

HRVATSKA PRAVNA POVIJEST

SKRIPTA

1. VRELA ZA PROUČAVANJE HRVATSKE PRAVNE POVIJESTI: DESKRIPTIVNA (NE-NORMATIVNA), NORMATIVNA (ZAKONI, STATUTI, URBARI, PRIVILEGIJI), ISPRAVE

Pravnopovijesna istraživanja temelje se na proučavanju vrela. Među vrelima svakako su najvažniji pisani izvori:

Anali, kronike i povijesna djela:

Anali su zabilježbe koje je netko činio iz dana u dan o važnijim događanjima. Poznati su anali franačkih samostana u kojima ima mnogo važnih vijesti i o našoj pravnoj povijesti. Anali su suhoparni i vrlo često nepotpuni, ali obično vjerodostojni.

Kronike su djela u kojima nas pisac upoznaje s povijesnim zbivanjima na cjelovit način. One često počinju od «postanka svijeta». Kronike su dijelom nepouz dane; do njihove stvarne poruke veoma je teško prodrijeti.

Povijesna djela su najviši domet pisanja povijesti. Trebalo bi da povjesničar upotrebljava dostupne izvore na kritičan način i obradi ih tako da čitatelju pruži objektivnu i znanstveno prihvatljivu sliku povijesnih događaja koje obrađuje.

Zakoni, statuti, urbari – dokumenti koji sadrže pravne propise:

Zakoni – donosi ih najviša vlast u državi.

Statuti – donose ih neka autonomna organizacija, za svoj teritorij ili za svoje članove.

Urbari – su zbirke pravnih pravila kojima se uređuju odnosi među kmetovima i feudalnim gospodarom.

Urbari – dokumenti koji sadrže popise vrsta i visinu obveza poljoprivrednog stanovništva.

Privilegiji – akti na kojima su gradovi temelji svoje osnovne slobodine, a izdavao ih je kralj, herceg, ili ban.

Isprave – su pismeni sastavci o nekoj pravnoj činjenici ili pravnom poslu. Mogu biti sastavljene u subjektivnoj ili objektivnoj formi. Isprave mogu biti dispozitivne ili dokazne. *Dispozitivne* su isprave one bez kojih pravni posao ne postoji, a *dokazne* su one koje služe samo za lakše dokazivanje okolnosti pravnog posla koji postoji bez obzira na takvu ispravu. Dije se još i na javne i privatne. Javne bi trebale biti one koje se odnose na javnopravne odnose.

Destinatar isprave je osoba u čijem je interesu izdana neka isprava. Autor isprave je osoba, koja je ovlaštena raspolagati pravom o kojem je u ispravi riječ. Izdavač isprave je fizička ili pravna osoba u čije se ime izdaje isprava. Pisac isprave je osoba koja je sastavila tekst isprave.

Isprave u srednjem vijeku imale su:

I. Protokol, tj. uvod, sastojao se od:

- a. *Invokacije* – zazivanja božjeg imena;
- b. *Intitulacije* – ime vladara s tzv. devocionom formulom («po milosti božjoj»);

II. Tekst, tj. korpus isprave čine:

- a. *Arengo*, tj. određena moralna misao;
- b. *Promulgacija* ili *notifikacija*, tj. objavljivanje isprave;
- c. *Naracija*, tj. spominjanje okolnosti koje prethode ispostavljanju isprave;
- d. *Dispozicija* tj. sadržaj pravnog posla, presude, ili neke odluke vlasti. To je ujedno i centralni i najvažniji dio isprave.
- e. *Sankcija*, tj. negativne posljedice koje će stići onoga koji bi radio protiv isprave;
- f. *Koroboracija*, tj. navođenje sredstava kojima je isprava osnažena (npr. «da bi ova isprava bila valjana, osnažili smo je našim pečatom»);

III. Eshatokol, tj. zaključne odredbe:

- a. *Znak* ili *potpis* izdavača;
- b. *Datacija*, tj. navođenje mjesta (actum) i vremena (datum) izdavanja isprave;
- c. *Aprekacija*, tj. kratka završna formula (npr. «sretno dovršeno»).

2. ANTIČKO NASLJEĐE: ILIRI I KELTI, GRČI, RIMLJANI

Iliri i Kelti:

Povijest Ilira važan je uvodni dio nacionalne povijesti naših naroda, jer se naše poznavanje njihove povijesti temelji na arheološkom materijalu i na tekstovima grčkih i rimskih pisaca pošto oni nisu ostavili o sebi nikakvih pisanih dokumenata.

Iliri nisu bili etnički formirani «narod», a nisu imali ni jedinstveno porijeklo. Zbog toga je etnogeneza pojedinih ilirskih skupina i «plemena» zamršena, po najnovijim saznanjima stvaranje populacije na Balkanskom poluotoku nastalo je u brončano doba (protoilirski populacija). U željezno doba prodiru narodi sa sjevera Europe, čime je ubrzano stvaranje ilirskih etničkih zajednica.

U Ilire ubrajamo plemena u antičkom *Epiru*. Sjevernije od njih živjeli su *Taulanti* (Albanija), a još sjevernije *Dokleati* (Duklja kod Titograda). Oko Neretve živjeli su *Ardeji*. *Dalmati* ili *Delmati* nalazili su se između Cetine i Krke. Njihov je glavni grad bio Delminium (Duvno). Oko Krke pa do Raše u Istri živjeli su *Liburni*, a u kontinentalnom zaleđu njih živjeli su *Japodi*. *Histri* su stanovali zapadno od Raše.

U unutrašnjosti Balkanskog poluotoka živio je veći broj plemena. Makedonci, *Dardanci*, *Autarijati*. U IV. st. p. n. e. sa sjevera Italije i s Alpa prodiru Kelti koji naseljavaju Podunavlje i sjeverni Balkan. Oko Dunava i Morave živjelo je pleme *Skordiska*, uz Savu *Oserijati*, a oko kupe *Kolapijani*.

Najvažnija ilirska država imala je središte u *ardijejskom* plemenu. Svoj vrhunac dostigla je za kralja Pleurata, njegova sina Agrona i Agronove žene Teute. Kada je Teuta zaprijetila grčkoj koloniji Issa (Vis) izazvala je reakciju Rimljana koji su je svladali, pa je ilirska država pala pod snažni utjecaj Rima.

Osnovni organizacijski oblik ilirskih i keltskih plemena bile su općine (*civitates*). Njihov centar bio je utvrđeni grad (*oppidum*). Na čelu općine bio je poglavar općine (*princeps*), a općine su se dijelile na manje jedinice (*dekurije*). *Dekurija* je bila neka vrsta vojno organiziranog plemena, četa što se smjestila ne nekom teritoriju. Više općina povezivalo se često u savez općina. Na čelu tog saveza bilo je vijeće poglavara i kralj.

Grci:

Grci su počeli osnivati svoje kolonije na Jadranu već u VIII. st. p. n. e. Tada su istjerali Liburne s Krfa. Grci su nešto kasnije osnovali Issu (Vis) koji je postao najvažnije trgovačko i pomorsko središte na Jadranu. Poslije osnivaju i koloniju na otoku Korčuli, blizu današnjeg Lumbarda, a kasnije i Tragurion (Trogir), Epetion (Stobreč), da bi u II. st. p. n. e. osnovali Salonu (Solin).

Sačuvan je originalni natpis o osnivanju grčke kolonije na otoku Korčuli. To je značajno jer iz čitave grčke antike nije sačuvan niti jedan drugi natpis koji bi dao toliko detaljnih podataka o tome kako su Grci osnivali svoje kolonije. Iz natpisa se saznaje da je narodna skupština u Issi donijela zaključak da osnivanje kolonije na Korčuli povjeri dvojici «osnivača», tzv. *oikistai*. Oni su trebali organizirati prijavljivanje kandidata za članove nove kolonije, utvrditi mjesto gdje će se ona podignuti, te da zemlju te kolonije podijele na 3 dijela: a) dio unutar gradskih zidina; b) dio za intenzivnu poljoprivrednu djelatnost – neposredno izvan gradskih zidina; c) te dio za ekstenzivno stočarstvo na okolnim brdima.

Kolonisti su dobivali zemlju (parcelu unutar grada za izgradnju kuće, te parcelu izvan grada veličine oko 2500 m²) u privatno vlasništvo, a svaki kolonist, osim za svoje potrebe, smio je uzeti po vlastitom izboru i u trećem, vanjskom, zajedničkom pojasu, još oko 1 300 m².

Rimljani:

Kad su Rimljani osvojili naše današnje krajeve, upravno su ih uredili, uklopivši Istru do rijeke Raše, u tzv. *Desetu italiku regiju*, s nazivom *Venetia et Histria*. Područje južno od Save organizirano je u provinciju *Dalmaciju*, a sjeverno od Save osnovana je provincija *Panonijska*. Veći dio današnje Slovenije priključen je *Italiji*. Kasnije je car Dioklecijan odvojio južni dio Dalmacije i organizirao posebnu provinciju *Prevalitaniju* (uz ostalo obuhvaćala današnju Crnu Goru), dok su današnja srednja Srbija (oko Niša) i dio današnje Makedonije (oko Skopja) činile provinciju *Dardaniju*.

U doba principata (27. g. p. n. e. – 286. g.) provincije su se sastojale od kolonija, municipija i općina.

Kolonije – su se osnivale po točno utvrđenom planu. Kolonisti nisu dobivali zemlju u puno, tzv. kviritsko vlasništvo, a plaćali su porez, ako od njega kolonija nije bila oslobođena.

Municipiji – su bili općine koje su se organizirale po uzoru na Rim, ali u kojima najčešće pretežni dio stanovništva nije imao rimsko građansko pravo. Municipiji su često dobivali pravo da osobe koje su obavljale funkciju magistrata poslije dovršene službe proglase rimskim građanima, a neki municipiji imali su privilegij da rimskim građanima postanu čak i članovi gradskog senata.

Općine – su bile teritorijalne organizacije s nerimskim stanovništvom, organizirane na nerimski način. Obično su Rimu plaćale porez, ali su neke toga bile oslobođene, npr. općina Curicum (Krk).

Godine 212. svi slobodni stanovnici Rimskog Carstva dobili su, u načelu, rimsko građansko pravo, a Dioklecijan je izjednačio provincije s Italijom, te tako opteretivši i njezin teritorij porezima.

3. PRAVNOPOVIJESNI OKVIR ZA NAJSTARIJE RAZDOBLJE HRVATSKE PRAVNE POVIJESTI

Ahenskim mirom od 812. g. Bizant i Franci podijelili su interesne sfere na zapadnom Balkanu, tako da je Bizantu pripala tzv. *Bizantska Dalmacija* (kvarnerski otoci Cres, Lošinj, Krk i Rab, te gradovi Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik, Kotor i Budva), a tzv. *Posavska i Dalmatinska Hrvatska* postale su vazalne franačke kneževine.

Oko 828. g. nestaje franačke vlasti nad oba dijela Hrvatske, otprilike istodobno nestaje i bizantske vlasti nad dalmatinskim gradovima. U to vrijeme počinje doba stvaranja hrvatske nezavisnosti i konsolidiranja

hrvatske države pod Trpimirovićima, dinastijom koja će u Dalmatinskoj Hrvatskoj vladati s manjim prekidima više od 200 g.

Najznačajniji vladar Dalmatinske Hrvatske je Trpimir. On je bio toliko snažan da s uspjehom napada Bizantince koji ponovno pokušavaju uspostaviti vlast nad dalmatinskim gradovima. Zbog toga mu se priznaje da se naziva kralj i ističe se da ga i narod naziva kraljem. Poznata je njegova *Trpimirova darovnica* – prema toj ispravi, Trpimir, vojvoda Hrvata, darovao je salonitanskoj nadbiskupiji crkvu i samostan sv. Jurja u Putalju blizu Splita. (Doduše ima više zamjerki vjerodostojnosti isprave, naime, da se zaključiti da je ta darovnica zapravo prerađena isprava o sudskoj presudi. Čini se da je splitska crkva imala u svojoj arhivi neku Trpimirovu sudsku presudu koja u nekim svojim dijelovima nije odgovarala crkvenim interesima pa se na osnovi toga predložka napravila tzv. Trpimirova darovnica).

Situacija na Jadranu i Balkanu bitno se promijenila dolaskom na carsko prijestolje u Konstantinoplu snažnoga Bazilija I., utemeljitelja moćne makedonske dinastije u vrijeme koje je, sve do smrti Bazilija II. 1025. g., Bizant ponovno prvorazredna svjetska sila, što se moralo odraziti i na položaj Hrvatske na koju je Bizant pojačao pritisak. Jedino u vremenima krajnje opasnosti za Bizant, koju su dva puta predstavljali bugarski vladar Simeon i makedonski Samuilo, Hrvati su dobrodošli saveznik protiv opasnog neprijatelja, ali, čim je opasnost prošla, Hrvati su se morali pomiriti s položajem podređenosti.

Nakon smrti Bazilija II (1025. g.), Hrvatska dobiva šire i veće mogućnosti za slobodno razvijanje pa naglo jača. To je osobito izraženo za najjačega hrvatskoga kralja, Petra Krešimira IV. (1058.-1074.). U borbama za prevlast, koje je u to doba vodilo papinstvo protiv njemačkog carstva i Bizanta, Petar Krešimir IV. pristaje uz papu, koji odobrava aspiracije hrvatskog kralja na Bizantsku Dalmaciju i daje međunarodno pravno priznanje novoj državnoj tvorevini, «Kraljevini Hrvatskoj i Dalmaciji», pod hrvatskim kraljem kao Papinim vazalom. Tako papa u to doba počinje sebe smatrati feudalnim gospodarom «kraljevstva Hrvatske i Dalmacije», a to kraljevstvo kao svoj posjed koji podjeljuje onome vladaru koji će mu biti feudalno vjeran.

Nakon nestanka Petra Krešimira papa kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije dodjeljuje novom vladaru Dmitru Zvonimiru koji je bio, rodbinski i politički, usko vezan uz ugarsku kraljevsku kuću (žena Jelena). Nakon njegove smrti u Hrvatskoj izbijaju nemiri, što iskorištava ugarski vladar Ladislav I. (1077.-1094.) koji osvaja hrvatsku graničarsku pokrajinu Slavoniju i veliki dio kraljevstva Hrvatske i Dalmacije. Nasljednik Ladislava, ugarski kralj Koloman, dovršio je osvajanje kraljevstva Hrvatski i Dalmacije i prisvojio naslov kralja Hrvatske i Dalmacije, tako što je Koloman sklopio nagodbu («Pacta conventa» - 1102. g.) sa 12 plemića iz 12 hrvatskih tribusa, kojom su se nagodili da će njihovi rodovi i dalje u miru uživati svoje posjede i da neće plaćati porez, već će biti obvezni samo na to da svaki rod pošalje kralju po 10 konjanika za slučaj obrambenog rata.

4. ORGANIZACIJA VLASTI NAJSTARIJE HRVATSKE DRŽAVE

Najstarija vijest o banu nalazi se u djelu «*De administrando imperio*» cara i pisca Konstantina Porfirogeneta, i to u poglavlju što ga je pisao nepoznati pisac. Prema njemu je Hrvatska razdijeljena na 11 županija, dok su Krbava, Lica i Gacka pod vlašću bana. Ban je visoka državna funkcija avarskog porijekla. U drugoj polovici XI. st. uz kralja Petra Krešimira pojavljuje se moćni ban Zvonimir, povezan s ugarskim dvorom, koji ubrzo postaje hrvatski kralj.

I čast župana najvjerojatnije je avarskog porijekla. Župan je u Avara poglavar, a Konstantin Porfirogenet kaže za Hrvate da nemaju vladare, nego «samo starce župane» kao i ostale «Sklavinije» (samostalne slavenske kneževine). Moglo bi se zaključiti da je na osovni riječ župan došlo do stvaranja riječi župa, pa bi župa bila ono područje nad kojim vlada župan. U najstarijim ispravama župani su spomenuti bez ikakve teritorijalne oznake čak 22 puta pa se može zaključiti da je riječ o dvorjanicima, dok se samo u ispravi iz 892. g. spominju 2 teritorijalna župana, tj. *livanjski* i *kliški*. Međutim, teza da je osnovna riječ župan, a da je župa samo izvedenica od župana, nije nikako dokraja uvjerljiva.

Tepti, Tepci, tepico i sl. naziv je vrlo uglednog i visokog dvorskog funkcionara na dvoru hrvatskih vladara. Naziv se pojavljuje mnogo kasnije i u Bosni i Srbiji u obliku tepči, tepčija, tepačija. Kako je najstariji sačuvani oblik tep'ti, riječ se može objasniti razvojem grčke riječi topoteretes, namjesnik, koja je u Južnoj Italiji zabilježena i u obliku tepoteriti i tepotati.

Tepti je na dvoru hrvatskih vladara bio vrlo visoka ličnost jer se njegova funkcija sastojala od obavljanja važnijih tekućih poslova na dvoru.

Još je mnogo zagonetnija funkcija dada. Lingvistički se dad najčešće tumači kao «died», a sadržaj njegove funkcije vide neki u upravljanju dohocima dvorskoga gospodarstva, a drugi u nekoj «duhovnoj» funkciji.

5. SASTAV STANOVNIŠTVA U TOM RAZDOBLJU

Ranosrednjovjekovna hrvatska država narodnih vladara imala je, uz ostala obilježja, karakteristike tzv. *patrimonijalne* države, u kojoj se vladar smatra vlasnikom sveukupnog državnog zemljišta, kojom on raspolaže.

Kralj obilato obdaruje i crkvene ustanove, ali većina je isprava hrvatskih narodnih vladara nevjerodostojna. Osobitu vrijednost imaju *Supetarski kartular* i *Polikoriona samostana sv. Ivana Rogovskog* u Biogradu.

Tako je iz *Polikoriona* vrlo zanimljiva vijest o darovanju neke zemlje koje je učinio «Aprić Sokoloristić», visoki državni funkcionar na dvoru Petra Krešimira IV. Prema toj vijesti Aprić je jednom prilikom pogostio kralja Krešimira, njegovu ženu i pratnju, te ih bogato obdario. Iz nje se vidi kako je kralj obilazio posjede svojih funkcionara i tamo provodio izvjesno vrijeme. Domaćin koji je počastio kralja morao je u vezi sa svojim gostoprимstvom očekivati od kralja u budućnosti razne izraze pažnje, darovanja zemlje i funkcija, i razne porezne olakšice. Tako se polako stvarao *sloj privilegiranih i vrlo imućnih veleposjednika, koji su imali podređene slobodne, poluslobodne i neslobodne ljude*.

Iz *Supetarskog kartulara* poznata je vijest prema kojoj je kralj Zvonimir darovao svome bliskom rođaku Strezi mnoge zemlje u okolici Splita, uz posebnu klauzulu da mu odobrava da iz tih zemlja «ubire podavanja». Streza je tom prilikom došao u sukob s Petrom Crnim, splitskim bogatašem, koji je na terenu, što ga je kralj Zvonimir dodijelio Strezi, imao neku svoju zemlju. Petar Crni otišao je do kralja Zvonimira koji je bio u Šibeniku, i dobio spor, jer je ipak dio zemlje on kupio od nekih vlasnika, a ne kako je Streza tvrdio da ta zemlja pripada u fond kraljevskih zemalja.

6. VLASNIŠTVO I DRUGI STVARNOPRAVNI POJMOVI S OBZIROM NA NAJSTARIJE HRVATSKO PRAVO

U ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj vlasništvo se pojavljuje prije svega kao *obiteljsko vlasništvo*, s obilježjima koja bitno odudaraju od modernoga pojma vlasništva.

Glavne značajke obiteljskoga vlasništva u Hrvatskoj, jesu:

- Obiteljska imovina* – pripada svima nepodijeljenim članovima obitelji, tako da pojedini član obitelji ne može do diobe valjano raspolagati svojim dijelom.
- Sadržaj prava vlasništva *nije* načelno *neograničen*. «Vlasnik» je puki nosilac zbira ovlaštenja nad nekom stvari, a «vlasništvo» je oznaka za veći ili manji zbor određenih ovlaštenja. Iz takve koncepcije vlasništva proizlazi da zemljišne služnosti nisu drugo nego posebne vrlo ograničene vrste «vlasništva». Iz toga slijedi da nad jednom stvari može biti više vlasnika, a svaki s različitim sadržajem svog vlasništva.
- Nakon podjele obiteljske imovine vlasnik *slobodno raspolaže dijelom* koji mu je pripao, ali ni dotadašnji sudionici nisu izgubili sva prava, kao što se, uostalom, ni stjecatelj ne može smatrati posve sigurnim u posjedovanju.

(1) *Rođačko pravo otkupa* u starom hrvatskom pravu *nije* dakle *zastarijevalo*, pa je stjecatelj bio izložen stalnoj opasnosti da će neki daleki rođak zahtijevati svoj dio, ili čak tražiti poništenje raspoložbe iz nekog razloga. Zato je otuđivatelj nastojao pribaviti suglasnost svakoga rođaka koji je dolazio u obzir da eventualno iskoristi svoje pravo otkupa. U načelu, na otkup je bio ovlašten samo onaj rođak koji je potjecao od prvog stjecatelja u nekoj obitelji.

(2) Obiteljska imovina u Biogradu, prijestolnici hrvatskih vladara, nazivala se «*alodium*». Naziv *alodij* je utoliko važan što se nalazi inače samo na područjima franačkih prava i prava koja stoje pod njihovim utjecajem. Iz toga treba zaključiti da se prva pravna organizacija stare hrvatske države temeljila i na načelima i nazivima franačkog prava.

(3) Staro hrvatsko pravo *nije poznavalo dosjlost*, tj. stjecanje vlasništva posjedovanjem neke stvari određeno vrijeme, uz određene uvjete. Nije poznavala ni *zastare*, tj. gubitak nekog prava neizvršavanjem u određenom vremenu.

(4) Na području staroga hrvatskog prava darovatelji se nisu smatrali potpuno vezanim svojim darovanjem, tj. nisu držali darovanje neopozivim, čak i ako je darovana stvar bila predana obdarenome. Sporovi u vezi s opozivom darovanja crkvenoj ustanovi dolazili su pred crkvene sudske organe, koji su presuđivali u korist crkve u skladu s načelom srednjovjekovnog prava da se na crkvu primjenjuju pravni propisi rimskog prava «crkva živi po rimskom pravu» («*ecclesia vivit lege Romana*»). Upravo ovo je bio jedan od elemenata postepenog prihvaćanja načela i norma rimskog prava.

7. NAJSTARIJE HRVATSKO OBVEZNO PRAVO

O obveznom pravu u staroj hrvatskoj državi narodnih vladara sačuvano je vrlo malo podataka.

(1) Značajno je da prema starom hrvatskom pravu cijena kupljene stvari nije morala biti izražena u novcu, kao što to zahtijevaju rimsko i moderno pravo. Tako je, prema jednoj vijesti, sačuvanoj u *Polikorionu samostana sv. Ivana Rogovskoga*, sidraški župan Jurajna «prodao» samostanu neku zemlju za «vrlo dobrog konja».

(2) Drugi najvažniji izvor za stariju hrvatsku pravnu povijest, *Supetarski kartular*, u priopćavanju raznih vrsta pravnih poslova, što ih je učinio osnivač samostana sv. Petra – Petar Crni, ističe vrlo često da je neka

prodaja učinjena tako što je kupac uz kupovnu cijenu dao još i neki «dodatak» kojeg naziva «*pro fine*», a on je najčešće određena količina soli, vina, žita, sira, kruha, koza, ovaca, itd. ili ponekad, novca.

Najvažnije je to da je taj dodatak «*pro fine*», nazvan više puta u drugim izvorima hrvatskim nazivom «*bezvjetje*», dolazi u načelu samo pri kupnji nekretnina. Iz toga treba zaključiti da je kupoprodaja nekretnina prolazila kroz 2 faze:

a) najprije se stranke dogovaraju o cijeni;
b) zatim odlaze na lice mjesta, tj. na samu nekretninu da tamo izvrše «zavod», kako se u starome hrvatskom pravu nazivala stvarna predaje nekretnine kupcu.

Zavod se sastojao od obilaženja međa kupljene nekretnine u prisutnosti susjeda kao svjedoka. Očito se tom prilikom za odstupanje faktične vlasti nad prodanom nekretninom plaćao dodatak *pro fine*, koji ima svrhu da na formalan način utvrdi da su vlasništvo i posjed konačno, bezuvjetno prešli kupca.

(3) Obveznopravni ugovori u starom hrvatskom pravu mogli su se sklopiti na više valjanih načina:

a) *Ugovori o vrednijim stvarima* – sklapali su se pred narodnim skupom. Takvi ugovori imali su pravnu formu sudske nagodbe.

b) *Ugovori o nekretninama* – mogli su se sklapati i mimo narodnog skupa pred uglednijim članovima društvene zajednice.

c) *Ugovori o manje vrijednijim stvarima* – sklapali su se neformalno, i to tako da su obje strane u isto vrijeme izvršile svoju činidbu.

8. ISTRA U RANOM SREDNJEM VIJEKU S POSEBNIM OSVRTOM NA TZV. RIŽANSKI PLACIT

Istra zapadno od rijeke Raše pripadala je još od rimskog cara Augusta u sklop Italije, a njezin dio istočno od te rijeke bio je sastavni dio provincije Dalmacije. Kasnije se granica nešto pomakla prema istoku.

Slaveni su preko Učke prodrli u Istru krajem VI. st. i tamo se nastanili i proširili vlast avarsko-slavenskog saveza sve do zapadno od Pazina, Pulu i njezinu širu okolicu.

Poreč i šire područje oko Kopra uspio je Bizant u VII. st. zadržati u svojoj vlasti. Od nekadašnje antičke regije «Venetia et Histria» potpao je cijeli kontinentalni zapadni dio pod Langobarde pod nazivom «Venecija», tako da je u to vrijeme pojam Istre obuhvaćao uzak teritorij.

U VIII. st. Bizantinci su uspjeli ponovno proširiti svoju vlast do Učke, a 787. g. Istra pada pod vlast Franaka. Franci odmah uvode vrlo strog feudalni sustav. Bivši istarski posjednici i nekadašnji povlaštani stanovnici gradskih općina vrlo su teško podnosili takvu bitnu promjenu svojeg društvenog i ekonomskog položaja pa su otvoreno izražavali svoje nezadovoljstvo. Franci su morali popustiti zbog međunarodnih razloga osobito zbog svoje borbe za prevlast s Bizantom. Zato su izaslanici cara Karla Velikog i njegova sina Pipina sazvali 804. g. narodno zborovanje (tzv. placit) u Rižani, s kojega je sačuvan zapisnik. Interesantna je vijest o sporu o vlasništvu nad zemljom i o Slavenima:

Istarski su posjednici vrlo energično protestirali što im je Ivan, franački vojvoda koji upravlja Istrom, oduzeo šume, livade, oranice i pašnjake i na njih naselio Slavene, kao svoje zakupnike koji zakupninu plaćaju vojvodi Ivanu, a ne zakonitim vlasnicima – istarskim posjednicima. Vojvoda Ivan kaže da je oduvijek smatrao da sva ta zemlja pripada franačkom vladaru, te se on ne slaže da su Slaveni naprosto potjeraju sa zemlje na kojoj žive i s koje plaćaju zakupninu, već samo predlaže da se utvrdi da li neki od Slavena prave štete istarskim posjednicima i izjavljuje da je spremat te štetočine maknuti.

Iz Rižanskog placita možemo zaključiti da su u Istri postojale 2 vrste Slavena: *Slaveni poljoprivrednici* koji plaćaju zakupninu franačkoj vlasti za zemlju koju obrađuju, a zapisnik ih naziva «Slaveni», dotle postoje još i drugi Slaveni koji se nazivaju «*Skavi - pogani*». Tim drugim Slavenima istarski su posjednici dužni plaćati one crkvene desetine koje su nekoć davali crkvi. Proistječe da su «Skavi - pogani» vojnici, graničari koji su došli na poziv Franaka u Istru da bi obavljali određene vojne i graničarske zadatke. Zato im je Franačka vlast prepustila ubiranje crkvenih desetina, kao svojevrsnu protuuslugu.

9. OKVIR ZA HRVATSKU PRAVNU POVIJEST RAZVIJENOG SREDNJEG VIJEKA (1102.-1526.)

Prvi zajednički hrvatsko-ugarski kralj *Koloman* (1102.-1116.) odnosio se prema Slavoniji kao prema zemlji koju je ugarski kralj osvojio i stekao nad njom vrhovnička i vlasnička prava. Zato je posjednike zemlje opteretio plaćanjem kunovine, marturine, u znak priznanja kraljeve vlasti i vlasništva. Kraljevinu Hrvatsku i Dalmaciju smatrao je posebnom političkom cjelinom. Nakon Kolomanove smrti *mletački dužd* ponovno dodaje svojem naslovu Dalmaciju i Hrvatsku, te uspostavlja mletačku vlast na Osorom, Rabom i Zadrom.

Bizant u doba *Komnena* ponovno jača i uspijeva uspostaviti bizantsku vlast nad Hrvatskom i Dalmacijom, ali nakon *Emanuelove* smrti hrvatsko-ugarski kralj *Bela III.* potpuno se osamostaljuje, te ponovno osvaja Hrvatsku i Dalmaciju. On krčkim knezovima priznaje njihov posjed Modruš.

Mlečani su u međuvremenu 1202. g. ponovno osvojili Zadar, a sin Bele III., *Andrija*, vlada u Slavoniji, Hrvatskoj i Dalmaciji, kao vojvoda, te nakon smrti svog brata *Emerika* postaje ugarsko-hrvatski kralj. Njegova

Zlatna bula iz 1222. g. označava početak osnivanja kraljevskih slobodnih gradova. Za vrijeme njegova sposobna sina *Bela IV.* Tataari snažno ali kratkotrajno navaljuju nakon čega *Bela IV.* uspijeva podignuti zemlju jačanjem kraljevske vlasti. *Bela IV.* priznao je bibrirskim knezovima iz obitelji Šubića 1251. g. punu vlast nad bibrirskom županijom. Isto tako ugarski utjecaj na Bosnu je porastao, a *Bela IV.* na njezinu području organizira banovinu Bosnu, Usoru i Sol.

U velikim borbama među raznim pretendentima na hrvatsko-ugarsko prijestolje uspio je konačno *Karlo I.* iz obitelji *Anžuvina*, koji su vladali u Napulju, i to zbog snažne podrške pape i bibrirskih knezova. Anžuvinci su se okrenuli protiv bibrirskih knezova i predali Bibrirsku županiju kralju u zamjenu za grad Zrinj. Tako je *Ludovik I.* uspio slomiti samostalnu vlast hrvatskih velikaša, a nakon sjajnih pobjeda protiv Mletaka vratio je vlast nad čitavim dalmatinskim područjem od otoka Cresa do Drača. *Ludovik* je bio jedan od najjačih vladara, jer je i bugarski vladar priznao njegovu vlast, a uspio je postati čak i poljski kralj. On nije priznavao Hrvatsku i Dalmaciju kao jedan državopravni pojam već je svaku od njih nazivao posebnim kraljevstvom.

Nakon smrti *Ludovika*, jedan od pretendenata na prijestolje, *Ladislav Anžuvina*, prodao je Mlecima 1409. g. za 100 000 dukata Zadar, Novigrad, Vranu i Pag, kao i sva svoja prava na Dalmaciju. Drugi pretendent *Žigmund* koji je uspio postati hrvatsko-ugarski kralj upleo se u borbe s nadirućim Turcima i u bitci kod Nikopolja 1396. g. bio je teško poražen. Time i bitkom na Kosovu (koju gubi *Janko*) otvoren je put Turcima na Balkanski poluotok.

1463. g. Turci osvajaju Bosnu i počinju pljačkaške pohode na zapad kao i postepeno širenje na štetu hrvatskih zemalja. Uzalud je snažan i sposobni *Matijaš Korvin* (sin *Janka*) poduzimao mnoge mjere za obranu zemlje. Bitkom kod *Mohača* 1526. g. sultan *Sulejman II.* uništio je ugarsku državu, a hrvatski kraljevi pretvaraju se u «ostatke ostataka nekad slavnog hrvatskog kraljevstva» i svode se na Slavoniju do Pakraca, te na područje zapadno od Une preko Bihaća i Otočca do Velebita.

Istra je pod vlašću istočnofranačkih vladara izdvojena iz italiskog kraljevstva i priključena najprije vojvodini Bavorskoj, a onda vojvodini Koruškoj, da bi od XI. do početka XIII. st. bila feud akvilejskog patrijarha. Gradovi na zapadnoj istarskoj obali postepeno su sve više potpadali pod utjecaj Mletaka, istina, zadržali su određenu autonomiju i samoupravu, ali uz vrlo jak utjecaj Mletaka.

10. OSNIVANJE I ZNAČAJ SLAVONSKOG SABORA 1273.

Na području Slavonije koje su ugarski vladari smatrali osvojenom zemljom, u XII. i XIII. st. nastaju značajne ekonomske i društvene promjene. Napredak je veoma vidljiv u burnom osnivanju gradova sa značajnim povlasticama, a najznačajnije je izuzeće iz vlasti župana. Tako je popriličan broj osoba, zbog svojih zasluga, bio izuzet iz županijske vlasti i podložan samo kralju. Te osobe su nazivane «*kraljevi sluga*», a poslije «*plemići*». Organiziranje plemića u stalešku grupaciju s posebnim pravima iskoristili su tvrđavni jobagioni. Oni su se već odavno prestali smatrati pravim vojnicima, i tražili su svoj položaj malih samostalnih posjednika.

O toj novoj organizaciji obaviješteni smo vrlo važnom ispravom slavonskoga bana *Matije*. Tom ispravom potvrđuje odluke Slavonskog sabora koje imaju značenje «slavonskog statuta». Valja spomenuti da je u to vrijeme Slavonija obuhvaćala samo 2 županije: križevačku i zagrebačku.

Popisani pravni običaji Kraljevine Slavonije obuhvaćaju postupovno i krivično pravo, a ima i odredaba nasljednog prava, te odredaba o vojnoj obvezi, drugim povlasticama plemića i organizaciji županijskog sudstva. Vojna obveza ograničena je na obrambeni rat Kraljevine Slavonije i na ratove koje vodi kralj osobno. Plemići mogu izabrati višeg državnog funkcionara koji će ih voditi u rat.

U ispravi su navedene sve obveze plemića i tvrđavnih jogabiona: zalaznina, kunovina, daća od sedam denara, vojna taksa. Spomenuti su i seoski funkcionari, seoski načelnik i glasnik. Oni su osobe povjerenja vlastelina.

11. USPOREDBA POLOŽAJA KONTINENTALNIH I OBALNIH GRADOVA

Kontinentalni gradovi – poseban položaj imali su «gosti», naseljenici slavonskoga, njemačkog, ugarskog ili talijanskog porijekla. Naseljavali su se obično u blizini neke tvrđave, a često su bili trgovci i obrtnici. Gradovi su najčešće početno bili pod vlašću župana, ali su se postepeno osamostaljivali. Tako su prvo dobivali pravo na održavanje sajmovi, te trgove. Završni akt bilo je dodjeljivanje položaja slobodnoga grada i oslobađanja županove vlasti s pravom na samoupravu i autonomiju.

Gradec postaje slobodnim gradom 1242. na osnovi privilegija što mu ga je dodijelio *Bela IV.* Homagij za ubojstvo građanina Gradeca prema *Belinu* privilegiju iznosio je 100 penza = 25 maraka – točno onoliko koliko i homagij «običnih» hrvatskih plemića.

U odredbama o postupku zabranjuje se dvoboj i utvrđuje nadležnost gradskog suca. Žalba na njegovu presudu ide pored vijeće gradskih starješina, kojima u povodu žalbe predsjedja gradski sudac. Posljednja instanca je kralj.

Obalni gradovi - imaju neprekinuti kontinuitet svog pravnoj postojanja, od antike preko ranog do razvijenog srednjeg vijeka. Veći gradovi (Split, Zadar, Pula) uspjeli su u nekim razdobljima svoje povijesti ostvariti punu samostalnost i autonomiju, ali su najčešće bili prinuđeni priznati neku nadređenu vlast. Tako su istarski i dalmatinski gradovi sačuvali i pod Mlacima određenu samostalnost u rješavanju svojih unutrašnjih pitanja pod budnom paskom mletačkih gradskih načelnika. Od dalmatinskih gradova najvažniji su Zadar, Split i Dubrovnik.

Za razliku od gradova u unutrašnjosti, obalni su gradovi imali razmjerno opsežne statute. U dalmatinskim i istarskim gradovima vlast u unutrašnjim poslovima imalo je gradsko plemstvo. Osnovni organ bilo je Veliko vijeće, koji je pretvoren iz zakonodavnog u svjetovno tijelo. Veliko vijeće izabire izvršne organe, i to suce-savjetnike; suce-egzaminatore (ovjeravaju spise); te druge sporedne organe komune.

Pučani nemaju udjela u vlasti i zato se često organiziraju u bratovštine koje poprimaju snažno političko značenje. Mleci podupiru pučane u njihovoj borbi protiv plemića, jer time raste mletački utjecaj.

Seosko stanovništvo obrađivalo je zemlju djelomično na osnovi tzv. kolonatskog odnosa (vlasnik ulaže zemlju i drugu pomoć za uspješnu obradu, a kolon daje rad, prirodu se dijeli popola), a djelomično na osnovi zakupa (obrađivač plaća zakup u novcu ili plodovima).

12. SASTAV STANOVNIŠTVA U HRVATSKIM ZEMLJAMA U RAZVIJENOM SREDNJEM VIJEKU

(1) Na vrhu društvene ljestvice bili su **velikaši**, tj. pripadnici visokog plemstva. Valja istaknuti Frankapane kojima su hrvatsko-ugarski kraljevi dali u puno vlasništvo Modrušku županiju i Vinodol, a kasnije Karlo I. i Gacku. Treba spomenuti i brijerske knezove iz obitelji Šubića (kasnije Zrinskih), Babonića. Za njih su bili rezervirani svi važniji položaji, posebno bana i župana.

(2) S velikašima su pravno, ali ne i faktično bili izjednačeni **«kraljevi sluga»**, tj. **plemići** – osobe koje su zbog vojničkih zasluga izuzeta ispod vlasti župana i podvrgnute izravno kralju. Plemićka prava su bila: **a)** osobna sloboda; **b)** sloboda od oporezivanja; **c)** posebna plemićka sudbenost; **d)** pravo na otpor (*ius resistendi*). Kasnije su se povezali u udruženja, a njihove obveze su bile: **a)** vojna obveza u skladu s odredbama propisanoga običajnog prava; **b)** vjernost kralju uz sankciju gubitka života i imetka; **c)** prisustvovanje sudskim raspravama na razini županija.

Plemići su bili zaštićeni vrlo visokom globom za slučaj tjelesne povrede ili ubojstva, koja je u Hrvatskoj i Slavoniji iznosila 25 maraka, polovicu iznosa za ugarske plemiće, i građane ugarskih kraljevskih slobodnih gradova.

(3) Slabiji pravni položaj od plemića imali su **tvrdavni jabagioni**. Oni su bili vezani vojnom službom uz određenu tvrđavu, gdje su dobili na iskorištavanje zemlju koju su prenosili na svoje muške potomke, ALI zajedno s vojnom dužnošću. Među njima najugledniji su bili tzv. **«jobagioni svetog kralja»** koji su dodijeljenu zemlju mogli ostaviti potomcima, ali i pobočnim rođacima. Mnogi su jobagioni s vremenom postigli plemićki položaj.

Mnogo slabiji položaj imali su osobe dodijeljene nekoj tvrđavi u kojoj nisu obavljale vojnu nego neku drugu službu, npr. neki obrt.

(4) Najbrojniji je bio stalež **kmetova**. To su bili slobodni obrađivači zemlje s pravom stvarnopravnog nasljednog zakupa zemlje koja im je dodijeljena na obrađivanje i s načelnom slobodom seljenja. Kmetovi su davali vlasniku zemlje podavanja u novcu i naturi, a bili su obvezni i na tlaku.

(5) Na najnižem položaju bili su neslobodni **servi**. Doživotno su bili podložni svom gospodaru i obavezni na načelno neograničene dužnosti.

13. OBITELJSKO PRAVO U HRVATSKOJ U RAZVIJENOM SREDNJEM VIJEKU

U obiteljsko pravu kontinentalnog dijela hrvatskih krajeva žena se smatrala sustjecateljicom u brakovima građana i kmetova, tako da je nakon muževa smrti imala pravo na polovicu stečene imovine, ne kao njegov nasljednik nego kao suvlasnik.

Kod plemića se muž smatrao «glavnim sustjecateljem» pa je mogao raspolagati čitavom stečenom imovinom pravnim poslovima među živima i za slučaj smrti. Ali ako on nije iskoristio to svoje pravo, ženi je pripadala njezina polovica zajednički stečene imovine.

U obalnim gradovima stre i Dalmacije primjenjivao se **dotalni** sustav, prema kojem nije dolazilo do zajednice stečene imovine, već je žena imala pravo samo na miraz i na ugovorom utvrđena prava.

U Istri je bio raširen i poseban tip braka, «brak na istarski način» prema kojem muž i žena ujedinjuju svu svoju imovinu u trenutku sklapanja braka, ali obje imovine ostaju odvojene za njihova života, a kad jedan od njih umre, preživjeli bračni drug ima pravo na izbor između jedne od dviju mogućnosti, tj. da odustane od zajednice dobara i da preuzme svoju imovinu, ili da ostane kod zajednice dobara i preuzme polovicu svega.

14. NASLJEDNO PRAVO

U nasljednom pravu razlikuje se:

Oporučno nasljeđivanje – posve rijetko u kontinentalnom dijelu, zbog postojanja obiteljske imovine. Umjesto oporuke česta je bila dioba imovine u slučaju smrti, dijelom u smislu diobe među zakonskim nasljednicima, a dijelom «za spas duše» raznim namjenama u korist crkve.

Na obalnom području od Krka prema jugu bilo je dopušteno preferiranje jednog djeteta, obično do 10 % ostavštine.

U Istri je postojao pravni institut koji je oporučitelju omogućio da ostavi beznačajan iznos novca ili neku sitnicu emancipiranom djetetu, kako bi time izričito uklonio njegove eventualne pretenzije na nasljedni ili nužni dio.

Neoporučno nasljeđivanje – muški i ženski potomci bili su izjednačeni i u gradskom pravu u kontinentalnom dijelu (kao i u Istri i Dalmaciji), te u pogledu stečenih dobara kod plemića, ali su u odnosu prema bona hereditaria imali prednost muški potomci.

Kod kmetova su bili izjednačeni sinovi s neudanim kćerima. Ako nije bilo djece, kmeta je nasljeđivao vlastelin, a stečena dobra dijelila su se na 2 dijela: a) jedan dio je pripao vlastelinu, b) drugi dio kmet je mogao slobodno oporučiti, a ako ga nije oporučio i taj bi dio pripao vlastelinu.

Ako je plemić umro bez djece, njegovu je nasljednu imovinu nasljeđivao najbliži muški rođak. Ako nije bilo takvog rođaka, imovinu je nasljeđivao kralj. Stečenu imovinu plemića bez djece nasljeđivao je kralj.

U građana je važno pravno načelo paterna paternis, materna maternis, tj. ako je građanin umro bez djece i bez oporuke, nasljeđivao ga je najbliži rođak iz linije odakle su došla dobra.

15. OSNOVNI STVARNOPRAVNI POJMOVI

(1) Vlasnik se smatrao SAMO puki nosilac zbira ovlaštenja nad nekom stvari, a vlasništvo pravni institut koji sadrži veću ili manju količinu ovlaštenja. Iz ovakvog shvaćanja proizlazi da zemljišne služnosti nisu ništa drugo nego posebne, vrlo ograničene podvrste vlasništava, zato pojam služnosti uglavnom nestaje, kao i pojam posjeda. Založno pravo smatra se kao privremeni prijenos vlasništva.

(2) Obiteljsko vlasništvo – pripada načelno cijeloj obitelji. Ograničeno je time što su vlasnici obiteljske imovine svi članovi nepodijeljenog obiteljskog kolektiva (uključujući i nepodijeljenu braću itd.), a i time što podijeljeni članovi obitelji imaju pravo prvokupa ili otkupa u slučaju namjeravane prodaje.

(3) Razlikuje se bona hereditaria – koja su u obitelji ostala bar kroz 2 generacije, od bona acquisita (stečena dobra) koja je stekao određeni vlasnik i kojom slobodno raspolaže. Bona acquisita se dijeli na: bona empticia – imovinu stečenu kupnjom i drugim odgovarajućim pravnim poslom; i bona acquisita u užem smislu – koju je stjecatelj dobio od kralja i kojom raspolaže u okviru kraljeve darovnice (nasljeđivanje ograničeno – samo muške potomke prvog stjecatelja).

(4) Pravo prvokupa i otkupa u Slavoniji i Hrvatskoj temeljilo se na povezanosti ovlaštenika rodbinskom vezom s vlasnikom. Ovlaštenici su bili:

- a) muški rođaci povezani s prodavateljem nasljednog dobra po muškoj liniji;
- b) ženski rođaci i rođaci povezani ženskom linijom;
- c) stanovnici istog naselja i osobe čiji su posjedi graničili s posjedom koji se prodaje.

Prodavatelj je svoju namjeru o prodaji nasljednog dobra bio dužan objaviti svim ovlaštenicima.

U obalnom području pravo prvokupa i otkupa razvilo se u Istri najprije kao rođačko pravo, a kasnije se proširilo i na susjede. Najprije je bilo moguće samo u slučaju prodaje, a kasnije se proširilo na sve vrste otuđenja. U dalmatinskim gradovima se također postepeno razvijalo.

Da bi se izbjeglo rođačko pravo prvokupa i otkupa u dalmatinskim gradovima bilo je uobičajeno prikriti kupoprodaju uzajamnim darovanjem, tako da je prodavatelj «zbog ljubavi i poštovanja» kupca darovao nekom zemljom, a kupac je davao «protudar» cijena kupljene zemlje.

Isto tako u Splitu i Trogiru u XIII. st. uobičajena je posebna vrsta kupoprodaje u tzv. fiktivnu zamjenu nekretnina. Prodavatelj je «zamjenjivao» veći komad zemlje s posve malim i uz to dodavao zbog izjednačenja vrijednosti obiju nekretnina novčani iznos – to je kupovna cijena.

Vlasništvo se prenosilo tek investicijom, predajom stvari u neposrednu vlast kupcu, obično obilaženjem zemlje uz svjedoke.

(5) Na obalnom području veliko značenje dobiva notarijat. Notar je privatna osoba koju je za obavljanje notarskih poslova ovlastio car ili papa. Njegovim se upisom u notarsku knjigu i ispostavljenim ispravama priznaje javna vjera. U Istri to je vicedominus, a na ostalom obalnom području tzv. egzaminator. U unutrašnjosti, umjesto notarijata je loca credibila, ustanove s javnom vjerom, kaptole. Najznačajniji su bili zagrebački i čazmanski kaptol.

17. OSNOVE KRIVIČNOG PRAVA

Što se tiče krivičnog prava treba naglasiti da hrvatsko srednjovjekovno pravo nije poznavalo načela *nullum crimen, nulla poena sine lege* (nema krivnje, nema kazne bez zakonskog temelja), pa prema tome sud je mogao proglasiti strožu kaznu od one navedene u odredbi.

Subjektivni element krivičnog djela (umišljaj i eventualno nehat) uzimao se često u obzir, što je vidljivo čak i u Vinodolskom zakonu.

U vezi s ubojstvom, za određivanje visine kazne, odlučujuće je da li je ubojica nastupao agresivno, tj. da li je prvi navalio ili je bio izazvan.

18. STATUTI SREDNJOVJEKOVNIH ISTARSKIH GRADOVA – STATUT PULE

Od istarskih statuta najvažniji su: *Puljski* iz 1431. i *Porečki* iz 1363. g.

Iz Puljskog statuta navodi se samo naziv osobe koja je navršila 18 g. (cirographaetatalis - kiographetatalis). Taj naziv upućuje na to da je za emancipaciju bilo potrebno ispostavljanje isprave. Ovaj statut označava različite vrste vlasnika, te poznaje čak i «vlasnika podavanja», tj. osobu kojoj je vlasnik nekog zemljišta prodao podavanje na koje je obrađivač zemlje bio obavezan.

Pravni posao sklapa se tako da se u znak njegova perfekuiranja i valjanosti mora dati sitni novac ili bar komadić metala, lima «za vjeru».

19. STATUTI KVARNERSKOG PODRUČJA – VINODOLSKI ZAKON

Od statuta kvarnerskog područja najvažniji je Vinodolski zakon. To je zbornik pravnih propisa, kojeg su sastavili 6. 1. 1288. g., u mjestu Novome, predstavnici 9 vinodolskih općina. Pisan je glagoljskim kurzivom, tj. glagoljicom, a donosi 75 članova, na starom hrvatskom jeziku odredbe iz raznih grana prava, najviše kaznenopravne.

Vinodolske općine bile su razmjerno nerazvijene u usporedbi s drugim kvarnerskim općinama. Općinska je organizacija vrlo skromna. Spominju se *satnik*, kao glavni općinski funkcionar, *graščik*, koji je pomagao satniku pri ubiranju podavanja, i *busović*, općinski glasnik. Knez je tolerirao postojanje vinodolske općine i njezinu kakvu-takvu autonomiju, jer mu je to omogućilo jednostavnije ubiranje poreza.

Samo ćemo istaknuti da su krčki knezovi bili u posjedu Vinodola već u XII. st. i nastojali su da hrvatsko-ugarski vladari priznaju njihov posjed kao legalan.

Nasljedno pravo regulirano je u Vinodolskom zakoniku, doduše nejasno. Zna se da kćeri i sestre nasljeđuju samo ako to knez odobri, i to uz uvjet da obavljaju «svu službu koju su knezu vršili njihovi roditelji». Ovo je pomak, jer prije Vinodolskog zakona pravo na nasljedstvo imali su samo muški potomci, a ako njih nije bilo, ostavština bi pripala knezu.

Veliki dio Vinodolskog zakona sastoji se od kaznenopravnih propisa. U ovom zakonu u srednjem vijeku nije bilo prihvaćeno načelo *nullum crimen sine lege*, pa se kazneni postupak mogao voditi i protiv počinitelja onih djela koja u zakonu nisu bila proglašena krivičnim djelima. Međutim, sastavljači su postupili mudro pa su ograničili visinu kazne na sva djela koja nisu spomenuta u Zakonu: «Nijedna tužba ne može imati za posljedicu veću kaznu od 6 libara» - misli se samo na ona krivična djela koja nisu propisana.

Zakon spominje ubojstvo. Kneževi službenici su jako zaštićeni. Ako se zločinac uhvati, knez ga kažnjava po svojoj volji, a ako zločinac pobjegne, knez po volji određuje naknadu od koje polovicu uzima od imovine ubojice, a polovicu od imovine njegove bliže rodbine. Za ubojstvo kmeta dolazi u obzir osveta ili plaćanje «vražbe» u iznosu od 102 libre, od toga djeca ubijenog dobivaju 50, njegovi rođaci 50, a općina 2 libre. Ako ubojica pobjegne, «vražbu» plaćaju u polovici bliži rođaci.

Subjektivni element krivičnog djela imao je u Vinodolskom zakonu sporedno značenje, ali je bio poznat. Npr. kažnjava se samo ono zbacivanje pokrivala s glave žene koje je učinjeno zlonamjerno, a ne ono učinjeno slučajno.

Krivična djela dokazuju se svjedocima, ako njih nema, optuženi se čisti zakletvom. U slučaju silovanja zaklinje se s porotnicima.

Vinodolski zakon nastaje u vrijeme kad nestaje dokazno sredstvo božjeg suda i kad se postepeno uvodi tortura, ali u njemu nema riječi o tim okrutnim ustanovama srednjovjekovnog kaznenog postupka.

Vrlo su važni još i *Krčki statut*, *Kastavski statut*, *Trsatki statut*, *Senjski statut*...

20. DALMATINSKI STATUTI – POLJIČKI I DUBROVAČKI STATUTI

Veliku važnost imaju *Poljički statut*, zbog svoga ruralnog karaktera, i *Dubrovački statut*, zbog posebnog samostalnog položaja što ga je Dubrovnik uspio sačuvati u toku stoljeća

Poljički statut je, uz Vinodolski, najbogatiji izvor za srednjovjekovno hrvatsko pravo. Osnovni tekst sastavljen je navodno 1440. Tom osnovnom tekstu dodavane su tijekom stoljeća mnoge nove odredbe, a najstariji rukopis pisan je bosančicom, potkraj XVI. st.

Najvažnije odredbe Poljičkog statuta odnose se na obiteljsku imovinu koja je u nepodijeljenom vlasništvu svih članova šire ili užje obitelji. Prilikom diobe, pokretnine se dijele po glavama (osim onoga što je netko stekao u službi), a nekretnine se dijele također po glavama, ALI tako da najmlađi sin dobiva u dio kuću koja je sjedište obitelji. Plemenščina se ne smije otuđiti, osim u slučaju «velike nevolje». Nekretnine koje je netko sam stekao, može stjecatelj slobodno raspolagati, uz pravo prvokupa bližih rođaka.

Općinska zemlja koja služi za napasanje stoke ne može se dijeliti općinarima. Šumarci se pak dijele tako da na njih imaju pravo svi starosjedioci.

Loš je položaj zakupca, kmeta, kojeg Poljički statut naziva «kmetić». On sve stječe za vlasnika zemlje na kojoj radi, premda samostalno živi i privređuje. Prilikom odlaska kmetića s imanje cjelokupno kmetićevo imanje sa svim pokretninama i stokom pripada vlasniku zemlje.

Dubrovački statut sadrži mnoge odredbe koje su prodrle u grad utjecajem iz slavenskog kontinentalnog zaleđa. Tako sin u očevoj vlasti stječe za oca. Otac može još za života podijeliti obiteljsku imovinu među djecom, ali «dijelove svojih sinova, dok živi, može zadržati za sebe». Otac može raspolagati $\frac{3}{4}$ svoje imovine u pobožne svrhe i emancipirati sina tako da ga «izbaci iz kuće».

Ženski članovi obitelji imaju slabija prava od muških. Ipak, majka udovica ima sva prava oca obitelji, osim prava diobe nekretnina među djecom, a kreći imaju pravo na nasljeđivanje čak i nekretnina, ali samo ako su neudane.

Ovaj statut regulira i 1 slučaj kolektivne odgovornosti. Ako se ne može dokazati čija je stoka počinila štetu, stanovnici najbližeg naselja, koji imaju takvu vrstu životinja (koja bi mogla počiniti takvu štetu) dužni su je naknaditi i platiti globu od 2 zlatnika, od kojih 1 dobiva općina, a 1 oštećeni. Ipak ovo nije prava kolektivna odgovornost jer je očito da vlasniku životinja je dopušteno da dokazuje da njegova stoka nije mogla počiniti tu štetu, npr. taj dan je bila na sajmu.

U Dubrovniku je bilo dopušteno ugovaranje kamata, i tu i visini do 20 % godišnje.

21. KRALJEVSKI SLOBODNI GRADOVI – ZAGREBAČKI GRADEC

Gradovi u unutrašnjosti Hrvatske temeljili su svoje osnovne slobodštine na privilegijama, koje je izdao kralj, herceg, ili ban. Varaždin je dobio takav privilegij 1220. g, Petrinj 124., Samobor i Gradec 1242. itd. Osnovni sadržaj takvog privilegija bio je:

- 1) slobodni izbor vrhovnoga gradskog magistrata;
- 2) sloboda oporučivanja, ako građanin nema djece;
- 3) slobodan odlazak iz grada sa svim pokretninama, uz slobodnu prodaju nekretnina.

Odredbe privilegija za Gradec sastavili su «gosti», a kralj Bela IV. ga je samo potvrdio. Među tim odredbama pažnju privlači osebujni popis o nasljeđivanju građanina koji je umro bez potomaka. U tom slučaju građanin posve slobodno raspolaže za slučaj smrti pokretninama, dok se o nekretninama mora posavjetovati sa sugrađanima i onda ih ostaviti ženi ili rođacima, ali uz uvjet da nasljednik ne može nekretnine otuđiti nekome tko ne potpada pod građansku vlast.

Popis o ubojstvu. Imovina ubojice konfiscira se $\frac{1}{3}$ u korist grada, a $\frac{2}{3}$ u korist rođaka, s tim da nad ubojicom, ako ga se uhvati, vrši se «osveta prema pravnom običaju». Ipak, ako se ubojstvo dogodilo «u igri bez promišljene zle namjere», ubojica plaća samo neku vrstu «naknade štete» i to 100 penza rođacima ubijenog, a 20 penza za «opće potrebe».

Valja napomenuti da su se u gradovima primjenjivali, uz osnovne pravne propise iz privilegija, i pravi običaji «zemlje».

22. POVIJESNOPOLITIČKE PRILIKE U HRVATSKIM ZEMLJAMA POSLIJE 1526.

U XVI. st. Turci osvajaju Slavoniju i prodiru sve do Karlovca. Južno od Karlovca Hrvatskoj ostaje područje do Slunja, dio Like oko Otočca i Podvelebitsko primorje. Kvarnerski otoci, Zadar, Šibenik, Trogir i Split, te otoci Šolta, Brač, Hvar, Vis i Korčula u vlasti su Mletaka, a Dubrovnik još održava svoju stvarnu nezavisnost plaćanjem tributa Turskoj.

Ovo malo hrvatskog teritorija što je ostalo (tzv. «ostaci ostataka») nije bilo pod vlašću hrvatskog bana i hrvatskih staleža. Pribjeglice iz turskih krajeva «Vlasi» naseljavaju se u Hrvatskoj pa se pogranični krajevi organiziraju u posebna područja pod upravom austrijskih vlasti i to u 2 *generalata*: *karlovački* za hrvatsku; a *varaždinski* za slavonsku Krajinu. Baš za ovaj varaždinski generalat donesena su 1630. g. tzv. *Statuta Valachorum* kojima se Vlasi dalo pravo na unutarnju autonomiju.

Tako se staleška Hrvatska ograničila na 3 županije: Zagrebačku, Križevačku i Varaždinsku, u kojima su vlast držali hrvatski ban, kojeg je postavio kralj na prijedlog Sabora. Hrvatski sabor bio je staleški organ plemstva. U njegovu su radu sudjelovali *katolički biskupi i opati, velikaši, predstavnici plemstva* iz županija, te *predstavnici kraljevskih slobodnih gradova i distrika*. Hrvatski sabor sačuvao je značajke državnosti za Hrvatsku, osobito svojom samostalnom zakonodavnom djelatnošću.

Mleci su u Dalmaciji povećali svoje posjede, koje su držali do 1420. g., i to uspješnim širenjem svoje vlasti, osobito nakon Karlovačkog mira 1699. g. (sve do poteza Knin-Vrgorac, a poslije i krajeve oko Imotskog).

Istra je i u XVII. i XVIII. st. bila u vlasti Mletaka i Habsburgovaca. Ratovi i kuga smanjili su stanovništvo mletačke Istre. Zato su Mleci svoja područja počeli intenzivno naseljavati pretežno hrvatskim naseljenicima iz Dalmacije. Pazinska grofovija u tome je razdoblju zbog stalnih ratnih neprilika bila ekonomski upropaštena, ali su kmetovi u njoj uspjeli sačuvati svoju općinsku organizaciju za županima na čelu, i pružali su žestok otpor pokušajima da se nastavi eksploatacija. Slavensko bogoslužje i glagoljska pismenost ostali su i dalje u upotrebi.

23. POLOŽAJ SELJAKA U TOM RAZDOBLJU – KOMPARATIVNI PRIKAZ KROZ PODRUČJA

Seljaštvo nije imalo nikakvih političkih prava, a ekonomski je bilo vrlo izrabljivano.

(1) U Banskoj Hrvatskoj, na koju se protezala vlast bana i staleža, eksploatacija je bila najjača. Položaj Krajišnika u Vojnoj krajini bio je razmjerno povoljan jer su imali svoju samoupravu i bili su obvezani samo na gradnju obrambenih građevina i na vojnu službu. Pošto je nestala turska opasnost, položaj Krajišnika postajao je sve teži jer su bili opterećeni davanjem rabote i vojnom službom. U XVIII. st. su upotrijebljeni kao izvor jeftine vojske.

(2) U primorskim krajevima eksploatacija je bila blaža. U Istri i Dalmaciji seljaci su imali često pravni položaj kolona, tj. nasljednih zakupaca, ali su vlasti nastojale da seljake opterete novim, sve većim teretima.

Kako je u Banskoj Hrvatskoj eksploatacija seljaka bila najjača pojavile su se i seljačke bune. Najpoznatija je ona iz 1572.-1573. Seljaci su tražili slobodu trgovine. U Istri je bilo također seljačkih nemira, najsnažnija je bila buna iz 1571. Seljački nemiri bili su svakako jedan od razloga donošenja Hrvatskog urbara Marije Terezije, kojim su se uklonili neki najteži oblici feudalne eksploatacije. Prema Hrvatskom urbaru glavne su kmetske dužnosti:

a) davanje devetine svega prihoda, b) plaćanje kućarine od 1 forinte (ako je kmet imao kuću), c) tlaka – kmet je morao raditi tjedan sa stokom 1 dan, a bez nje 2 dana, d) svaki kmet cijeloselac morao je godišnje davati 2 pileta, 2 kopuna, 12 jaja i malo manje od 1 l masline.

Jedno cijelo selište sastojalo se od 1 jutra tzv. unutrašnjeg zemljišta, koje je činilo okućnicu; 12 do 40 jutara oranica; i 5 do 10 kosaca tzv. vanjskog zemljišta. Kmetovi su bili organizirani u općine. Na čelu općine bio je «sudac ili rihtar», koje su birali kmetovi između 3 kandidata koje je predložio vlastelin. Uz suca, kmetska općina imala je i prisežnika, a po potrebi i «notariuša». Općina ih je birala slobodno.

24. ZAKLJUČCI UGARSKO-HRVATSKOG SABORA U POŽUNU 1687. G.

(Pragmatička sankcija i saboru u Požunu 1714.)

Ovim je saborom 1687. g. ukinuta Zlatna bula Andrije II. iz 1222. po kojem vlastela imaju pravo dići se protiv vladara oružjem i riječju ako bi on u određenom slučaju povrijedio njihovo pravo (kažemo da vlastela imaju *ius resistendi*).

Umjesto tog prava stvara se novina po kojoj staleži i redovi mogu, ako se učestalo krše njihova prava, uputiti molbu i uložiti protest kralju, te molbenim putem (gravamina) poslanim kralju tražiti da se ukloni smutnja nastala njegovim činjenjem, nečinjenjem, naredbom ili nečim drugim.

Deklaracija završava sankcijom i priopćuje: ako pojedinac koji smatra da kralj gazi prava kraljevine, ne potraži lijek u obliku koji deklaracija propisuje, njegov prijestup smatrat će se kao uvreda veličanstva; za takav prijestup suditi će mu kralj.

Hrvatski kao i ugarski staleži, na Saboru u Požunu 1687. g. prihvatili su nasljedno pravo habsburške kuće po načelu primogeniture (kraljevstvo nasljeđuje samo prvi muški potomak). Prema tome, Hrvati i Mađari, imali su mogućnost da se, poslije izumrća muškog roda kuće Habsburg, posluže pravom slobodnog izbora vladara.

Kada je bilo očigledno da Karlo III. neće imati muških potomaka donio je «kućni zakon» po kojemu u slučaju izumrća muške loze žena može naslijediti prijestolje nasljednih zemalja. 9. 3. 1712. g. Hrvatski sabor se sastao i izglasao Hrvatsku pragmatičku sankciju koja se sastojala od 3 dijela: a) Staleži imaju razloge koji su ih potaknuli na takvu odluku; b) prihvaćaju žensku lozu na prijestolju Habsburga uz uvjete da će buduća vladarica stolovati u Austriji, a kraljevati u Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj; c) staleži zahtijevaju protuuslugu od kralja Karla III. u obliku sigurnosne diplome – zahtijevali su garanciju sigurnosti diplome.

Na konferenciji kraljevih austrijskih pouzdanika prihvaćena je Hrvatska pragmatička sankcija, no ona sigurnosna diploma od kralja bila je izrečena ali ne i sankcionirana. Mađari nisu htjeli prihvatiti žensku lozu na prijestolju. Na svečanoj, tajnoj, sjednici svojih savjetnika Karlo III. predložio je nasljedni red po načelu prvorodstva koji bi se odnosio na mušku i žensku lozu. Taj «kućni zakon» dobio je ime «Pragmatička sankcija».

Ova pragmatička sankcija ima 3 točke:

- 1) Zemlje kraljevine habsburškog kraljevstva ne smiju se nikada dijeliti;
- 2) hrvatskim zemljama poslije smrti Karla III. mogu doći na prijestolje i ženski potomci;
- 3) ako izumre loza Karla III., krunu će baštiniti kćeri brata Josipa i njihovi potomci.

Nakon ovog sazvan je sabor u Požunu 1714., no i ovaj put ugarski staleži odbijaju prihvatiti naslijeđe ženske loze i insistiraju na slobodnom izboru vladara nakon izumrća muških habsburških nasljednika. No, zahtjev o nekompetenciji Ugarskog sabora na hrvatsko zakonodavstvo ugarski su staleži prihvatili bez otpora.

Tek 1722. g. i Mađari prihvaćaju žensko nasljedstvo habsburške kuće. Prihvaćanjem ženskog nasljednog reda Monarhija je bila tek tada učvršćena

Koji su bili motivi i koja je bila korist za Hrvatsku od njezine političke akcije iz 1712.?

Drugi izbor Habsburgovaca mogao bi se protumačiti kao neka vrsta primirja nakon gušenja pobune 1671; primirja u kojem se daje na znanje dinastiji da su je Hrvati po svom legitimnom pravu i pod određenim uvjetima, nabrojanim u Pragmatičkoj sankciji, ponovno izabrali. 1725. g.

Hrvatski je Sabor odrekao pravo Ugarskom namjesničkom vijeću da se upliće u hrvatsku upravu, no morao je pristati da kralj imenuje sud Banskog stola, koji je pak bio podređen višem sudu u Ugarskoj (*ovo je korist od prihvaćanja pragmatičke sankcije*).

Temeljem pragmatičke sankcije 1740. na austrijsko prijestolje dolazi Marija Terezija. Baštinila je prazne blagajne, oslabljenu vojsku jer je Austrija bila iscrpljena ratovima, kugom i glađu. 1745. g. sjedinila je Virovitičku, požešku i srijemsku županiju s Hrvatskom ali je Slavonska Posavina bila preuređena u Vojnu krajinu.

25. ZNAČAJKE APSOLUTIZMA U HABSURŠKOJ MONARHIJI

Apsolutistička monarhija u Europi javlja se ako posljednji oblik feudalne države; počinje se oblikovati početkom 16. st. i traje, ovisno o pojedinim državama, do 18., 19., i iznimno 20. st.

Uvjeti formiranja apsolutističke države s gospodarskog aspekta mogli bi se tražiti u raspadanju prirodne i nastanku robno-novčane privrede. Nov način proizvodnje dovodi do formiranja novih socijalnih grupa: staleža građana, trgovaca, gornjeg sloja cehovskih organizacija, iz kojih će se tijekom postojanja apsolutističke države oblikovati nova društvena klasa – *građanstvo*.

Spajanjem dominikalne vlasti i imuniteta prava nerijetko su krupni feudanci postajali gotovo suvereni na svom posjedu. Time se feudalna vlast osipa jer je veza između središnje državne organizacije i lokalnih političkih organa feudalaca bila veoma slaba, koji put tek formalna, a odatle i dolazi naziv *mozaik-država* koji se koristi za to srednjovjekovno razdoblje.

Privredne promjene zahtijevale su preobražaj državnog ustrojstva, jer onaj klasični srednjovjekovni državni ustroj nije bio ni kadar ni voljan odgovoriti željama i zahtjevima sve jačeg vladara. Vladar je u interesu države kao cjeline morao doći u sukob sa staleškim privilegijama plemstva. Nailazeći na otpore u staleškim skupštinama, vladari su ih sazivali sve rjeđe, a u klasičnoj su apsolutističkoj državi te skupštine postale rudiment ili su pak potpuno iščezle, osim u Engleskoj gdje su kralj i parlament surađivali u čitavom razdoblju.

Apsolutna monarhija je morala oblikovati novi upravno-činovnički aparat kojim će voditi državnu, privrednu i financijsku politiku. U toj reorganizaciji organizira se stalna vojska te razgranata administracija, a kao izvor sredstava država nalazi poreze. Policija dobiva posebno mjesto, pa zato apsolutističku državu često nazivaju i policijskom.

Za kraj valja zaključiti da je srednjovjekovna monarhija postupno prelazila u apsolutističku, i to tako da su postupno jačala ovlaštenja monarha, a slabila ovlaštenja drugih ustavnih faktora.

Habsburška Monarhija je bila posebn slučaj apsolutističke države u kojoj je stvaranje moderne centralizirane države zbog različitih naroda u njezinim granicama ugrozilo njihov nacionalni identitet.

26. KOJI SU HRVATSKI KRAJEVI OSLOBOĐENI OD TURAKA U RATU 1683-1689. G. I KAKAV JE NJIHOV UPRAVNI POLOŽAJ POSLIJE KARLOVAČKOG MIRA 1699.?

U ratne planove Austrije nije ulazilo oslobađanje *Slavonija*, koja je oslobođena naporima samih ustanika. *Srijem*, *Lika* i *Krbava* također se oslobađaju naporom ustanika, jer ni ova područja nisu ušla u ratne planove bečkog dvora.

U Južnoj Hrvatskoj bili su oslobođeni krajevi oko *Knina, Vrlike, Sinja, Vrgorca i Gabele*, no oni nisu bili uključeni u Hrvatsku već su došli pod Mletke, a od hrvatskih krajeva koji su u velikom protuturskom ratu bili oslobođeni Hrvatski sabor je uspio samo područje između *Kupe i Une* zadržati pod svojom vlasti.

Imenovani su *Veliki Župani* i osnovano *Dvorsko ratno vijeće* – koje je preuzelo vojnu vlast, te *Dvorska komora* – koja je preuzela civilnu vlast.

27. KAKAV JE POLOŽAJ MAĐARSKE POSLIJE KARLOVAČKOG MIRA I OSOBITO KAKAV JE NJEZIN ODNOS SPRAM HRVATSKE?

Poslije Karlovačkog mira 1699., Mađarska je bila potpuno oslobođena, te po prvi put pokazuje težnju za širenjem na nemađarsko područje. Jedan od načina bio je podrediti hrvatsko zakonodavstvo mađarskome. Tako 1708. na Mađarskom saboru Mađari su predložili da kralj može potvrditi samo one zakone, privilegije i statute koji su bili u skladu sa zakonima ugarskog kraljevstva. No, odlučni otpor hrvatskih izaslanika, ali i iznenadni razlaz Sabora zbog kuge, spriječili su zaključak i ozakonjenje prijedloga o suglasju hrvatskih zakona s ugarskim. Takav bi zakon označio kraj hrvatskog samostalnog zakonodavstva.

28. RAZLOZI DONOŠENJA I ZNAČAJ HRVATSKOGA I SLAVONSKOG URBARA MARIJE TEREZIJE

Nakon protuturskih ratova (1683-1689.) došlo je do postupnog razvitka tržišta. Time je vlastela bila potaknuta na intenzivniju proizvodnju, a to je vršila iznimnim iskorištavanjem seljaka. To je bio dodatni pritisak na seljake i njihova domaćinstva. Sve je to (postupci vlastele, pretjerani zahtjevi za svim vrstama davanja, i postupci činovništva prilikom poreznog popisivanja) bilo razlogom bune u Križevačkoj županiji u proljeće 1755. g.

Marija Terezija imenovala je posebno povjerenstvo, na čelu sa grofom Mihailom Althanom, koje je imalo zadatak ispitati uzroke bune. Bile su ispitivane seljačke žalbe u nazočnosti njihovih vlastelinskih predstavnika. Na temelju nacrtu urbarijalne regulacije kojeg je podnijelo povjerenstvo, u Beču je izrađen Privremeni urbar za Bansku Hrvatsku u kojem maksimiraju novčana i naturalna renta.

Kraljica je dostavila Saboru Privremeni urbar da bi na temelju njega sastavio konačni urbar za Hrvatsku. Plemstvo se dugo opiralo definitivnoj regulaciji s obrazloženjem da taj problem ipak mora ostati u nadležnosti staleža i redova. To odugovlačenje trajalo je više od 20 g. točnije do 1780. g. do kada je u Hrvatskoj vrijedio Privremeni urbar.

Privremeni i stalni urbari ukinuli su pretjerane oblike tlake. Određivali su jedan dan vozne i dva dana pješačke tlake tjedno, ali su povećali daće u naturi.

Slavonski urbar je donesen znatno lakše. Njime su obnovljeni feudalni odnosi bili jednostavnije regulirani. Slavonski urbar donesen je 1756. g. a ukinuo je novčani otkup tlake, zadržao novčana davanja, a tlaku je odredio na 24 dana vozne i 48 dana pješačke tlake na godinu. Godinu dana nakon donošenja Slavonskog urbara Marija Terezija naredbenim putem donosi i Ugarski urbar, 1757.

Donošenje tih urbara značilo je unificiranje urbarijalnih odnosa putem intervencije državne vlasti u dotadašnje apsolutno privatno-pravne odnose.

Seljaštvo je moralo ojačati da bi moglo postati poreznim obveznikom, odnosno biti kadro plaćati poreze koje je uvodila apsolutistička država.

Urbarijalna regulacija značila je početak novih gospodarsko-socijalnih odnosa na selu.

29. REORGANIZACIJA DRŽAVNE UPRAVE U HRVATSKOJ POD MARIJOM TEREZIJOM.

Uprava Banske Hrvatske bila je relativno samostalna, ali je loše funkcionirala. Zbog toga se kraljica odlučila na reorganizaciju uprave: (1)Odvojila je čast bana od časti župana Zagrebačke i Križevačke županije; (2)pravo da postavlja bilo kojeg velikaša za župana; (3)vlast podbana kao predstavnika plemstva bila je znatno umanjena; (4)ugled Sabora, koji je predstavljao samo skupštinu plemstva, opadao je jer nije više bio isključiv predstavnik između dvora i županija.

U kolovozu 1767. objavljena je u Varaždinu svečana instalacije Kraljevskog vijeća. To vijeće se bavilo cjelokupnom upravom, izravno je županijama izdavalo naloge i zapovijedi, primajući ih iz Beča, te je tako predstavljalo središnji organ uprave nadležan za političke gospodarske i vojne poslove za kraljevinu Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju. Ovo vijeće je predstavljalo hrvatsku zemaljsku vlast. Bio je to organ za nadziranje odnosa plemstva i kmetova koji je do tada bio potpuno izvan donošenja i kontrole Sabora.

Samim postojanjem vijeća Sabor postaje manje važan organ u zemaljskoj upravi i zato su se Hrvati s nepovjerenjem odnosili prema Kraljevskom vijeću. Ovo K. v. imalo je pet vijećnika: 3 iz reda plemića; 1 iz reda svećenika (prelata), te 1 iz reda velikaša, a za predsjednika vijeća određuje se sadašnji i svaki sljedeći ban. Članove vijeća imenuje Kraljica i njezini nasljednici pri čemu će uzimati u obzir sposobne domaće ljude.

Tako organizirano Vijeće predstavljalo je prvi oblik činovničke uprave u Hrvatskoj. Nije imalo samostalnu nadležnost u važnijim pitanjima jer je o svemu odlučivala isključivo kraljica.

Otpor Zagreba bio je u skladu s općim otporom hrvatske javnosti prema Vijeću. Ni ugarsko plemstvo nije rado gledalo na Vijeće kao na hrvatsku vladu nezavisnu od Ugarske. Kad je kraljica reskriptom iz 1779. ukinula Kraljevsko vijeće i njegove kompetencije predala Kraljevskom namjesničkom vijeću u Ugarskoj, to je bila nesumnjiva politička koncesija Mađarima. Hrvatska je tim putem prvi put došla pod neposrednu vlast ugarske vlade. U tom je položaju ostala, s kratkim prekidom za cara Josipa II., sve do revolucije 1848.

Marija Terezija je preko Vijeća uvela sustavnu kontrolu nad cjelokupnim kaznenim pravosuđem u Hrvatskoj. Svi kazneni sudovi u kraljevinama morali su svake godine podnijeti Vijeću detaljan izvještaj o svim kaznenim predmetima koje je pojedini sud u toj godini rješavao ili riješio. Na osnovi tog izvještaja Vijeće je moglo steći uvid u najvažnije elemente odvijanja kaznenog pravosuđa. Isto tako na osnovi tih podataka sastavljao se Kraljici opširan izvještaj, koji joj je omogućavao intervenciju u svim slučajevima kada je to smatrala potrebnim. Tako je kraljica često puta na temelju tog izvještaja preko Vijeća intervenirala kod pojedinih sudova u svrhu uklanjanja pojedinih ustanovljenih nedostataka.

Isto tako i u drugim je područjima uprave kraljica preko Vijeća bila vrlo intenzivna, za područje prosvjete, zdravstva, gospodarstva i neka druga područja.

Osnivanje vijeća bila je normalna posljedica razvitka vlasti «prosvijećenog apsolutizma» u Hrvatskoj. Rad Vijeća bio je tajan, a njegova nepopularnost u Hrvatskoj nije bila razlog zbog kojeg je kraljica svojim reskriptom iz 1779. g. ukinula Vijeće. Ukinuće opravdava razlozima tehničke prirode i prednošću centralizacije uprave u Ugarskoj i Hrvatskoj. Nakon ukidanja Vijeća nije uspostavljen sustav administracije bana i Sabora kakav je hrvatsko plemstvo očekivalo, nego je kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija u administrativnom pogledu naprosto stavljena pod mađarsku upravu.

30. POLITIČKO-KAMERALNI STUDIJ – PRETEČA PRAVNOG FAKULTETA

Kako je za vođenje moderne upravne politike bio potreban nov visokokvalificiran kadar, kakvog u Hrvatskoj nije bilo, Marija Terezija je odlučila osnovati političko-kameralni studij u Varaždinu. Službeno je osnovan 17. 7. 1769. g. Kraljica je pritom imenovala profesora koji će predavati političko-kameralne znanosti, odredila mu je plaću, propisala udžbenik i osigurala devet stipendija za one koji će ostvariti najbolje rezultate.

Studij je faktički počeo 1770. g. Nakon razornog požara u Varaždinu, studij se 1772. g. seli u Zagreb. Kraljičinim dekretom od 5. 06. 1776. osniva se Kraljevska akademija znanosti. Ta se godina smatra osnutkom Pravnog fakulteta u Hrvatskoj.

1850. g. ukida se Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu, a Pravni fakultet koji je bio unutar nje, transformirao se u Pravoslavnu akademiju, koja je do 1874. bila jedina visokoškolska ustanova u Hrvatskoj. Nakon osnutka Sveučilišta 1874. (koje obuhvaća Pravni, Bogoslovni i Filozofski fakultet) Pravoslavna akademija dobiva naziv Pravoslavni i državoslovni fakultet, te isti naziv ostaje sve do 1926. kada mijenja ime u Pravni fakultet koji nosi i danas.

31. ORGANIZACIJA LOKALNE UPRAVE U DOBA APSOLUTIZMA

Na čelu županije stajao je veliki župan kao vrhovni upravitelj županije. Pored njega postojale su županijske skupštine s pravom da kontroliraju jesu li odredbe kralja i njegovih organa u skladu s pravima staleža i redova, plemstva i poretka uopće. One su se mogle služiti pravom adrese protiv nezakonitih kraljevskih naredbi. U slučaju povrede njihovih prava županije su izviještale kralja ili njegove namjesnike pismeno ili usmeno deputacijom, pa ako kralj nije odgodio svoju odluku županije bi odgodile primjenu takve naredbe na neodređeno vrijeme.

Do reorganizacije i promjene značenja županija dolazi za Josipa II. 1784. g. Županije više nisu djelovale kao plemićke zajednice sa samoupravnim pravima, nego kao najniže teritorijalno-upravne jedinice. Josip II. provodio je centralizaciju s manje obzira nego M. Terezija. Centralizaciju je uvijek pratila i germanizacija.

Josip II. je Ugarsku i Hrvatsku smatrao cjelinom i shodno takvom stajalištu 1785. g. podijelio je cijelo ugarsko-hrvatsko područje na 10 okružja od kojih je svaki bio sastavljen od nekoliko županija.

Upravna reorganizacija posebno se odrazila na položaj Rijeke i njezine okolice. Trgovačke poslove Rijeke podvrgnuo je nadzoru Unutrašnje austrijske vlade u Grazu. Rijekom je zavladała austrijska birokracija koja je izravno iz Rijeke provodila u život ciljeve dvorsko trgovačke politike.

1776. M. Terezija je ukinula Trgovačku provinciju Primorje, a Rijeka je sa svojim teritorijem bila izuzeta iz sklopa austrijskih nasljednih provincija i ponovno uručena Hrvatskoj. Taj čin je važan jer predstavlja dokaz da bečki dvor zna da je Rijeka otkinuta od Hrvatske i da ustvari njoj pripada.

1778. g. M. Terezija je osnovala Severinsku županiju u koju su ušli Bakar, Bakarac, Kraljevica i Rijeka.

Već 1779. g. je ukinuto Hrvatsko namjesničko vijeće. Po drugom patentu Rijeci se potvrđuje njezina unutrašnja samouprava ali dolazi pod ingerenciju Ugarskog namjesničkog vijeća s dosta nedefiniranim položajem.

1786. g. Josip II. ukida Severinsku županiju i od Primorskog područja od Rijeke do Senja formira upravnu jedinicu pod nazivom Ugarsko primorje, dok drugi dio Severinske županije, Gorski kotar, pripaja Zagrebačkoj županiji. To Ugarsko primorje činili su riječki, vinodolski i bakarski kotar.

32. VJERSKO PITANJE I AUSTRIJSKI APSOLUTIZAM

Da bi pridobila crkvene dostojanstvenike, M. Terezija, s dopuštenjem pape Klementa XIII. uzela je 1758. naslov «apostolski kralj». To joj je dalo ovlaštenje da imenuje visoko crkvene dostojanstvenike pa i kanonike.

Josip II. 1781. je izdao Edikt o vjerskoj snošljivosti po kojem su pripadnici svih konfesija dobili jednaka prava. Radilo se o protestantima, pravoslavicima i Židovima, koji imaju pravo ući u javne službe, škole, sveučilišta...

Temeljem svog patronatskog prava, podvrgavajući Crkvu državi, 1781. Josip II. je odredio da se Papina pisma upućena ugarskoj i hrvatskoj Crkvi smiju proglasiti samo ako je to odobrio vladar.

1784. g. dao je popisati imovinu visokog klera i ostalu imovinu svjetovnog i redovničkog svećenstva. Od 1782.-1786. Josip II. dao je zatvoriti 624 samostana u kojima je živjelo 20.000 redovnika i redovnica. Među ostalim ukinuo je 37 pavlinskih samostana čiji je imetak cijenio na 10 milijuna forinti. U Hrvatskoj je konfiscirao imovinu samostana, a redovnike raspustio.

33. REFORME KAZNENOG PRAVA U DOBA MARIJE TEREZIJE

Do 1768. g. se u Hrvatskoj primjenjivalo kazneno pravo razasuto u nizu zakonskih članaka, kraljevskih dekreta i drugih propisa, a koristili su se i neki stari zakoni. Te godine donesen je kazneni zakonik Marije Terezije – *Constitutio Criminalis Theresiana*, koji je predstavljao izvjestan napredak prema prijašnjem krivičnom pravu, no i taj je zakon bio sasvim u okviru svoga feudalnog vremena.

U njemu su određene utvrđena kažnjiva djela i predviđene su za njih kazne, koje su bile nešto manje surove od onih u prethodnim zakonima. I u tom zakoniku je (1) smrtna kazna bila veoma česta, ne samo za veleizdaju i druge delikte protiv državnih i crkvenih interesa nego i protiv imovinskih delikvenata. Česte su bile i (2) tjelesne kazne, bičevanja, pa rezanje udova. (3) Lomača se i u njenom zakoniku zadržala. Isto tako i (4) tortura (mučenje) koju je ukinula 1777., a naznačila je i pitanje ukidanja smrtno kazne.

U kaznenom postupku CCT zadržan je inkvizitorski princip, tajnost postupka i uklanjanje obrane. Učinjen je i neki pomak jer, iako se u krivičnim stvarima nije dopuštao poseban branitelj, iznimno se omogućavala obrana koju je sud fakultativno određivao u stanovitim slučajevima. Ukinuti su bili i neki zastarjeli delikti poput progona vještica...

Godine 1786. donesen je Opći red za krivične sudove Josipa II. koji je predstavljao prijelaz iz feudalnog krivičnog prava u liberalnije područje. Iste godine Josip II. donosi odluku o ukidanju smrtno kazne, no ta mjera nikad nije stupila na snagu

34. STAV AUSTRIJSKOG APSOLUTIZMA PREMA GOSPODARSKIM PITANJIMA

Marija Terezija svjesno i melodički provodi politiku kojom sprečava razvoj manufakture u Ugarskoj i Hrvatskoj. Dopušta da se u tim zemljama razvijaju samo *neškodljiva industrijska poduzeća*, a pod tim misli na poduzeća koja ne škode već podignutim poduzećima u nasljednim zemljama. Dakle, u Ugarskoj i Hrvatskoj, dopušta se samo takva manufaktura koja služi seljačkom svijetu, a sva "udobnost i luksuz mora doći iz Austrije". Pod izlikom da ne dopušta osnivanje previše tvornica od *jedne vrste*, uzima carica 1771. osobno u svoje ruke izdavanje dozvola za osnivanje tvornica u čitavom području svog vladanja.

Reforme Josipa II. ubrzavaju proces kojim se stvarala jedinstvena centralistička država, jedno gospodarsko područje od raznih zemalja habsburškog vladanja. Josip II. je uvidio, ako se žele održati u sukobu s kapitalistički naprednijim suparnicima, Francuskom i Pruskom, da moraju centralizirati gospodarske snage. Tako je Josip II. preuzeo je ideje francuskih fiziokrata o jedinstvenom porezu: porez trebaju plaćati najbogatiji u državi, feudalci. Tako je 1785. odlučio da svaka provincija, svaka općina i svaki pojedinac zemljoposjednik, bez razlike plaća od zemljišta prema koristi u jednakoj mjeri za pokriće državnih potreba.

Unutarne tržište bilo je slabo razvijeno. U nemogućnosti da nametne direktan porez, Josip II. je posegnuo za indirektnim nametom. Uveo je carine na ugarske proizvode koji se izvoze u nasljedne zemlje habsburškog vladanja. Time je udario po džepu Ugarske feudalce, a svrha je bila da Ugarska na taj način pridonese održavanju troškova središnje državne uprave i vojske.

Kako se Josip II. nije krunio za ugarskog i hrvatskog kralja, obećao je sazvati krunidbeni sabor 1791., te izdati krunidbenu zavjesnicu. Međutim, shrvan bolešću, vratio je Ugarskoj i Hrvatskoj njihovu feudalnu ustavnost kakvu je zatekao nakon dolaska na prijestolje. Odustao je od svih reformi osim od edikta o vjerskoj snošljivosti i odredbe o slobodi kmetova. Umro je 1790. g., a naslijedio ga je Leopold II.

Leopold II. vladao je samo 2 g. (od 1790-1792.). U tom kratkom vladanju morao je najprije sklopiti mir s Turcima i umiriti hrvatske i ugarske staleže. Tako 12. 01. 1790. potvrdio je proglas Josipa II. o povlačenju svih reformi osim edikta o vjerskoj snošljivosti i slobodi kmetova. Leopolda II. je naslijedio Franjo II. (1792-1835.).

Franjo II. u strahu od Francuske revolucije, svojim policijskim sustavom stavio je pod kontrolu čitav politički i gospodarski život Monarhije.

Strukturu organizacije vlasti poslije Josipa II. možemo predočiti na sljedeći način: na čelu države nalazi se **Ban**, kojeg imenuje **Kralj**, između kandidata koje su predložili **hrvatski staleži i redovi**; izvršna je vlast patentom Marije Terezije iz 1779. bila povjerena Ugarskom namjesničkom vijeću.

Ideja Velike Mađarske od Karpata do Jadrana rađa se upravo krajem 18. i početkom 19. st. Lajos Kossuth (Lajoš Košut) kao njezin protagonist koji želi Veliku Mađarsku s Mađarskim narodom ne vidi na zemljopisnoj karti Hrvatsku.

35. PROBLEMI POLOŽAJA HRVATSKE S OBZIROM NA ZAKLJUČKE SABORA IZ 1790.

12. 05. 1790. sastao se Hrvatski sabor u Zagrebu, na čelu s novim banom Ivanom Erdodyjem. Sabor je donio zaključak da se hrvatskom izaslanstvu za zajednički Ugarsko-hrvatski sabor u Požunu dadu "instrukcije" koje će oni predložiti:

a) tek kad se pridobiju oni dijelovi Hrvatske koji su tada držali Turci i Venecija i kad se na okupu nađe toliki broj županija da one budu same mogle izdržavati zasebnu vladu, ostalih šest županija primat će naređenja od Ugarskog namjesničkog vijeća.

b) da se posao uvećanja ili umanjenja poreza raspravlja na zajedničkom Saboru, ali zasebno od ugarskih financija.

Glede zakonodavstva Sabor je 1790. išao još dalje u približavanju Mađarima. Učinio je to smanjivanjem vlastite nadležnosti vezane uz najvitalnija pitanja – pitanja financija.

Hrvatski je Sabor prenio na požunski (Ugarsko-hrvatski) pravo razrezivanja i ubiranja poreza, kao i svoje vrhovno naredbodavno pravo u pogledu hrvatskih županija.

Državna uprava bila je prenesena na Ugarsko namjesničko vijeće dok je djelatnost sabora u financijskoj sferi bila svedena na to da prihvaća odluke zajedničkog Sabora, da ih proglašava i naređuje njihovo izvršenje u Hrvatskoj

Čemu sve to? Hrvatski staleži i redovi priklonili su se Mađarima, povjerivši im izvršnu i dio zakonodavne vlasti jer su smatrali da bi ih takvo zajedništvo moglo zaštititi od nekih budućih austrijskih presizanja.

Nakon takve okrnjene nadležnosti hrvatskih organa vlasti, Hrvatska je bila skoro dovedena u položaj ugarske pokrajine. Hrvatski je Sabor sredinom 1791. donio odluku da se mađarski jezik uvede kao neobvezni predmet u pučke i srednje škole. Hrvatski sabor sastajao se samo uoči zajedničkog sabora u Požunu da bi izabrao svoje izaslanike i dao im određene naputke. Uz delegaciju, na zajedničkom saboru dolazio je i ban, zagrebački biskup, prepost zagrebačkog kaptola, veliki župani, podžupani...

Najveća ograničenja nastupila su kada se po odluci Hrvatsko-slavonskog sabora, ban morao podrediti Ugarskom namjesničkom vijeću u području zajedničkih poslova Hrvatske i Ugarske.

Odlukom Sabora iz 1790. Hrvatska državnost je bila očito ograničena, ali nije bila definitivno poništena:

1. *dobrovoljnost prijenosa državnih poslova Hrvatskog na Ugarski, i to kao zajednički Ugarsko-hrvatski sabor* – Smatra se da je tim dobrovoljnim prijenosom državnost Hrvatske nije bila ukinuta i da davanje ovlaštenja (znači ne *iure proprio*, nego *iure delegato*) Požunskom saboru nije značilo negaciju državnosti Hrvatske.
2. *privremenost kompetencija* – U spomenutom je aktima rečeno da se na požunski sabor prenose poslovi "dok se ne pridobiju...". Dakle, prijenos je bio samo privremenog karaktera.
3. *preostatak kompetencija Hrvatskog sabora* – Iako je bio malen, nije bio beznačajan. Hrvatski je sabor zadržao za sebe sve poslove koje nije izričito prenio zajedničkom saboru – koji nisu bili u vezi s razrezom i pobiranjem poreza, a i nisu se odnosili neposredno na preneseni djelokrug 6 hrvatsko-slavonskih županija.

U razdoblju od 1790.-1848. g. Hrvatska i Ugarska činile su državnu zajednicu posebnog tipa. Nije to bila čista personalna unija, jer su ih vezali, pored vladara, i zajednički poslovi. Najbližnja je modelu realne unije, ali kako je nadređenost Ugarske bila očigledna, tu zajednicu možemo označiti kao nejednaku realnu uniju.

36. KRATAK OSVRT NA PRILIKE U HRVATSKOJ PREMA 1848.

Poslije Sabora 1790. mađarsko presizanje na hrvatsku posebnost može se promatrati kroz pokušaje nametanja mađarskog jezika putem saborskih odluka. Kako je vladar zbog potrebe za novcem i vojskom, relativno često za ratne prilike sazivao Sabor, Mađari bi prilikom svakog saziva predlagali nametanje mađarskog jezika Hrvatskoj.

Kada se 1811. po 3. put sastao sabor u Požunu, Mađari su sročili čl. 7. u kojem su opet odredili rok od 10 g. nakon kojeg bi se u Hrvatskoj počelo uredovati na mađarskom jeziku. No opet je hrvatsko izaslanstvo uspjelo obraniti latinski "u kojem su svi pisani zakoni i sva posvećena prava hrvatskog kraljevstva".

Narodni se jezik ističe kao osnovni čimbenik narodnog identiteta. Slavisti govore o jednom općenitom slavenskom jeziku i njegovim glavnim narječjima te prema njima klasificiraju slavenske narodnosne skupina. Na takvoj filološkoj podlozi javila se ideja o jedinstvenom južnoslavenskom jeziku.

37. GLAVNE ODREDNICE ILIRSKOG POKRETA / HRVATSKOG NARODNOG PREPORODA

Mađari su konstantno pokušavali mađarizirati Hrvatsku. U doba najintenzivnije mađarizacije dolazi do otpora hrvatske građanske inteligencije pod nazivom Ilirski pokret, koji je nešto kasnije poprimio obilježja hrvatskog narodnog preporoda. *Cilj* hrvatskog građanstva bio je prvenstveno *obrana od mađarizacije*; drugi cilj je bio *preobražaj feudalnog povijesno-prevladanog poretka*. Ovaj drugi cilj je bio prisutan jer se građanstvo nije moglo istovremeno suočiti s dva protivnika, s Mađarima i plemstvom.

Na čelu ovog pokreta (znači glavni vođa i organizator) bio je Ljudevit Gaj. Uz njega bili su Dimitrije Demeter, Ivan Derkos, Ivan Kukuljević Sakcinski..., a od plemstva uz Dragojla Kušlana, bio je i grof. Janko Drašković. Izdavanjem *Novina Hrvatskih* 1835. g. smatra se početkom Ilirskog pokreta.

Ovaj pokret predstavljao je otpor nametanju mađarskog jezika, boreći se za svoj jezik, jer je jezik bitna odrednica nacionalnog identiteta. No, da bi narodni jezik mogao ući u škole i javne poslove trebalo je oblikovati hrvatski književni jezik, normirati pravopis i odrediti mu ime. Ilirci su se opredijelili za štokavsko narječje i uzimaju ilirsko ime.

Najvažnijim razlogom uzimanja ilirskog imena bila je politička rascjepkanost hrvatskog etničkog prostora. Da bi se izbjegli sukobi bilo je potrebno uzeti neutralno ime koje ne bi povrijedilo pokrajinsku osjetljivost. Temeljni pisani program hrvatskog narodnog preporoda predstavlja *Disertacija* grofa Janka Draškovića. Pisana je hrvatskim jezikom štokavskog narječja, a sadrži politički, gospodarski i kulturni program pokreta. Kao političke ciljeve Drašković je istaknuo razvojačenje Krajine, sjedinjenje hrvatskih zemalja, Dalmacije i Rijeke koje bi se ujedinile sa slovenskim zemljama Kranjskom i Koruškom, a kasnije s Bosnom. To bi trebala biti Velika Ilirija. Za Hrvatsku zahtjeva samostalnu vladu nezavisnu od Ugarske, obnovljenu bansku vlast. Istaknuto je da pomoću dobrih škola i učitelja treba podići i opću obrazovanost naroda, te da se školuje prema prirodnoj nadarenosti, a ne staleškoj pripadnosti.

Davne 1837. otvorena je tiskara ilirskog pokreta. 1841. osnovano je Gospodarsko društvo za unapređenje poljodjelstva u Hrvatskoj, a 1842. osnovana je Matica Ilirska za unapređenje književnosti.

Mađaronima je bio cilj ukidanje ilirskog imena, štokavštine, novog pravopisa, te uvođenje mađarskog jezika u hrvatski javni život i nastavu. Nasuprot Mađaronima, Ilirci su osnovali Ilirsku stranku s izrazito hrvatskim programom i sjedinjenjem hrvatskih zemalja osnovala bi se država neovisna o Ugarskoj – s banom na čelu i hrvatskim jezikom kao službenim.

1843. dolazi do zabrane Ilirskog imena, no time pokret u cjelini nije bio oslabljen. Pa su onda iste godine Ilirsko ime zamijenili Hrvatskim, pa se mijenja Ilirista stranka u Narodna stranka, a Ilirske novine u Narodne novine. Iako je bila zabranjena upotreba hrvatskog jezika, Ivan Kukuljević Sakcinski je 1843. po prvi put u Hrvatskom saboru govorio na Hrvatskom jeziku i predlaže da se hrvatski uvede u sve urede i škole.

Tek je 1847. posljednji feudalni staleški sabor donio odluku o uvođenju hrvatskog jezika u sve urede i sudove, te kao nastavni jezik u sve škole. Taj se zaključak počeo provoditi svuda osim u Zagrebačkoj županiji, jer su u Zagrebačkoj županiji izbore, zbog glasova turopoljskog plemstva, često dobivali mađaroni. Prilikom restauracije (izbora županijskog činovništva) 1845., kad su mađaroni dobili većinu došlo je do oružanog sukoba i krvoprolića oko Markovog trga u Zagrebu (13 mrtvih i 27 ranjenih – povijest ih je nazvala srpanjskim žrtvama). Mađaroni su u Zagrebačkoj županiji vladali do 1848.

38. ZNAČAJ I SADRŽAJ NARODNIH ZAHTJEVA IZ OŽUJKA 1848.

Prvaci Narodne stranke zamolili su gradskog suca, kasnije i gradonačelnika Janka Kamaufa da sazove zagrebačko gradsko poglavarstvo. To je zapravo bila velika skupština Narodne stranke koja je na sjednici 25. 03. donijela deklaraciju pod imenom *Zahtijevanje naroda*. Taj je proglas sadržavao 30 točaka u kojima su načela i program hrvatskog građanstva. U zahtijevanjima se traži:

- a) integritet hrvatskih zemalja;
- b) socijalne reforme primjerene duhu vremena;
- c) rješavanje financijskih problema;
- d) reguliranje pitanja građanskih sloboda i državne granice;
- e) traži se sjedinjenje Banske hrvatske s Dalmacijom i Vojnom granicom kao i vraćanje ostalih s vremenom izgubljenih hrvatskih zemalja koje se nalaze ili u ugarskim županijama ili u austrijskih pokrajinama.
- f) traži se ukidanje kmetstva kako u Banskoj Hrvatskoj tako i u Krajini;
- g) traži se sloboda vjere, učenja i govora;
- h) pravo udruživanja i sastajanja
- i) pravo peticija;
- j) zahtijevaju se i jednakost porezne obveze – bez razlike staleža;
- k) traži se uvođenje narodnog jezika u unutarnju i vanjsku upravu i cjelovito školstvo;
- l) traži se utemeljenje sveučilišta;
- m) formiranje narodne banke;
- n) ukidanje mitnica između slovenskih, austrijskih i talijanskih zemalja;
- o) vraćanje blagajni i glavnica kojima se upravlja u Ugarskoj, a koje valjda podvrgnuti domaćem ministru financija;
- p) traži se formiranje vlastite vojske na čelu s vojvodom ili kapetanom izabranim u Saboru;
- q) da sve svjetovne i duhovne dužnosti obavljaju samo domaći sinovi;
- r) da se oslobode politički zatvorenici, te da se i u crkve uvede narodni jezik;
- s) posljednji zahtjev je ukidanje celibata za svećenike.

Zahtijevanje naroda trebala su biti 29. 03. 1848. g. predložena vladaru, no zaustavio ih je ministar dvora koji je tekst smatrao preopširnim. Sadržaj je sažet na 11 točaka u kojima su zadržana bitnija zahtijevanje, i u obliku peticije predana vladaru.

Gaj je predvodio izaslanstvo od 18 članova deputacije koje je primio vladar.

Iako su od svih točaka hrvatske peticije povoljno riješene samo dvije ipak su Narodna zahtijevanja zadržala svoje značenje kao program hrvatskog pokreta u doba revolucije i kao putokaz daljnjem razvoju hrvatskog naroda. Na njima počiva i djelatnost Hrvatskog sabora 1848. Narodna zahtijevanja predstavljaju nacionalna, državno-pravna, socijalna i liberalna traženja za promjenu državne strukture socijalnih pitanja unutar Hrvatske.

39. BANSKO VIJEĆE / BANSKA VLADA

Bansko vijeće djelovalo je od 1848.-1850. Na čelu vijeća nalazio se ban, kojeg je imenovao kralj. Ban je bio odgovoran za svoje naredbe Saboru. Sabor je tijekom 1848. odobrio i potvrdio sve naredbe bana koje je izdao u razdoblju od svoga imenovanja pa do svečane instalacije. Bansko vijeće imalo je 1. *odsjek unutarnjih djela*; 2. *odsjek prosvjeđivanja*; 3. *bojni odsjek*; 4. *odsjek financija*, a krajem lipnja formirao se i 5. *odsjek za pravosuđe*.

Banska je vlada 1. 7. 1850. preuzela funkcije Banskog vijeća. Ona je bila podređena austrijskoj vladi u Beču. Njena nadležnost obuhvaćala je izvršavanje svih poslova koje joj je povjerilo pojedino ministarstvo austrijske vlade. S institucijom Banske vlade započeo je djelovati apsolutistički aparat. Banska je vlada djelovala do 1854. kada ju je naslijedilo Carsko i kraljevsko namjesništvo.

40. ZNAČAJ I ODLUKE SABORA IZ 1848.

Osnovu o izbornom redu izradio je u ime Banske konferencije Ivan Mažuranić (1848.)

Izborni red sadržajno je vrlo kratak. Od ukupno 16 paragrafa, 8 ih se odnosi na problem pasivnog biračkog prava.

Pravo osobnog dolaska na Sabor ostalo je svim magnatima i crkvenim prelatima koji su to pravo uživali u feudalnom Saboru. U feudalnom Saboru odsutni magnati mogli su u Sabor poslati i svog osobnog zastupnika, dok ovaj red izričito propisuje dužnost osobnog dolaska u Sabor.

Svaki kotar, odnosno svaki distrik bira po jednog zastupnika, jer Hrvatska u čitavom svom razdoblju od 1848. do 1918. poznaje samo sustav zajedničkog izbora zastupnika. Ukupno je svih 6 županija moglo poslati u Sabor 58 zastupnika.

Najvažniji Saborski zaključci:

- *čl. 27 i 28 o ukinuću urbara i urbarskih službi i o ukinuću regalnih prava* – svaki kmet je bio neograničeni vlasnik svoje zemlje; sve urbarske službe, davanja i tlake prestaju zauvijek, a država jamči vlasteli da će dobiti naknadu. Ukinuta je i crkvena desetina. Sabor je ukinuo regalno pravo (pravo lova, ribolova, krčmarenja, pečenja rakijske, mlinarenja...)

- *čl. 11 o uređenju odnosa Hrvatske s Mađarskom i Austrijom:*

Što se tiče odnosa Hrvatske prema Ugarskoj Sabor stoji na terenu potpune državne samostalnosti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i ne priznaje obveznim akte ugarskih vrhovnih organa vlasti. Time se vidi da Sabor raskida dotadašnju državno-pravnu vezu s Ugarskom. U istom se članu napominje da Sabor želi održati prijateljski savez s Ugarskom, te na istaknuto da je to moguće samo na ravnopravnom temelju u smislu *pragmatične sankcije – na osnovi slobode, jednakosti i bratimstva.*

Što se tiče odnosa Hrvatske prema Austriji, odnosno položaj Hrvatske u monarhiji – predviđen je na sljedeći način:

- a) Trojedna Kraljevina imala bi svoj sabor kao zakonodavno tijelo i svoju vladu (Državno vijeće) koja bi bila odgovorna Saboru;
- b) nadležnost sabora i vlade sastojala bi se od unutarnjih poslova;
- c) za Monarhiju bi bio uspostavljen Centralni sabor i Centralna vlada;
- d) u Centralnu vladu bio bi imenovan od kralja jedan državni vijećnik koji bi imao pravo protupotpisati sve naredbe Centralne vlade koje bi se odnosile na Trojednu Kraljevinu. Taj vijećnik bio bi odgovoran Hrvatskom Saboru;
- e) Državno vijeće Hrvatske (vlada Hrvatske) zavisilo bi o vojnim poslovima od Centralne vlade, ali komanda nad vojskom u Hrvatskoj pripadala bi banu;
- f) u teritorije Trojedne Kraljevine pripadali bi i: požeška, virovićka i srijemska županija, regimente gradiška, brodska i petrovarđinska, zatim kotari riječki, bakarski i primorski ili vinodolski;
- g) Kraljevina Dalmacija da se sjedini s Trojednom Kraljevinom.

No do takvog federativnog preuređenja Austrije – u kojem je Hrvatska nastojala postići status federalne jedinice, nije došlo.

- *čl. 21. Sabor je priznao bana kao oličenje hrvatskog nacionalnog suvereniteta.*
- *čl. 7. Sabor je pristao da se Srijem priključi Vojvodini Srpskoj, ali pod uvjetom da Vojvodina stupi u uski državno-pravni okvir s Trojednom Kraljevinom.*
- *čl. 26. Vojna krajine ostaje nerazdruživ dio Trojedne Kraljevine, ali privremeno ostaje u sadašnjem uređenju, do reorganizacije cijele države. Krajišnicima priznaju vlasnička prava pod uvjetom da i dalje obavljaju vojne službe.*

Na kraju treba spomenuti saborski zaključak o odnosu s Ugarskom, čije je rješavanje nametnu kralj. Ban je bio ovlašten da u ime Trojedne Kraljevine zajedno sa Zastupnicima Srpske Vojvodine pregovara o tome s ugarskom delegacijom, ali uz sljedeće uvjete:

- a) da se uspostavi jedinstvena vlada i sabor čitave Habsburške Monarhije;
- b) da se zajamči sloboda i jednakost svih naroda i jezika;
- c) da odbor koji će pregovarati bude predstavnik ne samo hrvatskog naroda, već i naroda u Srpskoj Vojvodini;
- d) da se odbor upušta u dogovor kao slobodan narod i nezavisan od kraljevine Ugarske.

Do realizacije ovog zaključka nije došlo.

41. HRVATSKA U REŽIMU OKTROIRANOG USTAVA FRANJE JOSIPA

Još prije poraza Mađara (u lipnju 1949.) Franjo Josip je u ožujku 1849. objavio oktroirani Ustav. Tim oktrojem namjeravao je osigurati monarhijski apsolutizam uz prihvaćanje liberalnih načela koja su pružala ustavnopravne i gospodarske okvire za razvitak kapitalističkih odnosa.

Ustav je ukinuo feudalne staleške privilegije, feudalne posjedovne odnose, stalešku nejednakost. Proglasio je jednakost građana pred zakonom, slobodno stjecanje imovine i sigurnosti privatnog vlasništva. Otvorio je pravne mogućnosti privatne konkurencije na tržištu, slobodu rada i ugovaranja. Legalizirao je rušenje feudalnog sustava, osigurao je uvjete za razvitak građanskog društva. Uveo je jedinstveno tržište, ukinuo carinske granice između Austrije i Ugarske. Prema ovom oktroju iz 1849. priznavalo se jedno – austrijsko

državljanstvo. Ustav je predvidio vrhovna predstavnička tijela: dvodomni Reichstag za čitavu Austriju i sabore za pojedine krunovine, ali ne i parlamentarizam. Vladu je postavljao i smjenjivao vladar.

Hrvatska je za oktroiranog Ustava izgubila gotovo sve institucije izgrađene tijekom 1848. Od njezine državne samostalnosti nije po ovom Ustavu ostalo mnogo. U Hrvatskoj je donošenje oktroiranog Ustava izazvalo ogorčenje. Banskog vijeće odbilo je proglasiti oktroj unatoč Jelačićevom zahtijevanju. Proglasilo ga je tek nakon slamanja revolucije u Mađarskoj (6. 9. 1849.) – taj je ustav proglašen ka temeljni zakon države.

Prijelazom na potpuni apsolutizam dolazi do:

- a) reforme sudstva po austrijskom modelu; organizacija sudstva predviđala je kotarsko, županijsko i Banski stol = zemaljsko sudište, dok je najviši sud bio Vrhovno sudište u Beču.
 - b) reforme uprave umjesto Banskog vijeća predviđana je Banska vlada. Novo uređenje organa uprave u Hrvatskoj regulirao je ministar unutarnjih poslova austrijske vlade umjesto Hrvatskog sabora koji je pored zakonodavne funkcije kroz stoljeća bio nadležan i za upravne funkcije.
- Na čelu uprave bio je ban i banska vlada. Ban je odgovoran za poslovanje uprave, a imenovao ga je car i bio je odgovoran njemu. Vlada se sastojala od podbana, dva vijećnika i još pet članova. Banska je vlada bila podređena austrijskoj vladi, a prvenstveno Ministarstvu unutarnjih poslova. Županijom upravlja župan kojega imenuje kralj. Županije su se dijelile na kotareve s podžupanom na čelu. Bile su podijeljene na okružja (kotareve, općine ili sudije). Okružja su imala i upravnu i sudbenu vlast, a kotarevi prvenstveno sudbenu. *Poslije reforme iz 1850. kotarevi nisu imali sudbene vlasti.*

Ustav iz 1849. nije se dugo održao. Stjecanjem povoljnih okolnosti za dvor, uskoro je apsolutizam postao otvoren. Već je ljeti 1851. Franjo Josip objavio da se ukida parlamentarna odgovornost ministara koja u zbilji nije postojala.

Patentom od 31. 12. 1851., tzv. Silvestarskim patentom, ukida se Ustav iz 1849. i prelazi se na otvoreni apsolutizam, koji je po ministru unutarnjih poslova Aleksandru Bachu nazvan Bachovim apsolutizmom.

42. GLAVNE ODREDNICE BACHOVOG APSOLUTIZMA

U Silvestarskom patentu od 31. 12. 1851., kojim se ukida ustavno uređenje, Ustav se proglašava neumjesnim i neprovedivim. Patent je potvrdio jednakost pripadnika države pred zakonom i ukinuo je sve oblike seoskog podložništva, ali ravnopravnost narode ipak ne spominje.

Za Bachovog apsolutizma Sabor se nije sastajao. Car je ignorirao zakonodavnu posebnost Hrvatskog i Ugarskog sabora. Banska vlada bila je lišena svih nadležnosti. Umjesto Banske vlade formirano je Carsko i kraljevsko namjesništvo s Jelačićem na čelu. Namjesništvo je djelovalo kao Vrhovna zemaljska politička oblast koja dobiva za svoj rad upute austrijskog ministarstva unutarnjih poslova.

Val germanizacije je zahvatio Hrvatsku. Činovnici koji nisu znali njemački bili su otpušteni. Prema carskoj zapovjedi činovnici u Hrvatskoj i Slavoniji morali su nositi zelene uniforme – simbol germanizacije. Takvi "zeleni" činovnici nazivali su se Bachovi ili Bachovi husari. Proces germanizacije praćen je gušenjem slobode tiska, progonom liberalnih pisaca, sustavom totalne policijske špijunaže, poplavom žandarmerije, bespravnih hapšenja...

Nova sudska organizacije po propisima iz 1853. i '85., djelomično je spojila sudstvo i upravu. Organizacija sudstva u Hrvatskoj i Slavoniji izgledala je ovako: a) Banski stol za područje Hrvatske i Slavonije kao viši zemaljski sud, tj. sud druge molbe podređen vrhovnom sudu u Beču; b) Zemaljski sud u Zagrebu, te županijski sudovi u Varaždinu, Rijeci i Osijeku kao sudovi prve molbe; c) Kotarski odnosno gradski sudovi.

U Bachovo doba dolazi do emancipacije hrvatske crkve od mađarske. To je bilo formalno potvrđeno konkordatom – koji je sklopio Vatikan i Franjo Josip 1853. Na prijedlog Jelačića, 1849., đakovački biskupom postaje Josip Juraj Strossmayer, 1850.

43. REFORME PRAVA U DOBA BACHOVOG APSOLUTIZMA

Apsolutizam je svojom normativnom djelatnošću ozakonio građanski poredak u Hrvatskoj. Carskim patentima 1852. u Hrvatsku se uvodi austrijski Opći građanski zakonik, Kazneni zakonik, Redoviti građanski postupnik, a 1853. Kazneni postupnik.

U vezi s navedenim zakonicima doneseni su: Zakon o unutarnjoj upravi i o poslovnom redu vlasti sudbenih; Građanski sudovnik; Odvjetnički red i Gruntovni red.

44. GRAĐANSKO PRAVO

Središnje mjesto pravnog sustava u Hrvatskoj činio je Opći građanski zakonik iz 1811. U Hrvatsku i Slavoniju uveden je za vrijeme Bachovog apsolutizma, carskim patentom 1852., a stupio je na snagu 1. 5. 1853.

Nazvan je "općim" jer se time htio istaknuti njegov nestaleški karakter – vrijedio je za sve stanovnike države i to bez ranijih staleških diferencijacija. Potjecao je iz vremena kada građanstvo još nije bilo toliko snažno da samo preuzme sve pozicije državne vlasti, međutim plemstvo je bilo još uvijek dovoljno jako da očuva mnoga svoja prava iz prethodnog sustava.

Podijeljen je na 3 dijela. *Prvi dio* – odredbe o osobnom pravu, a u vezi s tim i o obiteljskom pravu; *drugi dio* – podjela na stvarno, nasljedno i obvezno pravo; *treći dio* – opće norme zajedničke i za prethodna dva dijela.

Iako je OGZ bio građanski zakonik, u njemu ipak nalazimo feudalne ostatke, npr.:

I. dio:

- ozakonjenje obiteljskih fideikomisa, na temelju kojih imovina mora ostati neotuđivo pravo jedne plemićke obitelji;
- ističu se određena staleška prava: plemstvo i grb; žena uzima prezime muža i uživa prava njegova staleža;
- djeca rođena izvan braka nisu imala pravo na ime očeve obitelji, na plemstvo, grb;
- počinitelj može tražiti da plemstvo i grb prijeđe na posinka;

II. dio:

- Prema OGZ-u, brak Katolika je nerazrješiv, priznaje mu se konfesionalni karakter sakramenta, nema razvoda već je moguća samo rastava od stola i postelje. Brak nekatolika nije sakrament; oni mogu tražiti razvod braka po načelima svoje vjere;

III. dio:

- dalje prema OGZ-u muž je glava obitelji, imao je pravo upravljanja ženinim mirazom i zakoniti je zastupnik žene. Bračna i izvanbračna djeca su neravnopravna – izvanbračna su isključena iz prava obitelji i rodbine;
- poslovna sposobnost stjecala se s 24 godine;

IV. dio:

- OGZ legalizira individualno vlasništvo, slobodu ugovaranja i slobodu oporučivanja kao osnovne temelje građansko-pravnog poretka;

V. dio:

- OGZ je olakšao (s pravne strane) promet dobara, razvoj proizvodnje i trgovine, obrt oslobodio cehovskih stega, pomogao snažan privredni uspon građanstva, ali je s druge strane radničku klasu i njezin rad izložio punoj kapitalističkoj eksploataciji.

Za vrijeme Prvog svjetskog rata OGZ je noveliran tri puta carskim naredbama: 1914., 1915. i 1916. godine. Tim trima novelama pokušao se, po mnogim normama i ustanovama, već zastarjeli građanski kodeks prilagoditi potrebama i zahtjevima ekonomskog društva i pravnog razvitka srednjoeuropskog kapitalizma na početku 20. st.

Novelama je velik broj normi ukinut, izmijenjen ili usklađen s novim društvenim odnosima i potrebama npr.: uvedena su neka ograničenja prava vlasništva, smanjen je krug zakonskih nasljednika, poboljšava se status izvanbračne djece...

OGZ je vrijedio u Hrvatskoj kao pozitivno pravo do 1946. g.

45. GRAĐANSKO PROCESNO PRAVO = GRAĐANSKI SUDSKI POSTUPAK

Za vrijeme Bachova apsolutizma u Hrvatskoj je patentom iz 1852. uveden austrijski Redoviti građanski postupnik. Temeljio se na načelu dispozicije stranaka, po kojima se sudski postupak pokreće i održava samo voljom zainteresiranih stranaka i u okviru njihovih zahtjeva. Iz tog načela proizlazilo je i drugo načelo "vezanog dokazivanja" - sud je bio upućen samo na one dokaze koje su mu same stranke ponudile. Pred višim sudovima postupak je bio pismen. Stranke su izmjenjivale svoje podneske i više puta, a sud je na kraju, uskladiivši spise premda stanju parnice, donio presudu.

Osim navedenog u Hrvatskoj su iz građanskog sudskog postupka doneseni još ovi propisi:

- 1) mandatni postupak za tražbine utvrđene javnim ispravama;
- 2) postupak za mjesne sudove za parnične stvari manje vrijednosti. Sud čine mjesni sudac ili njegov zamijenih i tzv. prisežnik, a sve ih bira općinsko zastupstvo;
- 3) postupak u maličnim stvarima koji se po pojednostavljenoj proceduri vodi pred kotarskim sucem pojedincem za parnice manje vrijednosti, koje ne pripadaju pred mjesne sudove;
- 4) postupak pred trgovačko-mjениčnim sudovima;
- 5) postupak o smetanju posjeda.

Redoviti građanski postupnik iz 1852. održao se u Hrvatskoj sve do 1929. g., iako je Austrija 1895. donijela novi Zakon o građanskom parničnom postupku koji se zasnivao na suvremenim načelima procesualnog prava, međutim Hrvatski sabor nije se odlučio za donošenje novog zakonika, već ja na snazi ostao stari.

46. KAZNENO PRAVO I KAZNENI POSTUPAK

Patentom iz 1852. proširen je na Hrvatsku Kazneni zakon o zločinstvih, prestupcih i prekršajih. 1. 9. iste godine kada je taj zakon stupio na snagu Hrvatska je dobila prvi put jedinstveni kazneni kodeks.

U tom zakoniku predviđa se trodioba delikata, no to nije dosljedno provedeno. Zakonik je podijeljen na 2 dijela: *Prvi dio* je sadržavao norme o zločinima, a *drugi dio* norme o prijestupima i prekršajima. Granica između njih nije oštro postavljena.

Smrtna kazna je česta. Predviđena je za veleizdaju, za djela protiv vladara, za umorstvo, ubojstvo pri razbojništvu, za palež itd. Česte su bile i vremenske kazne lišenja slobode (tamnica, zatvor).

Ubrzo je došlo do potrebe za mijenjanjem zakona, pa je Hrvatski sabor izmjenama i dopunama tog zakona promijenio njegove zastrijebe propise: 1872. – ukida se kazna batinanja; 1875. – ukida se kazna okivanja i doneseni su propisi o uvjetnom otpustu; 1902. i 1916. – doneseni su propisi o prisilnom odgoju nedoraslih i o uvjetnoj osudi.

Ovaj je kazneni zakonik bio na snazi u Hrvatskoj sve do 1929., tj. do stupanja na snagu jugoslavenskog Krivičnog zakonika.

Kazneni se postupak tada uglavnom vodio prema običajnom pravu – postupak je bio inkvizitoran, iako su već u 19. st. u Hrvatskoj postojali organi javne optužbe. Za vrijeme apsolutizma je najviši sud i za Hrvatsku bio Kasacijski sud u Beču. Istodobno je osnovano i Državno odvjetništvo radi pokretanja i zastupanja progona krivičnih djela pred vlastima.

Za vrijeme apsolutizma stupio je na snagu Austrijski kazneni postupnik iz 1853. koji je i dalje koristio sve elemente inkvizitornog postupka – tajnost istrage, rasprava je svedena na ponavljanje rezultata prethodne tajne istrage, viši je sud ocjenjivao opravdanost pravnog lijeka na osnovi stanja u spisima itd.

Hrvatska je tek za bana Mažuranića dobila relativno moderan Zakonik o kaznenom postupku koji ukida sustav vezanih dokaza i proklamira načela materijalne istine i slobodnog sudačkog uvjerenja. Postupak je postao usmen i neposredan.

Godine 1875. donesen je i poseban Zakon o kaznenom postupku u poslovima tiskovnim koji u Hrvatskoj uvodi protu za suđenje u tiskovnim deliktima (Khuen guši opozicijski tisak, a prije odlaska iz Hrvatske je čak obustavio porotno suđenje za tiskovne delikte) ali je ono vraćeno na snagu 1907., na prijedlog vlade Hrvatsko-srpske koalicije, pa je taj zakon ostao na snazi sve do 1929. godine.

47. UKIDANJE KMETSTVA I RAZRJEŠENJE URBARSKIH ODNOSA

Za vrijeme Cachova apsolutizma pristupilo se definitivnom rješavanju urbarskih odnosa, tj. vlasničkih odnosa bivših kmetova i vlastele, koji su se počeli rješavati tijekom 1848.

Već 1847. nema više odlučnih branitelja feudalizma. Pitanje je samo na čiji će se trošak provesti likvidacija feudalnih odnosa. U zajedničkom Ugarsko-hrvatskom saboru, poslije duže rasprave o pitanju likvidacije kmetstva riješeno je dugogodišnjom otkupninom za kmetove, s time da bi dio do pune naknade preuzela država. Ali revolucija koja je počela u Francuskoj (u veljači 1848.) ubrzala je rješenje i promijenila način rješavanja kmetovskih obveza – kmetovska davanja prestaju zauvijek, a odštetu plemstva će platiti država.

Zbog zaoštavanja Hrvatsko-ugarskih odnosa 19. 04. 1848. ban Josip Jelačić izdaje okružnicu za sve hrvatske oblasti da ni od koga ne mogu primati službene naloge (mislilo se prvenstveno na Ugarsku), što znači da se ugarski zakon o oslobođenju kmetova ne odnosi na hrvatske županije. 25 .04. 1848. ban Jelačić izdaje ručno pismo o ukinuću kmetstva.

Patent iz 1853. donijet za vrijeme Bachova apsolutizma po hrvatskom državnom pravu nije imao karakter zakona. Tek 1876. je izglasan zakon po kojem je oslobođenje kmetova steklo pravnu valjanost. Tako su seljaci dobili privatno vlasništvo urbarsku zemlju, a feudalc su kao naknadu za ukinute prihode od urbarskih selišta i izgubljena regalna prava dobili novčanu odštetu koja im se isplaćivala iz zemaljskog budžeta.

Još je jedan patent donesen 1857. s ciljem da se poljoprivrednicima omogućiti lakša i ekonomičnija obrada zemlje. To je bio patent o komasaciji. Komasacija je bio postupak kojim se nastojala ukloniti rascjepkanost poljoprivrednog posjeda radi postizanja većih i pravilnijih zemljišnih čestica da bi se omogućilo ekonomičnije obrađivanje i iskorištavanje zemljišta.

48. ZNAČAJ SABORA IZ 1861. – DJELOVANJE, ZAKLJUČCI I POČECI STRANAČKOG ŽIVOTA

Listopadskom diplomom od 20. 10. 1860. i Veljačkim patentom od 26. 02. 1861. prestaje Bachov apsolutizam. Monarhiji, pa i Hrvatskoj, vraćen je izvjestan oblik ograničene ustavnosti.

Kada je ručnim pismom Franje Josipa banu Josipu Šokčeviću vraćena ustavnost Hrvatskoj, ban Šokčević je sazvao Bansku konferenciju koja je vijećala oko 2 mjeseca (s prekidima). Osnovni zadatak konferencije bio je donošenje izbornog reda i uputa za privremeno uređenje županija.

Izborni red 1861. predvidio je 120 izabranih zastupnika i neodređen broj banskih virilista, tj. pozvanika. Birani saborski zastupnici dijele se u 3 skupine:

- 1) Županijski zastupnici – 58 zastupnika;
- 2) Zastupnici slobodnih kraljevskih gradova, varoši, trgovišta i nekih posebnih općina koje su se isticale brojem pučanstva – 50 zastupnika;
- 3) sedam katoličkih kaptola, tri konzistorija pravoslavne crkve i jedan predstavnik manastira – ukupno 11 zastupnika.

U početku zasjedanja Sabora nije bilo stranačke diferencijacije, a zastupnici su se *ad hoc* okupljali oko određene političke ideje ili akcije, ali to okupljanje nije nosilo biljeg čvrstog stranačkog povezivanja. Međutim, tijekom rada Saboru počeli su se javljati početci stranačkog diferenciranja od kojeg će se kasnije izgraditi politički stavovi i stranke.

Među prvim svojim aktima, Sabor je 1861. izradio predstavku kojom je radi "uzimanja na znanje" odstupa Ferdinanda V. i abdikacije od nasljednog prava nadvojvode Franje Karla. Sabor je tražio da mu se prethodno dostave svi abdikacijski spisi. Kada je dvor dostavio te spise, Sabor je donio zaključak kojim priznaje spomenutu abdikaciju i nasljedno pravo Franje Josipa I. Tim je aktom naglasio svoje pravo na odluku u važnim državnopravnim pitanjima.

Na 1. zasjedanju sabora nije bilo predstavnika Vojne krajine. Nakon žučnih rasprava, na 9. sjednici Sabor se obratio vladaru s molbom da se i u Krajini izvrše izbori i da zastupnici Krajine dođu u Sabor. Vladar je reskriptom dopustio da zastupnici krajine dođu u Sabor ali da mogu raspravljati i glasovati samo da su se razmatrali vanjsko-politički problemi Hrvatske.

Stav Hrvatskog sabora 1861. naročito je išao za tim da se učvrsti državna samostalnost Hrvatske i prema Austriji i prema Ugarskoj. U pogledu odnosa Hrvatske prema drugim zemljama tadašnje Austrije Sabor je jasno naglasio očuvanje državne samostalnosti Hrvatske. Osobito je naglašavao hrvatsko državno pravo ističući historijske akte kao svoj glavni argument protiv bečkog centralizma i mađarskih pretenzija na hrvatski prostor.

Budući da se većina krajiških zastupnika pridružila saborskoj većini, tj. odbila da Hrvatska pošalje izaslanstvo u Carevinsko vijeće, represija bečkog dvora nije izostala. Tako je ban Šokčević, kao carski i kraljevski general, pozvao krajišnike u banske dvore i naredio im da u ime cara smjesta napuste Sabor jer su pitanja zbog kojih su bili pozvani u Sabor, već riješena.

Saborski zastupnici oštro su se prosvjedovali zbog represivnog uklanjanja Krajišnika, te je upućena predstavka vladaru u kojoj je traženo da odluku o otpuštanju krajiških zastupnika opozove. No odgovor je bio negativan.

S obzirom na reguliranje odnosa s Ugarskom zastupnici su se podijelili na 4 skupine, od kojih će se kasnije formirati političke stranke. *Unionistička skupina* – mađaroni, zalagali su se za što uži savez Hrvatske i Ugarske tipa realne unije; *Narodnjačka skupina* – zalagali su se za personalnu uniju i ništa drugo; *Samostalna narodna stranka* – zalagala se za neke zajedničke poslove s Austrijom; *Stranka prava* – zastupnici su se počeli okupljati oko programa Ante Starčevića i Eugena Kvaternika. Oni su bili protiv bilo kakvih zajedničkih odnosa i s Austrijom i s Ugarskom, "Ni s Bečom ni s Peštom!" (A. Starčević).

Sabor iz 1861. utemeljio je mnoge moderne i prijeko potrebne institucije javnog života. Svrha njegove djelatnosti u tom smislu bila je da se javni život očisti od ostataka apsolutizma i da se hrvatska uprava uskladi s novim prilikama. Doneseni su zakonski nacrti o pučkim i učiteljskim školama i realkama. Raspravljalo se o osnutku Sveučilišta i Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Sabor je donio i pravila o organizaciji Narodnog muzeja. Takvim intenzivnim zakonodavnim radom Sabor je položio temelje za modernizaciju uprave, sudstva i prosvjetnu reorganizaciju Hrvatske. Sabor 1861. predstavljao je skup političke i kulturne elite tadašnje građanske Hrvatske. Imena kao Starčević, Strossmayer, Kvaternik, Kukuljević i dr. dominirat će nekoliko sljedećih desetljeća u hrvatskoj politici.

Saborska većina zauzela je nešto pomirljivije stajalište prema Ugarskoj. Pa je tako, u čl. 42. iz 1861., određeno pod kojim uvjetima je Hrvatska voljna stupiti u realnu uniju s Ugarskom. Redaktorima toga članka, napose Ivanu Mažuraniću, kao uostalom i saborskoj većini koja je izglasala taj članak, izmakla je iz vida čitava gospodarsko-financijska sfera, jer svrstati cjelokupne novčarsko-gospodarske poslove u kategoriju zajedničkih poslova, odnosno prepustiti ih zajednici (u kojoj je Mađarska jača, a Hrvatska slabija) značilo je i juridički podrediti Hrvatsku u gospodarskom i financijskom pogledu Ugarskoj.

Da je čl. 42. bio drukčije sročeno, tj. da je Hrvatska bila zahtjevnija, odnosno da se njena autonomija nije svela samo na pravosuđe i upravu, bogoštovlje i nastavu, vjerojatno bi i položaj hrvatskog izaslanstva prilikom sklapanja hrvatsko-ugarske nagodbe bio drukčiji. Hrvatska je zahtijevala malo, a dobila još manje.

49. UPRAVA U HRVATSKOJ 1861.-1868.

Poslije uvođenja Ustavnog stanja u listopadu 1860. car je zadržao ne samo središnji parlament za čitavu Monarhiju već i središnju vladu u Beču, s time da je istog dana kad je izdao Listopadsku diplomu odredio organizaciju nove središnje vlade: ukinuo je ministarstva unutarnjih poslova, pravosuđa, bogoštovlja i nastave.

Hrvatsko-slavonski odsjek Državnog ministarstva u Beču 5. 12. 1860. izdvojen je iz sastava tog ministarstva i konstituiran kao zasebna ustanova – Privremeni dvorski dikasterij s dotadašnjim djelokrugom Hrvatsko-slavonskog odsjeka.

Dvorski dikasterij bio je podčinjen austrijskom ministarstvu unutarnjih poslova, a imao je 3 odsjeka: za unutarnje poslove, za pravosuđe, te za bogoštovne i nastavne poslove. Dikasterij je djelovao od 25. 01. 1861. do 03. 02. 1862. g. kada je preimenovan u Hrvatsko-slavonsku dvorsku kancelariju. Poslije osnutka dikasterija, Namjesničko vijeće mu je bilo podređeno. Ono nije bilo vlada već samo zemaljski upravni organ.

U razdoblju od Veljačkog patenta iz 1861. pa do Nagodbe 1869. upravna organizacija u Hrvatskoj i Slavoniji odvijala se na dva kolosijeka: središnju upravnu vlast obavljao je Privremeni dvorski dikasterij, a lokalnu vlast je obavljalo Kraljevsko namjesničko vijeće Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije sa sjedištem u Zagrebu.

50. SUDSTVO U HRVATSKOJ OD 1861.-'68.

Franjo Josip je Osnovao Stol sedmorice (10. 06. 1861.). To je bio Vrhovni sud na području Hrvatske i Slavonije.

U djelokrug stola sedmorice pripadalo je rješavanje u svim građanskim parničnim i izvanparničnim sporovima u posljednjoj instanciji. Stol sedmorice je također bio vrhovna instancija u kaznenom postupku te mu je glavni zadatak bio rješavati ništavne žalbe protiv presuda sudbenih stolova.

Stolu sedmorice pripadalo je pravo korištenja izvanredne revizije, a davalo je i svoje mišljenje u slučaju izrečene smrtne kazne s obzirom na pomilovanje.

Stol sedmorice davao je mišljenja o pojedinim nacrtima zakonskih propisa, ako mu je vlada takav nacrt dostavila na mišljenje.

Građansko sudovanje Stol sedmorice obavljao je redovito u zborovima od 5 sudaca, odnosno 3 suca, a kazneno u zborovima od 7 sudaca. O nekim predmetima raspravljalo se samo u punom vijeću.

52. GLAVNE ODREDNICE AUSTRO-UGARSKE NAGODBE (51. PITANJE – NE TREBA)

Nakon poraza u ratu s Pruskom (1866) bečki je dvor zaključio da je najbolje sporazumjeti se s jednom nego poslije s više ugovornih strana (Mađarima, Česima, Poljacima, Hrvatima itd.).

Austro-ugarska nagodba je državopravni ugovor sklopljen 17. 2. 1867. između austrijskog cara Franje Josipa i mađarskog plemstva radi podjele vlasti u Habsburškoj Monarhiji. Sa dva naknadna zakonska akta predstavničkih tijela Austrije i Ugarske ozakonjen je austro-ugarski dualizam (u ovom slučaju dvojna monarhija) i država je dobila novo ime Austro-Ugarska.

U mađarsku polovinu (Translajttonija), koja se nazivala zemlje krune sv. Stjepana, ulazile su Hrvatska i Slavonija, Vojvodina i Erdelj. U austrijsku polovicu ulazile su Dalmacija i Istra (Cislajttonija).

Nagodbom je priznata državnost Ugarske. Postojao je zajednički vladar i zajednički ugovorni poslovi. Vladareva osoba je bila nepovrediva i neodgovorna. U obje pole Monarhije vladar je imao ove funkcije vlasti: UPRAVNU – preko odgovornih ministara; ZAKONODAVNU; SUDBENU – preko sudaca koji su odlučivali i u vladarevo ime izricali osude. Vladar je također imao i posebna krunska prava. Bio je i vrhovni gospodar vojske, naviješta rat, sklapa mir i ugovore s drugim državama, u njegovo ime kuje se novac, ima pravo amnestije i abolicije (narediti da se kazneni postupak ne provede ili da se obustavi)...

Zajednički poslovi obiju pola Monarhije: *VANJSKI POSLOVI* – upravljanje vanjskom politikom, diplomatsko i konzularno zastupništvo Monarhije; sklapanje međudržavnih ugovora; *VOJNI POSLOVI* – zajednička vojska i ratna mornarica; *FINANCIJE ZAJEDNIČKIH POSLOVA* – ispitivanje i određivanje zajedničkih izdataka ako se odnose na vanjske i vojne poslove.

O zajedničkim poslovima, troškovima i zajedničkom proračunu raspravljale bi svake godine delegacije Austrije i ugarske. Najvažniji zadatak delegacija bilo je donošenje godišnjeg proračuna za zajedničke poslove i odlučivanje o godišnjoj kvoti novčanih sredstava koje je svaka država trebala pridonijeti radi pokrića zajedničkih troškova.

Glede modela državne organizacije može se konstatirati da je Austro- Ugarska po toj Nagodbi bila složena država (realna unija) mnogonacionalna, ograničena ustavna i nasljedna monarhija buržoaskog tipa sa značajnim ostacima feudalnog sustava.

53. SKLAPANJE HRVATSKO-UGARSKE NAGODBE

Nakon sklapanja Austro-ugarske nagodbe, vladar je reskriptom preporučio Hrvatskoj da se o svome statusu sporazumi s Mađarima, odnosno da sklopi državni sporazum s Ugarskom, u okviru «krune sv. Stjepana».

Krunjenje cara Franje Josipa za hrvatsko-ugarskog kralja obavljeno je bez sudjelovanja Hrvata. Nedugo nakon toga odstupio je ban Šokčević a za namjesnika banske častio kralj je imenovao poznatog unionista Levina Raucha, čija je zadaća bila sazivanje Sabora koji će ozakoniti Austro-ugarsku nagodbu i sklopiti državno-pravni sporazum Hrvatske s Ugarskom na onim načelima što ih je istaknula ugarska deputacija 1866. g. Budući da je glasovanje bilo javno, činovnici, trgovci i obrtnici – vezani uz vladu, glasovali su za unioniste. U takvim uvjetima Narodna stranka je doživjela poraz.

Krnji Sabor izabrao je 30. 01. regnikolarnu deputaciju od 12 članova Sabora koja je sa jednakobrojnoum deputacijom Ugarskog sabora utanačila do kraja srpnja tekst Hrvatsko-ugarske državno-pravne nagodbe.

54. / 55. GLAVNE ODREDNICE NAGODBE / POLOŽAJ HRVATSKE PREMA NAGODBI

Hrvatsko-ugarska nagodba temeljni je državni zakon kojim su obje zemlje 1868. g. uredile svoje državno-pravne odnose. 1918. ova je nagodba proglašena ništetnom i razvrgnut je državno-pravni odnos s Ugarskom.

Poseban državno-pravni status temelji se na sljedećim činjenicama:

1. Hrvatska je naknadno legalizirala Austro-ugarsku nagodbu postavljajući zahtjev da ubuduće zakonito sudjeluje u državno-pravnim aktima koji se odnose na njezin državno-pravni status;
2. Ugarska priznaje teritorijalni integritet Kraljevine Hrvatske i Slavonije;
3. Nagodba se može revidirati zajedničkim sporazumom objiju strana ugovornica;

Autonomni poslovi za Hrvatsku bili su u isključivoj nadležnosti autonomnih organa Hrvatske: *Sabora, bana i Zemaljske vlade, te lokalnih organa uprave*. Autonomni poslovi, prema Nagodbi, bili su: *unutrašnja uprava, bogoštovlje i nastava, te pravosuđe*.

56. SABOR U NAGODBENOM REŽIMU

Zakonsko razdoblje rada Sabora trajalo je tri godine, a nakon toga pristupalo se izborima. Za vrijeme bana Khuena Hedervaryja mandat Sabora je produžen na 5. g. kako bi se izbjegli česti i riskantni izbori.

Kralj je bio ovlašten za saziv, raspust i odgodu Sabora. Godine 1873 – za banovanja Ivana Mažuranića, donesena je odredba o obavezi kralja da je dužan, ako raspusti Sabor, sazvati ga ponovno u roku od 3 mjeseci.

Hrvatski je sabor bio jednodomno tijelo u kojemu su, pored izabranih članova, ulazili i virilisti (virilno pravo ulaska u Sabor imali su muški članovi kneževskih, grofovskih i barunskih obitelji, te određeni crkveni i državni dužnosnici). Broj zastupnika iznosio je 120, ali vrijeme banovanja Khuena Hedervaryja donesena je 1888. g. novela o uređenju Sabora kojom se broj zastupnika sa 120 smanjio na 80.

Nadležnost Sabora u nagodbenom razdoblju obuhvaćala je ove poslove:

1. Zakonodavstvo u svim poslovima koji su se odnosili na unutrašnju upravu, sudstvo, bogoštovlje i nastavu;
2. Zemaljski proračun pripadao je u nadležnost Sabora, ali samo u vezi s odobravanjem rashoda Zemaljske vlade;
3. Bio je ovlašten svoje interno poslovanje urediti vlastitim poslovnikom;
4. Sabor je kontrolirao upravu;
5. Imao je pravo donositi rezolucije kojima je izražavao svoje mišljenje o nekom konkretnom vladinom činu;
6. Staro povijesno pravo Sabora bilo je njegovo pravo adrese, tj. pravo izravnog obraćanja kruni.
7. Sabor je iz svoje sredine birao 40 zastupnika u Zajednički Sabor.

57. ZEMALJSKA VLADA I BAN PREMA NAGODBI

Nadležnost Zemaljske vlade protezala se samo na područje Hrvatske i Slavonije. Ta nadležnost dijelila se na 3 dijela:

1. *Odjel za unutrašnje poslove* – osim redovnih poslova koje resor unutrašnjih poslova sadrži, obuhvaćao je i poslove zdravstva, rudarske i urbarske poslove, brigu o unapređenju poljoprivrede, te javne građevine. U taj odjel pripadala je i uprava zemaljskog proračuna.
2. Odjel za bogoštovlje i nastavu – u njegovu nadležnost su pripadali odnosi s vjerskim zajednicama te pitanja prosvjetne i kulturne politike zemlje.
3. Odjel za pravosuđe – u njega je pripadala i administrativna uprava i vrhovni nadzor nad svim sudovima i državnim odvjetništvima, te kaznenim domovima.

Na čelu Zemaljske vlade stajao je ban kojeg je postavljao kralj na prijedlog zajedničkog ugarsko-hrvatskog ministra predsjednika. Glede te odredbe nagodbe došlo je do nesuglasica o delegaciji koja je sklapala tekst Nagodbe – manjina u izaslanstvu predlagali su da bana imenuje kralj, ali na preporuku Hrvatskog sabora, a ne na prijedlog ugarsko-hrvatskog (praktički samo ugarskog) premijera.

O političkoj odgovornosti bana, a naročito odjelnih predstojnika teško bi se moglo govoriti. Politička odgovornost bana se svodila na kaznenopravnu odgovornost u smislu povrede Nagodbe i pozitivnih zakona.

Nositelji banske časti mogli su biti samo pogodne osobe bečkog dvora i ugarske vlade.

58. ZAJEDNIČKI POSLOVI S OBZIROM NA NAGODBU

Hrvatsko-ugarskom naredbom, 1868.-1918., je osnovana državna zajednica obiju kraljevina. Svaka kraljevina zadržala je izvjesne poslove koje vodi isključivo sama, a to su bili unutarnji poslovi, bogoštovlje i nastava te pravosuđe. Pored ovih poslova, postojali su i neki zajednički poslovi koje obje kraljevine zajednički rješavaju:

- a) financijski-ekonomski poslovi;
- b) poslovi novčarstva i bankarstva;
- c) autorsko, trgovačko, mjenično, rudarsko i pomorsko pravo;
- d) poštansko-telegrafski uredi, željeznice, luke, brodarstva, te sve državne ceste i rijeke koje su proglašene zajedničkim za Hrvatsku i Ugarsku;
- e) poslovi ugarsko-hrvatskog domobranstva.

Na temelje ovih zajedničkih poslova, proglašena su i ova zajednička ministarstva: a) *Predsjedništvo*; b) *Ministarstvo za zemaljsku obranu*; c) *Ministarstvo financija*; d) *Ministarstvo trgovine*; e) *Ministarstvo poljoprivrede*.

Pri svim zajedničkim ministarstvima u Budimpešti bili su osnovani hrvatski odsjeci, koji su praktički bili samo prevodilački uredi.

Središnja vlada, tj. zajednička Ugarsko-hrvatska vlada bila je za vođenje zajedničkih poslova odgovorna zajedničkom Ugarsko-hrvatskom saboru u Budimpešti, koji se sastojao od 2 doma: Kuće velikaša i Zastupničke kuće.

U Zastupničkoj kući sjedilo je 29 zastupnika iz Hrvatske. Broj hrvatskih zastupnika određen je razmjerno broju stanovnika Hrvatske. Kada je Vojna Krajina 1881. bila razvojačena i priključena Hrvatskoj broj se zastupnika popeo na 40. Izbor delegata iz Hrvatske za Zajednički sabor vršila je saborska većina Hrvatskog sabora. Hrvatski zastupnici u Zajedničkom saboru nisu imali pravo veta, već samo osobno pravo raspravljanja i odlučivanja, te pravo govora na hrvatskom jeziku. Isto tako oni su mogli sudjelovati u radu samo kad su bili posrijedi zajednički poslovi, a pri raspravljanju i glasovanju o unutrašnjim pitanjima Ugarske bili su isključeni.

Pored već spomenutih autonomnih organa: bana, Sabora i Zemaljske vlade, i pored zajedničkog Ugarsko-hrvatskog sabora i ugarskog ministarstva s hrvatskim odsjecima, postojao je još jedan specifičan organ. Naime, kod Zajedničke vlade djelovao je *ministar bez lisnice* kao hrvatsko-slavonsko-dalmatinski predstavnik koji je bio posrednik između Zemaljske vlade i Zajedničke vlade, te između Zemaljske vlade i kralja.

Financijski dio Nagodbe, pored institucije bana i statusa hrvatskog izaslanstva u Zajedničkom saboru, predstavljao je nedvojbeno najslabiju točku Nagodbe za Hrvatsku.

59. IZMJENE (REVIZIJE) NAGODBE 1873.

U Hrvatskoj je nezadovoljstvo Nagodbom bilo očito. Nakon otpora javnosti dolazi do pada Levina Raucha; saborski izbori 1871. g. donijeli su pobjedu narodnjaka (51:13 – narodnjaci:unionisti). Zbog te pobjede saziv Sabora se odgađa 3 puta, a to odgađanje je ogorčilo Narodnu stranku, pa je ona 20. 9. 1872. izdala tzv. *rujanski manifest*, u kojem je naglašavala da nagodbu ne smatra pravovaljanom jer je sklopljena bez

sudjelovanja većeg dijela naroda, a naročito bez Vojne Krajne. Nedugo zatim je došlo do Rakovačke bune Eugena Kvaternika.

Sve to je navelo bečki dvor da dopusti neke ispravke Nagodbe. Opet su se sastala 2 izaslanstva u Budimpešti. Hrvati su zahtijevali da bana predlaže Sabor, te reviziju financijskog dijela Nagodbe. Dok zahtjev o promijeni statusa bana nije prošao, glede financijske nagodbe ukinuta je svota od 2 200 000 forinti za pokrivanje autonomnih troškova, te je dozvoljena tangenta od 45 % sakupljenih prihoda na području Hrvatske koje ona može zadržati za vlastite troškove. Sabor je ovu reviziju Nagodbe prihvatio, a ona je 3. 11. 1873. dobila sankciju vladara.

Financijske nagodbe obnavljale su se svakih deset godina, a posljednja financijska nagodba sklopljena je 1913.

Institucija banske časti ostala je nepromijenjena, a umjesto bana Raucha banom je imenovan I. Mažuranić, poznat kao «prvi ban pučanin».

60. OSVRT NA DRŽAVNOPRAVNI POLOŽAJ RIJEKE: A) DO NAGODBE; B) S OBZIROM NA NAGODBU; C) OD 1918.-1924.

A) DO NAGODBE:

Rijekom je stotinama godina vladalo njemačko plemstvo. Kada se ugasila muška loza grofa Walsee (u čijem je Rijeka bila posjedu od 1399.) Rijeka 1472. dolazi u posjed Habsburgovaca koji su vladali Rijekom kao krunskom zemljom do 1776. g.

Patentom od 18. 3. 1719. g. Rijeka je, kao i Trst, proglašena slobodnom lukom – područje gdje se nisu primjenjivali strogi propisi o naplaćivanju carina i drugih daća na uvoznu i izvoznu robu. Veće promjene u statusu riječke komune nastale su 1748. kada je Rijeka potpala u novoosnovanu pokrajinu poznatu kao Trgovačku provinciju Primorja. Tom promjenom riječka komuna nije više bila samostalno tijelo nego obična općina unutar provincije.

Reskriptom Marije Terezije iz 1776. teritorij grada i luka Rijeka opet se vraćaju Hrvatskoj. Rijeka ulazi u sastav novoosnovane Severinske županije, koja se proteže od Kupe do mora.

1799. g. Marija Terezija ukida Hrvatsko kraljevsko vijeće, a njegovu nadležnost prebacuje na Ugarsko namjesničko vijeće. Iste te godine izdaje i patent o Rijeci kojim se potvrđuje njezina unutrašnja samouprava. Nejasna stilizacija drugog patenta poslužila je Mađarima za tumačenje da je Rijeka izdvojena iz hrvatskog državnopravnog okvira i da čini posebnu političku jedinicu izravno podvrgnutu ugarskoj vladi. Tako je nastalo «riječko pitanje» - Hrvati su dokazivali da je Rijeka dio hrvatskog teritorija, a Mađari da je podvrgnuta Ugarskoj.

Novim upravnim uređenjem Josipa II. 1786. ukinuta je Severinska županija i formirana je posebna upravna jedinica Ugarsko primorje koje je zahvaćalo Riječki, Vinodolski i Bakarski kotor.

Ugarsko-hrvatski sabor iz 1807. pokušavajući riješiti nedefinirani status Rijeke, istaknuo ju je kao «dio krunske ugarske», dok je 1808. označio Rijeku kao dio Kraljevine Hrvatske, te je odredio da je gubernator Rijeke imao mjesto u Saboru, zajedno s izaslanicima županija. Taj je zakon potvrdio car i tim je zakonom konačno Rijeka priznata ustavnim putem kao sastavni dio Hrvatskog kraljevstva.

Poslije francuske okupacije 1813. g. Rijeka je pripala Austriji, a nakon 1822. juridički je restaurirano stanje iz 1808. - kad je Rijeka s Bakrom i Vinodolom tvorila gubernium na čelu s guvernerom koji bi sudjelovao u radu Sabora, no to pravo nije bilo iskorišteno jer su veze s Hrvatskom bile vrlo slabe.

Dalji politički razvitak Austrije išao je u prilog sve većem osamostaljivanju Rijeke prema Zagrebu. Nakon apsolutizma opet se javilo pitanje pripadnosti Rijeke, no ovaj put je to bilo u otvorenijem obliku: «Da li Hrvatskoj ili Ugarskoj?». To pitanje nije se riješilo ni kod redakcije Nagodbe 1866. g.

B) S OBZIROM NA NAGODBU:

Kapitalističko-veleposjednički vrhovi u Ugarskoj, naročito poslije Austro-ugarske nagodbe, tražili su izlaz na more – Rijeku. Spor oko Rijeke, započet je između Hrvata i Mađara poslije drugog dekreta M. Terezije o riječkom «corpus separatum» (1779.) buknuo je svom snagom pri pregovorima ugarske i hrvatske delegacije o sklapanju međusobne državne nagodbe. Čak ni mađaroni iz hrvatske nisu bili voljni Rijeku prepustiti Ugarskoj.

Hrvatski je Sabor tražio od vladara zakonito priznanje da grad Rijeka pripada njima, no, kralj je pristao na stajalište Ugarskog sabora po kojem Rijeka pripada Ugarskoj. Učinjeno je to aktom dvora koji je u Hrvatskoj bio poznat pod nazivom «Riječka krpica» koja proglašava da grad, luka i kotor riječki sačinjavaju, posebno s ugarskom krunom, spojeno tijelo. Tim je aktom bio izmijenjen čl. 66. Nagodbe i prilijepljena na njega ta ceduljica Riječka krpica. Premda se prije taj akt bečkog dvora nazivao falsifikatom, kasnije je ipak dobio legalizaciju Hrvatskog sabora.

Poslovima grada Rijeke u spomenutom razdoblju upravljalo je gradsko vijeće. Njime je predsjedavao guverner kojeg je imenovao kralj na prijedlog ugarske vlade. Grad je u svojim lokalnim poslovima uživao

autonomiju, ali je u općim stvarima bio podčinjen ugarskoj vladi i Ugarskom saboru. Rijeka je slala svoje zastupnike u Zajednički ugarsko-hrvatski sabor u Budimpešti, ali ih je odbila slati u Hrvatski sabor iako su u Hrvatskom saboru bila dva mjesta osigurana za zastupnike iz Rijeke.

Po «Riječkoj krpici» Rijeka je od 1868.-1918. bila zasebno tijelo spojeno s ugarskom krunom. Znači, Rijeka nije bila sastavni dio Ugarske nego posebna oblast u okviru «zemalja ugarske krune».

C) OD 1918. – 1924.:

29. 10. 1918. Hrvatski je Sabor prekinuo državnopravne veze s Austrijom i Ugarskom. Vlast nad Rijekom preuzelo je Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba. Međutim, 17. 11. 1918. Rijeku okupira talijanska vojska koja stvara svoj *Consiglio nazionale*. Prilikom potpisivanja primirja u Padovi između članica Antante i već nepostojeće Austro-Ugarske, Italiji je priznato pravo da kao mandatar Antante okupira dijelove bivše Austro-ugarske, do linije Londonskog ugovora.

Kako *Londonskim ugovorom* (iz 1915.) Rijeka nije bila određena Italiji, talijanska iredenta, pod plaštem talijanske okupacijske vojske, nastoji riješiti riječko pitanje u korist Italije, pa tako u rujnu 1919. talijanski iredentist i pjesnik Gabriello D' Anuzio sa svojim četama preuzima vlast, te guši sve otpore građana protiv priključenja Rijeke Italiji, tzv. *danucijada*.

12. 11. 1920. potpisan je međunarodni ugovor između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije u Rapalu u kojem je utvrđena granica između tih dviju država. Čl. 4. *Rapalskog ugovora* predviđeno je osnivanje Riječke države kao tampon-države između Italije i Kraljevine SHS. Nakon toga je D' Anuzio bio vojnom silom prisiljen na povlačenje (18. 01. 1921.).

24. 04. 1921. g. privremena vlada je provela izbore za riječku konstituantu. Na izborima su pobijedili autonomaši, na čelu s dr. Zanellom, aneksioniste (u predstavništvu 59 naprema 19 u korist autonomaša). Zbog pritiska fašista riječka konstituenta se sastala 5. 10. 1921. i vođu autonomaša izabrala za predsjednika vlade Rijeke. Dana 3. 3. 1922. došlo je do fašističkog udara protiv Zanella, te je on bio prisiljen predati vlast aneksionističkom Komitetu za narodnu obranu. Zanelli se sklonio u Kraljevicu odakle je uzalud tražio od velesila da se ponovno uspostavi suverenitet Riječke države. Padom Zanelline vlade, Riječka država je prestala postojati.

Pašićeva vlada Kraljevine SHS je 27. 1. 1924. potpisala s Mussolinijem tzv. *Rimski pakt* u kojem kraljevina SHS priznaje Italiji suverenitet nad gradom i Lukom Rijekom. 21. godinu kasnije, 1945., Rijeku su oslobodile jedinice Jugoslavenske armije. Nakon potpisivanja ugovor o miru između Italije i Jugoslavije u Parizu 10. 2. 1947. Rijeka je ponovno sjedinjena s matičnom zemljom.

61. MAŽURANIĆEVO VRIJEME - OPĆENITO

Doba Mažuranivećog banovanja (1873. – 1880.) najsretnije je razdoblje iz vremena Nagodbe. To se doba zove «doba reformi».

U prve dvije godine svog postojanja Mažuranićeva vlada je uspjela razviti tako razgranatu zakonodavnu djelatnost kakvu nije uspio dostići ni jedan sabor do kraja Monarhije. Od 1873. do 1875. Hrvatski je sabor izglasao 35 reformnih zakonskih osnova koje su obuhvaćale sva pitanja unutar nagodbene autonomije – odvajanje sudstva od uprave i preobrazbu obiju grana; rješavanje nekih ustavnih pitanja; kazneno i građansko pravo; te razna društveno-gospodarska pitanja, kao pitanja seljačkih zadruga, školstva itd.

62. OSVRT NA MAŽURANIĆEVE REFORME SUDSTVA, UPRAVE (1) I KAZNENOG PRAVA (2)

1.

Prva i neizbježna reforma bila je *reforma uprave i sudstva*, jer je sudstvo još uvijek bilo spojeno s upravom.

- a) 1874. g. Mažuranić je odvojio sudstvo od uprave. Sudačke instance su bile: *mjesni*, odnosno *gradski sudovi*, *kotarski sudovi* i *sudbeni stolovi*. Još 1862., dok je bio kancelar Dvorske kancelarije u Beču, Mažuranić je postigao da se osnuje vrhovno sudište u Zagrebu – Stol sedmorice, koji je bio neovisan o dotadašnjem zajedničkom ugarsko-hrvatskom Stolu Sedmorice u Budimpešti.
- b) Upravu je organizirao tako da je umjesto velikog broja *kotareva* formirao manji broj podžupanija (te je tako smanjio troškove uprave), a dobar dio nadležnosti županija prenio je na podžupanije. Također je oformio i podžupanijske skupštine u koje se ulazilo izborom. One su nadzirale rad podžupanijskog činovništva općina, izdavale su dozvole za uvođenje nameta, prodaju općinske imovine...

2.

Glede zakonodavstva – Mažuranić je uveo nove birače (članove obrtničkih i trgovačkih tvrtki, ako su njihovi članovi plaćali barem 15 forinti izravnog poreza) i na taj način proširio biračko tijelo. Onemogućio je

činovnicima kandidiranje za saborske zastupnike; ukinuo je pravo vlade da uredbama regulira izbore. Zakonom su se određivali izborni kotarevi, izborni odbori, izborna predsjedništva.

3.

Reforme u kaznenom zakonodavstvu – austrijski kazneni zakon o zločinima, prijestupima i prekršajima iz 1852. je noveliran u smislu ublažavanja nekih najreakcionarnijih propisa: ukinuto je izdržavanje kazne u okovima, batinanje osuđenika; doneseni su propisi o uvjetnom otpustu i prisilnom odgoju nedoraslih. Mažuranić uvodi relativno moderan zakonik o kaznenom postupku – ukida sustav vezanih dokaza, uvodi načelo materijalne istine i slobodnog sudačkog uvjerenja, te načelo usmenosti i neposrednosti postupka. Ovaj je poslužio kao model Zakoniku o krivičnom postupku iz 1929. g.

4.

- Da bi se osigurala sloboda tiska 1875. g. donesena su 3 zakona: *Zakon o uporabi tiska*, *Zakon o kaznenom postupku u poslovima tiskovnim* i *Zakon o uvođenju porote u tiskovnim deliktima*.

- Iste godine donosi se i *Zakon o pravu sakupljati* se kojim se u Hrvatskoj po prvi put utvrđuje sloboda političkih stranaka.

- Osniva se bolnica za duševne bolesti u Vrapču i moderna kaznionica u Lepoglavi.

- Mažuranić je uveo obvezatna pohađanja pučke škole četiri godine i laicizira školstvo.

- 1874. donosi, tj. osniva se moderno hrvatsko sveučilište sa 3 fakulteta: Pravnim, Filozofskim i Bogoslovnim – prvo moderno sveučilište u južnoslavenskim zemljama.

Gotovo sve Mažuranićeve reforme provedene su tijekom prve tri godine njegova banovanja.

Protiveći se nametanju mađarskog jezika i općenito kršenju Nagodbe od strane Mađara, 1880. g. predao je ostavku koju je vladar odmah prihvatio. Za novog bana postavljen je poznati unionist grof. Ladislav Pejačević (188. – 1883.).

63. GLAVNE SMJERNICE BANOVANJA KHUENA HEDERVARYJA

1883. g. na mjesto bana došao je Khuen Hedervary, mađarski grof rodom iz Slavonije – isključivi predstavnik mađarske vlade bez veze s političkim snagama u zemlji, sa zadatkom da različitim sredstvima razbije jedinstveni otpor protiv mađarske hegemonije. Prilikom stupanja na položaj bana dao je poznatu izjavu: «da će nastojati upravljati sa Saborom, a ako to ne bude moguće, onda i bez Sabora».

Reforme Khuena Hedervaryja:

(1) Da bi osigurao većinu u Saboru pospješio je donošenje novog izbornog zakona. Ograničio je biračko pravo na svega 2 % stanovništva Hrvatske.

Za svoje 20-godišnje vladavine uspio je slomiti saborsku oporbu. Političke stranke izgubile su značenje i moć. Narodnjake i unioniste vezao je za sebe, a druge su bile beznačajne. Izborne nepravilnosti i pritisci na glasače, te krivotvorenje izbornih rezultata za vrijeme Khuenovog banovanja dosegli su svoj vrhunac.

(2) Organizacija Sabora doživjela je 4 naknadne izmjene i dopune. a) Vrijeme na koje se bira Sabor trajalo je 3 godine – izmjenom je produljen na 5 godina; b) U slučaju raspuštanja sabora, novi se Sabor morao sastati najkasnije u roku od 3 mj. poslije dekreta o raspuštanju prijašnjeg Sabora; c) Novoizabrani Sabor mora također sazvati kralj; d) Kralj je ovlašten i za odgađanje Sabora.

Khuen je odlučio kontrolirati rad Sabora i pomoću Saborskog noveliranog poslovnika donesenog 1875. Tako je drastično ograničio raspravu o pojedinim zakonskim mjerama. To je tzv. *Kloture* koja se primjenjivala ovako: «ako se rasprava o pojedinom predmetu vodila u Saboru 3 dana, četvrtog dana mogao je svaki saborski član, kojeg je poduprlo još 10 članova Sabora, predložiti da se svako dalje raspravljanje zaključi». Sabor je morao odmah donijeti zaključak o tom prijedlogu. Klotura se zaista pokazala pogodnom mjerom za to da se glas saborske opozicije što manje čuje u hrvatskoj javnosti.

Osim kloture, predvidio je protiv najoštrijih kritičara svojeg režima i druge, oštre disciplinske mjere (išle su čak do isključivanja nepokornog zastupnika sa 60 saborskih sjednica, s gubitkom dnevnica za čitavo to vrijeme). Takvim je sankcijama Khuen uspio ubrzo nakon svog dolaska ukrotiti opoziciju i za duže razdoblje eliminirati iz Sabora svoje najopasnije protivnike.

(3) 1886. donesen je *Zakon o reorganizaciji uprave i sudstva*. Time je Mažuranićev zakon kojim je sudstvo odvojeno od uprave stavljen izvan snage. Da bi ukinuo slobodu štampe, uspio je putem Sabora donijeti *Zakon o ukidanju porote za tiskovne delikte*. Tako je spriječio opoziciju da se slobodno izražava o načinu vladanja. Ban je morao osvetiti protu-nagodbena pisanja oporbenih novina, i to nije bilo moguće s porotom građana jer je ona optuženog urednika i suradnike lista redovito oslobađala krivnje.

Khuen kao predstavnik dualizma, nipošto nema samo zadatak uništiti političke snage u Hrvatskoj, on mora nastojati da pod svaku cijenu pomogne učvrstiti odvojenost Dalmacije od Banovine kao jedan od uvjeta za održanje dualizma.

1888. donio je *Zakon o preustroju pučkih škola* kojim je omogućio podizanje mađarskih pučkih škola. 1894. Zakonom je uveden u realne gimnazije mađarski jezik kao obvezatan predmet. Mađarizacija je bila u

punom jeku i baš kad je mislio da mu je misija uspjela i kad je pozvao u Zagreb kralja Franju Josipa (na dan otvorenja HNK) grupa sveučilištaraca na Jelačićevom trgu spalila je mađarsku zastavu (1895).

1903. Khuen odlazi s banke časti, ali vladar ga je počastio funkcijom ugarskog premijera da analognom politikom sredi protuaustrijsko vrenje u Mađarskoj jer je došlo do napetosti između Mađara i Austrijanaca.

64. POLITIČKE STRANKE U GRAĐANSKOJ HRVATSKOJ OD 1848. DO 1918.

U Hrvatskoj sve do Prvog svjetskog rata nema čvrsto organiziranih političkih stranka niti su utvrđeni stranački programi. Strankama, u pravilu, manjka čvrsto, jedinstveno vodstvo. Političku stranku određuje, u pravilu, uže stranačko vodstvo, ali pokrajinski i lokalni organi ne slijede baš ustrajno njegove političke direktive, pa su česti sukobi mišljenja pojedinih frakcije, koji dovode do rascjepa stranaka i novih pregrupiranja.

Prve stranke u Hrvatskoj se javljaju 1841. g. i to najprije Hrvatsko-ugarska stranka (kasnije unionisti), a za njom Ilirska-narodna stranka koja nakon zabrane ilirskog imena mijenja ime u Narodnu stranku, pod vodstvom Ljudevita Gaja (zastupa program čvrste povezanosti Hrvatske za Ugarsku, radi učinkovitije zaštite ustavnosti ugarskih zemalja od centralističkih težnji bečkog dvora). Unionisti (mađaroni kako su ih suparnici nazivali) smatrali su da ostale stranke Hrvatsku žele dovesti pod Austriju.

Za vrijeme Bachova apsolutizma u Hrvatskoj vlada političko mrtvilo, ali odmah nakon povratka ustavnog stanja i početka rada Hrvatskog sabora 1861. ponovno oživljava politički život i organiziraju se Narodna i Unionistička stranka, te se formira Stranka prava.

NARODNA stranka nastoji oportunističkom politikom osigurati što povoljniji državnopravni položaj Hrvatske u Habsburškoj Monarhiji i zbog toga stalno lavira između Beča i Pešte. Njezino prvo vodstvo čine biskup *Josip Strossmayer*, *Franjo Rački*, *Ivan Kukuljević* i *Ivan Mažuranić*. 1873. g. Narodna stranka dolazi na vlast u Hrvatskoj na čelu s banom Ivanom Mažuranićem. Ona pristaje da se fuzionira s jednim dijelom unionista, a zbog takve politike vodstva 1880. g. odvaja se jedna grupa zastupnika narodnjaka na čelu s Matijom Mrazovićem i osniva novu **Neovisnu narodnu** stranku koja vodi umjerenu opoziciju protiv nagodbenjačkog režima. Ova stranka se naziva još i **obzorašima**, prema listu stranke «Obzor». Ova neovisna narodnjačka stranka se 1903. g. fuzionira s pravašima-domovinašima u **Hrvatsku stranku prava**, koja 1905. ulazi u Hrvatsko-srpsku koaliciju. Matična Narodna stranka prestaje postojati nakon poraza na saborskim izborima 1906. g.

UNIONISTIČKA stranka dolazi na vlast u Hrvatskoj odmah nakon sklapanja Austro-ugarske nagodbe. Vođe te stranke bili su iz redova odnarođene hrvatske aristokracije i bogate srpske buržoazije u Srijemu, te iz redova turopoljskog plemstva. Vođa unionista, barun Levin Rauch, pomoću oktroiranog izbornog reda u jesen 1867. provodi saborske izbore i dovodi u Hrvatski sabor mađaronsku većinu, koja izglasava tekst Hrvatsko-ugarske nagodbe. Politika unionista je bila bezuvjetno služenje mađarskim interesima.

STRANKA PRAVA organizira se za vrijeme zasjedanja Hrvatskog sabora 1861. g. s radikalnim političkim programom, a pod vodstvom Ante Starčevića i Eugena Kvaternika. Starčević u svojim saborskim govorima ističe: «ni s Bečom ni s Peštom, nego u borbu za slobodu i samostalnost Hrvatske». On ne priznaje zajedničke poslove ni s Ugarskom ni s Austrijom, već samo personalnu uniju posredovanjem osobe zajedničkog vladara. U to vrijeme iznosi ideju o tzv. «svehrvatstvu» koja bi trebala obuhvatiti sve južnoslavenske zemlje, osim Bugarske.

Neuspjela buna Eugena Kvaternika i njegova pogibija u Rakovici 1871. zadala je razvitku pravaškog pokreta ozbiljan udarac i za neko vrijeme usporila njegov uspon. Nakon Berlinskog kongresa europskih velesila 1878. utjecaj Rusije na Balkanu bio je znatno oslabljen, pa pravaši tada nastoje ubrzati ujedinjenje svih hrvatskih zemalja uključujući u taj okvir i BiH kao zasebno državnopravno tijelo u Habsburškoj monarhiji. Pravaši su smatrali da je to u interesu habsburške dinastije, ako želi zadržati status velike sile na Balkanu. Posebno je frakcija dr. Josipa Franke u Stranci prava zagovarala tu potpunu «identifikaciju interesa» habsburške dinastije i hrvatskog naroda. S druge strane, frakcija Frane Folnegovića (većina zastupnika u Stranci prava u Saboru) nije prihvaćala takvo bezuvjetno služenje političkim planovima Habsburgovaca na Balkanu. Ova razlika u mišljenjima uzrokuje 1895. prvi veliki raskol u stranci prava. Folnegović na čelu matične grupe **pravaša-domovinaša** ostaje pri prvotnom pravaškom programu, dok se **secesionistička** grupa pod vodstvom dr. Josipa Franke osniva **Čistu stranku prava** (frankovci). Oni postaju otvoreni agenti bečke dvorske politike u Hrvatskoj. Frakcija Mile Starčevića koja se 1908. g. odvaja od Čiste stranke prava, radi Frankova otvorena služenja austrijskoj politici, orijentira se za vrijeme Prvog svjetskog rata na rušenje Monarhije i stvaranje uvjeta za ujedinjenje svih južnoslavenskih naroda u zajedničku slobodnu državu. Folnegovićeva frakcija počela je već nakon rascjepa 1895. g. sve uže surađivati s *Neovisnom narodnom strankom*. Obje se 1903. fuzioniraju u *Hrvatsku stranku prava* i 1905. ulaze u *Hrvatsko-srpsku koaliciju*.

SRPSKA SAMOSTALNA STRANKA se osniva neposredno nakon priključenja Vojne krajine Hrvatskoj 1883. Za vrijeme Khuena ova stranka surađuje s mađarskim režimom u Hrvatskoj u cilju sačuvanja srpske crkvenoškolske autonomije i promicanja posebnih srpskih interesa. Kada odlazi Khuen 1903. dolazi do obrata u stranci i suradnje s hrvatskom oporbom. Uredništvo stranačkog lista «Srbobrana» preuzima Svetozar Pribičević i krajem 1905. dolazi do formiranja Hrvatsko-srpske koalicije.

SOCIJALDEMOKRATSKA STRANKA HRVATSKE osnovana je 1894. g. u Zagrebu na temelju programa Druge internacionale. Ta je stranka svoje članstvo većinom regrutirala iz redova sitnih obrtnika, njihovih naučnika i siromašnog seljaštva. Socijaldemokrati su u svom programu odlučno zahtijevali političke i sindikalne slobode za radničku klasu, osobito opće pravo glasa i osmosatni radni dan.

HRVATSKA PUČKA SELJAČKA STRANKA osnovana je u prosincu 1904. g. Njezini osnivači bili su braća Stjepan i Antun Radić. Temeljni programski ciljevi stranke bili su: kulturno-prosvjetna i politička aktivizacija hrvatskog seljaštva; seljaštvo kao većina i moralno najpozitivniji dio hrvatskog naroda treba preuzeti u svoje ruke vođenje hrvatske politike. Preko tjednika «Dom» izgrađuje se ideologija seljačke stranke, te se socijalno i politički školuje hrvatski seljak. Braća Radić su odbacivali revolucionarne metode, otklanjali klasnu borbu, propovijedali pacifizam i gajili iluziju da se feudalno-buržoaska Monarhija može mirnim putem preobraziti u parlamentarnu i slobodnu državu.

HRVATSKO-SRPSKA KOALICIJA nastala je u prosincu 1905. To nije bila jedinstvena stranka već savez stranaka u Hrvatskoj u koji su ušli *Hrvatska stranka prava*, *Narodna stranka*, *Srpska samostalna* i *Srpska radikalna stranka*, *Socijaldemokratska stranka Hrvatske* i neki *samostalni političari*. 1906. g. su iz koalicije istupili srpski radikali i socijaldemokrati. Osnovni cilj koalicije bio je da se u Hrvatskom saboru vodi politika Riječke i Zadarske rezolucije. Do kraja 1909. na čelu koalicije stajao je Fran Supilo koji je zajedno s Antom Trumbićem bio glavni inicijator «politike novog kursa». Građansko-činovnička većina u Koaliciji na čelu s Pribićevićem željna da kompromisom dođe na vlast odbacuje tada Supilovo vodstvo i za mrvice pristaje na oportunističku suradnju s dualističkom vlašću u Beču i Pešti. Tek početkom listopada 1918. kada je Austro-Ugarska bila na izdisaju, Koalicija se pridružuje Narodnom vijeću SHS, a najveći dio stranačkih prvaka na čelu sa Pribićevićem pridružuje se tada centralističkim koncepcijama jugoslavenskog ujedinjenja, čiji je nosilac Nikola Pašić.

65. / 66. DRŽAVNOPRAVNI POLOŽAJ VOJNE KRAJINE. RAZLOZI I ODREDNICE NJEZINA ORGANIZIRANJA / POLOŽAJ GRANIČARA I PITANJE TZV. KRAJIŠKE BAŠTINE

Vlaški statut iz 1630. g. općenito je regulirao status Krajišnjaka. Razvitak Vojne krajine s obzirom na njezino ustrojstvo i status Krajišnji možemo promatrati kroz 3 etape:

(1) U prvom razdoblju, od osnutka granice 1578. – do ½ 18. st., Krajišnika je prema Vlaškom statutu uživala određenu autonomiju. Svako veće mjesto biralo je po jednog starješinu, po jednog kneza. Pored kneza, svaka općina mala je pravo birati suca - čovjeka vještog poznavanju domaćih zakona, tj. običajnog prava i odredbi Statuta. Pored suca koji je predsjedao kapetanskom sudu, kapetanija je birala 8 prisjednika – asesora. Tako su formirani *osmosudi*, koji su predstavljali porotno suđenje.

Krajišnik je bio zemljoradnik – vojnik. Dobio je zemljište za vršenje vojne službe nad kojim je imao ovlasti koje su bile gotovo identične s pravom vlasništva; imao je pravo vlasništva posjeda, korištenja, disponiranja za života i pravo nasljeđivanja. Nije mogao otuđiti cjelokupno zemljište koje je dobio za vršenje vojne službe, nije se mogao odseliti i napustiti dužnost vojnika. Unatoč tome, položaj Krajišnika bio je povoljniji od položaja kmeta, bio je osobno slobodan, imao je pravnu i poslovnu sposobnost veću od kmeta i nije stajao pod političkom vlašću i jurisdikcijom vlastelina.

(2) U drugoj etapi od polovice 18. st. do 1848., nakon Karlovačkog (1699.) i Požarevačkog (1718.) mira, nova Krajina uvećana je za polovicu oslobođene Hrvatske i Slavonije, te Like i Krbave. Nakon mira u Svištovu 1791. oslobođene su hrvatske zemlje u dunavsko-savskom međuriječju sa Zemunom kao graničnom točkom Hrvatske prema istoku. Vojna Krajina je prestala biti obrambena oblast jer obrana više nije bila potrebna. U ovog etapi u Krajini su uvedeni tereti koje Krajišnici nisu do tada poznavali. Osim oficirskih uzurpacija vlasti, to su bili troškovi nabave monture, vojnih rekvizita i robe oficirima. Zabranjeno je maltretiranje Krajišnika.

1747. g. Krajišnici prestaju biti vlasnici zemlje – samo su plodouživatelji i time oni ne mogu disponirati zemljištem, otuđivati ga ili opteretiti.

1787. Krajina je vojno i upravno podijeljena na 11 regimenta. Svaka regimenta dijeli se na dva bataljuna, a bataljuni na kumpanije (čete).

(3) Treća etapa obuhvaća etapu od 1848. do njenog uključenja u Bansku Hrvatsku 1882..

U hrvatskom političkom životu se poslije 1699. odnosno poslije požarevačkog mira, 1718., počelo se zahtijevati sjedinjenje Krajine s Hrvatskom. Pa tako u Disertaciji grofa Janka Draškovića, pored ostalih teritorija zahtijeva se sjedinjenje Krajine s Hrvatskom. U *Zahtijevanjima naroda* 25. 3. 1848. uoči saziva prvog hrvatskog građanskog sabora, zahtijeva se isto.

Prema zakonu koji je izglasan na Saboru 1848. g. Vojna krajina ostaje i dalje nerazdruživi dio Trojedne Kraljevine, ali privremeno ostaje sa svojim uređenjem do reorganizacije cijele Monarhije. Međutim, kao ustupak Krajišnicima, Temeljni krajiški zakon iz 1850. g. ukinuo je vojnolenski sustav i Krajišnici su ponovno postali vlasnici zemlje koju su obrađivali.

Za sljedeći Sabor 1861. g., po naredbi Franje Josipa, krajiški zastupnici prvo nisu predviđeni, a kasnije, zbog pretpostavke dvora da će Krajišnici glasovati za odlazak saborskog izaslanstva u Carevinsko vijeće,

Krajišnici ipak naknadno dolaze u Sabor, ali s ograničenim mandatom – mogli su raspravljati i glasovati samo o predmetima vanjskih poslova Hrvatske.

Nakon Austro-ugarske (1867.) i Hrvatsko ugarske nagodbe (1868.), problem Vojne granice postao je pitanje interesa Austrije i Mađarske. Godine 1871. došlo je najprije do uvođenja građanske uprave, a 1873. Krajina je bila razvojačena, ali je još uvijek postojala.

Nakon što je Austro-Ugarska na Berlinskom kongresu 1878. g. dobila mandat za okupaciju BiH, Vojna krajina je izgubila smisao svog postojanja. Zakonom od 1881. točnije 1. 1. 1882. za kratkotrajnog banovanja Ladislava Pejačevića, Krajina je definitivno sjedinjena s Bansom Hrvatskom.

KRAJIŠKA BAŠTINA – jest seljačko gospodarstvo na graničnom području prema osmanlijskoj državi koje daje imaocu tog gospodarstva određena stvarna prava uz obvezu obavljanja vojničke službe.

(1) U prvoj etapi stvarna prava na krajiškoj baštini bila su najšira. Sastojala su se od prava raspolaganja i korištenja. Raspolaganje oporukom bilo je ograničeno samo na potomke. Pravo korištenja sadržavalo je pravo imati i držati zemljište, koristiti se njime, te uživati poljoprivredne proizvode s tog zemljišta (Uti, frui, abuti)

(2) U drugoj etapi pravo raspolaganja bitno je suženo. Već 1735. Krajišnicima je izričito zabranjeno otuđiti zemlju, pa i u korist crkve. Nisu mogli odstupiti ugovorno ni privremeno drugome zemljište. Osnovnim krajiškim zakonom iz 1807. nekretnine je mogao imati samo seljak vojnik. Oficiri su mogli imati samo stambene zgrade. Krajiško zemljište moglo je imati površinu od maksimalno 24 jutra oranica i 10 jutara livade. Čitavo krajiško selište nazvano je baštinom, koja je bila neotuđiva i nije se mogla opteretiti založnim pravom.

(3) U trećoj etapi godine 1848. zemljište postaje potpuno vlasništvo zadruge. Baština je praktički bila neotuđiva. Samo jedna trećina zemlje mogla se opteretiti založnim pravom. Pravo raspolaganja baštinom u slučaju smrti također je bilo ograničeno, jer samo kći koja se udaje za čovjeka koji neće preuzeti vojnu dužnost, a svi su muški članovi zadruge izumrli, može prodati baštinu samo nekom Krajišniku.

Ograničena stvarna prava krajiške baštine ukinuta su 1882. g., a umjesto njih ostvareno je puno vlasništvo na bivšoj krajiškoj baštini.

67. PITANJE DALMACIJE POSLIJE PADA VENECIJE - OPĆENITO

Nakon pada Mletačke Republike 1797., mirom u Campoformiju Austrija je dobila Dalmaciju, jadranske otoke i Boku kotorsku. Prva austrijska vladavina u Dalmaciji traje samo 8 godina (1797. – 1805.).

Od 1805. do 1809. Dalmacija je bila u sastavu francuske Kraljevine Italije, a od 1809. do 1813. g. ulazi u sastav Ilirskih pokrajina. Odlukom Bečkog kongresa 1815. g. Austrija je dobila natrag čitav francuski posjed na istočnoj obali Jadrana, staru mletačku Dalmaciju, Dubrovačku Republiku i mletačku Albaniju. Takvo političko stanje održalo se do odluke Hrvatskog sabora 1918. o prekidu državnopravnih veza s Austrijom i Ugarskom.

68. ODREDNICE TZV. PRVE AUSTRIJSKE UPRAVE (I. AUSTRIJSKA VLADAVINA U DALMACIJI OD 1797.-1805.)

Bečki je dvor smatrao da je car dobio Dalmaciju osobno državnim ugovorom kao kompenzaciju za druge austrijske pokrajine, koje je mirom u Campoformiju morao odstupiti Napoleonu. Stoga je 1. 1. 1798. Beč odlučio da se Dalmacija politički uredi kao i druge austrijske nasljedne zemlje.

Ispočetka je bilo staro venecijansko ustrojstvo Dalmacije, promijenila je samo vrhove uprave. Na mjesto nekadašnjeg generalnog providura došao je odmah carski namjesnik (1797), podređen austrijskoj vladi u Beču, koji je bio i šef dalmatinske vlade.

Ostala je podjela zemlje na komune. U pogledu pravosuđa Dalmacija je podijeljena na 15 okruga, a vrhovna sudska instancija i za Dalmaciju postao je austrijski Kasacijski sud. Cijela je Dalmacija podijeljena na 22 poglavarstva na čelu s poglavarom kao izvršnim organom vlasti koji je pak podređen namjesniku.

69. DRUGO RAZDOBLJE AUSTRIJSKE UPRAVE OD 1815. DO 1918.

Na Bečkom kongresu 1815. g. Austrija je opet dobila Dalmaciju i potom je odmah carska vlada izmijenila francusko ustrojstvo Dalmacije. Uspostavila je staro austrijsko pravo i ustanove koje su tu postojale do dolaska Francuza.

Dalmacijom je upravljao carski namjesnik. Bio je šef čitave državne vlasti i dalmatinske zemaljske vlade. Čitava pokrajina bila je podijeljena na 4 okružja (Zadar, Split, Dubrovnik i Kotor), a okružja na kotare. Svaki kotar imao je stanovit broj općina, gradskih ili seoskih. Njima su upravljali načelnici i općinska vijeća. Načelnika je postavljao, nadzirao i smjenjivao namjesnik, odnosno Zemaljska vlada.

Po gradovima je poslove pravosuđa obavljala tzv. «gradska pretura», a upravne tzv. «politička pretura», dok su se u drugim kotarevima uprava i sudstvo obavljali zajedno. U prvom su stupnju sudili okružni sudovi, po jedan u svakom okružju, a za cijelu Dalmaciju uređen je Apelacijski sud u Zadru. Najviša sudska instancija za Dalmaciju bio je Kasacijski sud u Beču.

Organiziranje uprave u Dalmaciji 1848. g. bilo je povjereno posebnoj dvorskoj komisiji u Beču. Prema njezinim uputama zadarsko općinsko vijeće izradilo je prijedlog statuta dalmatinskog pokrajinskog sabora, no već i iz ideje o nacrtu dalmatinskog sabora bio je vidljiv stav Beča, da Dalmacija i dalje bude odvojena od Hrvatske. U razdoblju od 1815. do 1860. g. organizaciju vlasti u Dalmaciji činili su carski namjesnik, zemaljska vlada, a koja se poslije 1852. g. naziva Namjesništvo sa sjedištem u Zadru, a na čelu okružja i kotareva bili su poglavari, odnosno pretori, a na čelu općina općinska vijeća i općinske uprave s općinskim načelnikom.

70. DALMATINSKI SABOR (USTROJSTVO)

Poslije Listopadske diplome i Veljačkog patenta 1861. g. Dalmacija dobiva svoj pokrajinski sabor. Sabor je imao 43 zastupnika; dva virilista (nadbiskupa i episkopa) i 41-nog biranog zastupnika čiji je mandat trajao 6 g. Mandati su bili podijeljeni na 4 kurije:

1. *Kurija veleposrednika* – oni koji su plaćali najamninu 100 forinta godišnjeg poreza, birali su 10 zastupnika;
2. *Trgovačko-obrtničke komore* – birale su po 3 zastupnika;
3. *Gradovi* – su birali po 8 zastupnika (u gradovima je 1861. g. živjelo 10 % ukupnog pučanstva Dalmacije);
4. *Kurija vanjskih seoskih općina* – birala je 20 zastupnika (90 % ukupnog pučanstva).

Siromašniji građani, koji nisu plaćali izravni porez ili su plaćali najniže iznose tog poreza, nisu mogli birati niti su mogli biti birani.

Sabor je mogao donositi zakone o organizaciji i unapređivanju osnovnog školstva, zdravstva, socijalne skrbi i gospodarskih djelatnosti u Dalmaciji. Ti su pokrajinski zakoni mogli stupiti na snagu tek nakon careve sankcije. Sabor je upravljao pokrajinskim prihodima i rashodima, te cjelokupnom pokrajinskom imovinom. Imao je pravo predlagati središnjoj vladi donošenje odluka i uredbi koje su bile od interesa za Dalmaciju. Radom sabora rukovodio je saborski predsjednik. Saziv saborskog zasjedanja vršio se carevim nalogom na prijedlog središnje vlade. Premda se u saboru od početka moglo govoriti i hrvatskim jezikom, službeni je bio talijanski, sve do 1883. kada je nastalo obrnuto stanje. Dalmatinski sabor je birao svoj zemaljski odbor od 4 člana kojem je na čelu predsjednik sabora kojeg imenuje vlada. Zemaljskom odboru pripadala je izvršna vlast nad zemaljskim poslovima (poljoprivreda, građevine i pokrajinske zaklade...)

71. FRANCUSKA UPRAVA U DALMACIJI – OPĆENITO (8 g. francuske uprave, od Požunskog mira 1805. do 1813.)

1805. g. u ratu s Napoleonom Austrija je bila potučena kod Austerlitza. Mirom u Požunu (Bratislavi) ona je Francuzima ustupila Veneciju i njezine bivše posjede u Hrvatskoj, i to: zapadnu Istru, Kvarnerske otoke, Dalmaciju i Boku kotorsku. Preko tih područja Francuzi su htjeli uputiti svoje čete protiv Rusije, ako bi s njom zaratili. Kada su francuski generali stigli u Knin i Split 1806., jedan od njih, Lauriston, uputio se prema Dubrovačkoj Republici. Kada je stigao do Dubrovnika, vlasti su mu dopustile da prijeđe preko njezina područja, međutim, kada su ga vlastela pustile u grad, zauzeo je Dubrovnik. Tako 26. 5. 1806. završena je povijest slobodne Dubrovačke Republike, koja se pak formalno ukida 31. 1. 1808. Dalje od Dubrovnika Francuzi nisu mogli jer su Boku kotorsku držali Rusi. Rusi su nakon toga osvojili Korčulu, te su zajedno s Crnogorcima napali i opustošili dubrovačku okolicu, ali Francuze nisu potisnuli iz Dubrovnika.

Za Napoleona Dalmacija je bila područje iz kojeg se mogla dobiti kvalitetna vojna sila. Pored toga Dalmacija je mogla biti i baza za njegovu kasniju akciju protiv Austrije, a osim toga pružala mu je mogućnost za učvršćenje na Mediteranu.

U prvom razdoblju od 1805. do 1809. Dalmacija je bila pokrajina u sastavu francuske kraljevine Italije, a u drugom razdoblju, od 1809. do 1813. g. ulazi u sastav Ilirskih pokrajina.

72. PRVO RAZDOBLJE

Sredinom 1806. ukinuto je dotadašnje austrijsko pokrajinsko Namjesničko vijeće, a uprava je bila organizirana prema francuskom građanskom shvaćanju.

Na čelu Dalmacije bio je generalni providur Vincenzo Dandolo, hijerarhijski podređen talijanskom potkralju u Milanu. Pored generalnog providura osnovana je Vrhovna uprava za Dalmaciju, kao svojevrsna

pokrajinska vlada. Bila je podijeljena na 6 resornih odjela: *unutrašnji, prosvjete, pravosuđa, računovodstva, financija i vojske*. Generalna providurija upravljala je cijelom Dalmacijom, a ona se dijelila na 4 administrativna okruga: Zadar, Šibenik, Split i Makarska, a ti su opet bili podijeljeni na 17 kotara ili kantona.

Napoleonovom odlukom od 28. 4. 1806. u Dalmaciji je ustanovljen Generalni savjet od 48 članova sa zadatkom da pomaže pokrajinskoj vladi u njezinom radu, ali bez prava odlučivanja.

Sudstvo je bilo odvojeno od uprave. Najniži su bili mjesni pomirbeni sudovi (njih 22). U Zadru, Splitu, a kasnije i Dubrovniku, su postojali Tribunali koji su bili drugostupanjsko sudište za žalbe protiv odluka pomirbenih sudova. U Zadru je bio osnovan Apelacijski sud za čitavu Dalmaciju, dok je vrhovni sud i za Dalmaciju bila tada Kasacija u Milanu.

Generalni providur Vincenzo Dandolo u dalmatinsku upravu uveo je budžet i pokušao ga uravnotežiti. Posebnu pozornost posvetio je gospodarskim problemima, naročito unaprjeđivanja poljoprivrede. Uviđajući neukost pučanstva počeo je poboljšavati školstvo i zdravstvo, koje je bilo vrlo zapušteno. U dotadašnjim samostanima počeo je osnivati škole. U Dalmaciju je doveo ekonomske stručnjake, da na selu pokažu kako se racionalno obrađuje zemlja. Pokušao je smanjiti preveliki broj dalmatinskog svećenstva, pa je nastojao spriječiti razvitak sjemeništa. Počeo je s izgradnjom dobrih cesta.

Neprekidni Napoleonovi ratovi zahtijevali su neprekidna novačenja; sve veća porezna opterećenja siromašila su pučanstvo i uzrokovala neraspoloženje Hrvata. 1806. izbile su bune zbog novačenja, a 1807. g. bune se Poljice zbog ukidanja njihovih prava, ustanak se širio sve do Splita, Podgore, Imotskog te Vrgorca, no sve to biva ubrzo ugušeno.

73. ILIRSKÉ PROVINCIJE

1808. nakon ponovnog poraza Austrije od Francuske, mirom u Schonbrunnu Austrija je predala Francuzima preostali dio Istre, Hrvatsku s desne obale Save sve do ušća Une i slovenske zemlje. 14. 10. 1809. Napoleon je formirao novu političku jedinicu – Ilirske provincije, sa sjedištem u Ljubljani.

Ilirske pokrajine bile su sastavljene od sedam pokrajina: 1) Koruška s Linzom; 2) Kranjska s Ljubljanom; 3) Istra s Goricom, Gradiškom i Trstom; 4) građanska Hrvatska s Karlovcem; 5) Vojna Hrvatska – sa šest pukovnija; 6) Dalmacija sa Zadrom i 7) Dubrovnik. One su se smatrale dijelom francuskog carstva s pokrajinskom autonomijom i svojim posebnim državljanstvom. Na čelu im je bio generalni guverner kojeg je imenovao car. To je bio maršal Marmont sa sjedištem u Ljubljani, a koji je imao vojnu i civilnu vlast u rukama. Pored guvernera osnovana je vlada svih pokrajina koja se pored generalnog guvernera sastojala od *generalnog intendanta* zaduženog za civilne resore, financije i privredu, te od *povjerenika za pravosuđe*. Ovi funkcionari tvorili su *gubernij*.

Povjerenik za pravosuđe nadzirao je sudstvo. Sudstvo je u Iliriji bilo odvojeno od uprave. Po kotarevima su sudili pomirbeni sudovi. Redoviti prvostupanjski sudovi bili su okružni sudovi. Drugo stupanjski sudovi bili su apelacijski sudovi (Zadar, Dubrovnik, Ljubljana). Osim sudova djelovali su i državni odvjetnici koji su pokretali kaznene progone i zastupali javne optužbe kod delikata koji zadiru u opći interes.

U kaznenom postupku provodio se tzv. akuzatorni princip. Odvojena je funkcija suđenja od optužbe, prva je predana sudovima, a druga posebnim organima javne optužbe.

U civilnom postupku davala se prednost usmenom postupku, iako se nije sasvim napustila pismenost. Suđenje se razvijalo prema usmenosti, neposrednosti i javnosti, te načelu materijalne istine. 1811. g. dovršena je i gradnja Lujzinske ceste od Karlovca do Rijeke. Unatoč svemu francuska uprava nije uspjela razviti domaće gospodarstvo, a nije stekla ni naklonost pučanstva.

Napoleonovim slomom Francuska je vlast nestala iz naših krajeva, točnije, u bitci kod Leipziga 1813. Napoleon je bio poražen. Poslije te bitke hrvatski su krajevi oslobođeni od Francuza, sve od Istre do Boke kotorske.

1815. g. odlukom Bečkog kongresa, Austrija je dobila francuske posjede na istočnoj obali Jadrana, staru Mletačku Dalmaciju, Dubrovačku Republiku i Mletačku Albaniju (oblast Boke i Budve). Iz toga se formira jedinstvena administrativna jedinica pod nazivom Kraljevina Dalmacija.

74. PRAVO U DALMACIJI POD FRANCUSKOM

Unifikacija prava u Dalmaciji nije laka. Do francuske uprave važio je Dalmaciji, u građanskopravnom pogledu, tzv. Grimanijev zakon. Radi unifikacije prava u Dalmaciji Napoleon je propisao 4 uredbe: *prvom* je likvidirao sva vlastelinska prava; *drugom* je ukinuo Grimanijev zakon iz 1756. g.; *trećom* je Dalmaciju proširen *konkordat* (od 1801.) između rimske kurije i Francuske (o sklapanju brakova), a *četvrtom* je uveden *Code Napoleon*, osim za porodično i nasljedno pravo.

1815. na Bečkom kongresu, Napoleonova Ilirija je preimenovana u Kraljevinu Iliriju.

75. ISTRA OD 1420. DO 1797. G.

Prije pada Mletačke Republike 1797. g. Istra je bila podijeljena između Austrije i Venecije. Habsburgovci su u svom posjedu držali grad Trst s okolicom, Pazinsku grofoviju i Kvarnersko primorje. Ostali dio Istre, posebno zapadnu obalu, držala je Venecija. Istarski gradovi pod mletačkom upravom zadržali su određenu komunalnu autonomiju, ali je načelnike imenovala Venecija. Osnovne društvene grupe u feudalnom razdoblju Istre činili su (1) feudalni posjednici u kaštelima, koji su ujedno i vlasnici okolnog zemljišta, (2) građani istarskih gradića s komunalnom autonomijom, (3) te istarski seljaci, pretežno slavenskog etničkog porijekla, koji kao koloni izdržavaju svoju obitelj i svog veleposjednika obradom feudalčeva imanja.

76. ISTRA OD 1797. DO 1918. G.

Nakon propasti Venecije 1797. čitava Istra dolazi pod vlast Austrije. Osim kratkotrajne francuske uprave (1805. – 1809.) Istra je sve do 1918. u sklopu Austrijske carevine. Između 1825. do 1860. bio je organiziran Istarski okrug sa sjedištem u Pazinu.

Temeljem osnovnih austrijskih ustavnih zakona (Veljačkog patenta iz 1861., i Prosinačkih zakona iz 1867. g.) Istra je proglašena *markgrofovijom* s pravom na vlastiti sabor i zemaljski odbor koji su imali sjedište u Poreču. Na temelju *Temeljnog državnog zakona* od 21. 12. 1867. Istra je u upravnom pogledu, zajedno s grofovijama Goricom i Gradiškom, te slobodnim gradom Trstom, činila jednu administrativnu oblast – Austro-ilirsko primorje, sa sjedištem u Trstu, kojoj je na čelu bilo Namjesništvo.

Upravni organi u Istri bili su kotari i općine. Kotara je bilo 7. Djelovali su kao najniže upravne jedinice pokrajine. Na čelu njih je bio kotarski kapetan, kojeg imenuje ministar unutrašnjih poslova u Beču. Općine su se dijelile na gradske, s vlastitim statutima, i mjesne (seoske), za koje je vrijedio poseban Općinski red iz 1863. One su uživale ograničenu autonomiju za obavljanje lokalnih poslova, a općinski organi bili su općinsko zastupstvo i općinski odbor; glavarstvo se sastojalo od općinskog načelnika i 2 općinska savjetnika.

Ovakva organizacijsko uređenje Istra je zadržala do 1918. g. (sve do raspada Austro-Ugarske)

Odlukom Hrvatskog sabora 29. 10. 1918. Istra ulazi u sastav Države SHS. No ugovorom o primirju između Italije i Austro-Ugarske 3. 11. 1918. g., odlučeno je da Italija kao mandatar Antante okupira područje predviđeno Londonskim ugovor, a i šire, ako bi bilo potrebno na tim područjima osigurati red i mir. Temeljem tog ugovora talijanska vojska okupirala je Istru.

Ugovorom u Rapalu 12. 11. 1920. g. između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, i Kraljevine Italije, Istra je pripala Kraljevini Italiji.

77. ISTARSKI SABOR

Temeljem Listopadske diplome, ministarstvo unutarnjih poslova uputilo je 28. 11. 1860. poziv Namjesništvu u Trstu da predloži sastav pokrajinskih sabora u Primorju, zatim broj zastupnika tih sabora, te da se izjasni hoće li se u Primorju osnovati 1 ili 3 sabora. U primorju su osnovana 3 sabora: jedan za Goričku, drugi za Trst, a treći za Istru. Temeljem tog uređenja Istra je zajedno s Krkom, Cresom, Lošinjem i ostalim manjim istarskim otocima, ustanovljena kao autonomna pokrajina s posebnim saborom u Poreču. Uprava je u Istri ostala podvrgnuta carsko-kraljevskom Namjesništvu u Trstu.

Pokrajinski sabor trebao je u svojim redovima imati zastupljene građane, seljake, plemstvo i crkvene dostojanstvenike. Iako se predlagalo da Istarski sabor ne zasjeda samo u jednom gradu, Poreč je postao središte Sabora i Pokrajinske vlade.

Veljačkim patentom iz 1861. u pokrajinu Istru (teritorijalno) pripadali su tada Istarski poluotok s kvarnerskim otocima Krkom, Cresom i Lošinjem, i područje Kastavske općine.

Podjela mandata na kurije bila je naročito pažljivo ispitivana. Veći broj mandata dobivale su one kurije kojih su glasači bili većinom njemačke, odnosno, talijanske narodnosti. Najvažniji izvršni organ na razini jedne pokrajine ili više pokrajina jedne kunovine bilo je Namjesništvo. Općine, koliko god su vršile samoupravu, ipak su bile dijelom i izvršni organi kotara, jer je općinski ured na čelu s općinskim načelnikom u svim poslovima prenesenog djelokruga bio podređen kotarskom uredu.

Nakon pada apsolutizma 1861. u Austriji, Istra postaje autonomna pokrajina kojom upravlja Zemaljski sabor Istre. Predsjednika sabora imenovao je car iz reda zastupnika, a nazivao se zemaljski ili pokrajinski kapetan. Izvršni i upravni organ Sabora bio je pokrajinski odbor (vlada) sastavljen od 4 do 8 članova koje je sabor birao iz reda svojih zastupnika. Sabori predsjednik je ujedno bio i predsjednik Pokrajinskog odbora (vlade). Sabor je sazivao i raspuštao car. Zastupnici Sabora i Pokrajinskog odbora birali su se na 6 g. Izborni sustav sadržavao je veoma jake ostatke staleža iz feudalnog doba. Izbornici su bili podijeljeni na 4 kurije i to kurije *veleposjednika*, kuriju *gradova*, zatim kuriju *trgovačko-obrtničkih komora* i kuriju *seoskih ili vanjskih općina*.

Istarski se sabor sastojao od 30 zastupnika (3 zastupnika virilista i 27 biranih). Glasovanje, za prve 3 kurije, je javno i izravno, a za seoske ili vanjske općine bilo je uvedeno neizravno glasovanje, tj. birali su se

najprije izabrani izbornici koji su zatim birali zastupnike. Za sve veleposjednike cijela Istra je bila 1 izborni kotar. Veleposjednici su bili oni koji su plaćali najmanje 100 forinti zemljarine. U gradovima su imali pravo birati oni koji su plaćali najmanje 10 forinti poreza, a u seoskim općinama pravobiranja su imali oni koji su plaćali barem 1 forint izravnog poreza. Zastupnike trgovačko-obrtničke komore birali su odbornici te komore u Rovinju.

Već na prvim izborima za Istarski sabor pobijedila je Talijanska liberalna stranka (21 mandat), dok su talijanski konzervativci dobili 4, a Hrvati samo 2 mandata.

Nadležnosti Istarskog sabora odnosile su se na poslove poljoprivrede, stočarstva, šumarstva; poslove javnih zgrada i dobrotvornih ustanova; poslove smještaja i opskrbe vojske; pobliže odredbe za općinske, crkvene i školske poslove; predlaganje donošenja novih općinskih zakona, te donošenje proračuna i završnog računa pokrajinskih financija. Sabor je bio ovlašten i na propisivanje nameta i njihova ubiranja, ali samo do visine od 10 % državnih poreza.

Službeni jezik u Saboru bio je talijanski. Od prvih izbora 1861. pa do posljednjih, uoči Prvog svjetskog rata 1914., izborni sustav za centralni parlament u Beču doživio je 3 veće reforme: (1) do 1873. zastupnike za centralni parlament u Beču birali su Saborski zastupnici, a od 1873. birali su ih sami birači, ali po sustavu kurija. (2) 1896. uvedena je 5. opća kurija u kojoj su imali pravo glasa svi punoljetni građani – muškarci. (3) u trećoj najznačajnijoj reformi izbornog sustava u Austriji 1908. g. bile su ukinute kurije i priznato opće, jednako i neposredno pravo glasa za punoljetne građane muškarce. Broj svih zastupnika u Istarskom saboru po reformi iz 1908. povećan je sa 33 na 47.

Na čelu Zemaljskog odbora (pokrajinske vlade) bio je predsjednik Sabora. Osim predsjednika, Pokrajinsku vladu činilo je još 5 članova, koje su zastupnici birali (1 veleposjednika, gradova 2 i seoskih općina 2 člana). Za odlučivanje u vladi tražila se natpolovična većina glasova.

Posljednji izbori su raspisali i održani tijekom 6. mj. 1914. U sabor su izabrana 44 zastupnika (19 hrvatsko-slovenskih; 25 talijanskih, te 3 virilista – ukupno 47 zastupnika). Hrvati i Slovenci Istre svjesni uspjeha na tim izborima počeli su se pripremati za djelovanje i rad u novom sastavu Sabora. Međutim, 26. 7. 1914. proglašena je opća mobilizacija i otpočeo je Prvi svjetski rat, pa se izabrani zastupnici nisu nikada ni sastali u Saboru.

Carskim patentom 9. 4. 1916. imenovan je Ratni komesarijat koji je imao nadomjestiti djelovanje Sabora i pokrajinske vlade. Takvo stanje potrajalo je u Istri do talijanske okupacije, početkom 11. mj. 1918. g.

78. ISTARSKE POLITIČKE STRANKE

Hrvati iz istočne Istre počeli su pravi iz svog sjedišta u Kastvu buditi nacionalnu svijest Hrvata i Slovenaca u Istri.

U razdoblju od 1861. do 1882. na čelu nacionalnog pokreta bio je biskup Juraj Dobrila. On i njegovi istomišljenici (oko 1870.) odlučili su da težište svog rada prebace na izvansaborski rodoljubni rad (osnivanje čitaonica, organiziranje masovnih seljačkih skupština, osnivanje lista «Naša Sloga»), gdje uspjesi nisu izostali.

Nakon smrti Dobrile 1882. vodstvo pokreta preuzeli su mladi i doskora se u narodu počelo govoriti o Narodnoj stranci, koja se pred kraj 19. st. naziva *Hrvatsko-slovenska narodna stranka*. Ona je nastavila borbu protiv talijanske političke i ekonomske hegemonije. Vodstvo stranke započelo je '80-tih g. rad na oslobađanju hrvatskog i slovenskog seljaštva od ekonomske zavisnosti talijanskom zelenaškom kapitalu. Zato su se počele osnivati ustanove koje su davale seljacima zajmove uz normalne kamate, zatim gospodarska društva, ribarske i mljekarske zadruge... Vodstvo je započelo borbu u Saboru da se seljak oslobodi naknade za ukinuta feudalna prava.

Druga osnovna aktivnost vodstva stranke očitovala se u unapređivanju narodne prosvjete, osnivanju đačkih potpornih društava i Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru koje je do kraja 1913. g. uspjela podići svojim vlastitim sredstvima, po raznim mjestima Istre, 42 škole, 9 zabavišta, 3 nastavna i 1 obrtni tečaj.

U istom cilju Nacionalnog pokreta u Trstu je pokrenut politički list Naša sloboda, a Edinost, političko društvo Slovenaca u Trstu, proširuje svoju djelatnost i na istarske Hrvate i Slovence.

Zbog nacionalnih suprotnosti na području Istre djeluju i dvije posebne socijaldemokratske stranke: *Jugoslavenska socijaldemokratska stranka* (osnovana 1896. u Ljubljani. Okuplja hrvatsko i slovensko radništvo Istre i Dalmacije, te socijaldemokrate Hrvate i Slovence u austrijskoj polovini Monarhije) i *Talijanska socijaldemokratska stranka* (koja je osnovana 1897. u Trstu).

79. PITANJE DUBROVNIKA. PERIJODIZACIJA DUBROVAČKE PRAVNE POVIJESTI

Povijest Dubrovačke Republike dijeli se na 3 razdoblja:

- (1) *Bizantsko* razdoblje – od početka gradske naseobine pa do 1205. U ovom razdoblju je Dubrovnik bio, uglavnom, pod vrhovnom vlašću Bizanta.
- (2) *Mletačko* razdoblje – od 1205. do 1358. g. Dubrovnik pod vlašću Mletaka.

- (3) Treće razdoblje – od 1358. do 1808. g. smatra se, uvjetno rečeno, dobom samostalnosti Dubrovnika. U ovom razdoblju Dubrovnik se od 1358. do 1526. nalazio u okviru hrvatsko-ugarske države. Godine 1459. kada je Srbija pretvorena u pašaluk, Dubrovačka Republika obvezuje se Porti na godišnji danak. Od 1526. nalazi se pod prividnim protektoratom Turske, kojoj plaća danak do 1804. Tek je Bečki kongres 1815. formalno ukinuo to pravo Turske nad Dubrovnikom.

PRVO DOBA – početak Dubrovnika nalazimo u Epidauru današnjem Cavtatu. U izvorima se navodi prvi put tek 47. g. p. n. e. sa potpuno latinskim življem. Kad su Slaveni u početku 7. st. razorili Epidaur, žitelji su se odselili deset kilometara na sjever te na kamenom poluotoku, ispod brda Srđ, sagradili novi grad Ragusium, kasnije prozvan Dubrovnik. Njegovo žiteljstvo je isprva bilo romansko, a nakon 7. st. počinju prevladavati doseljeni Slaveni. U svom je početku Dubrovnik bio grad bizantske Dalmacije. Potkraj 10. i početkom 11. st. bizantski je car predao zaštitu nad Dubrovnikom mletačkom duždu Petru Orseolu. Od tada pa do 1205. vlast nad Dubrovnikom bila je povremeno u rukama Normana i Bizanta. Kao trgovački grad Dubrovnik je ugovarao poslove s istarskim gradom Rovinjom i talijanskim gradovima Pisomi Anconom.

DRUGO DOBA – Kad su Mlečani i francusko-lombardski vitezovi za Četvrtog križarskog rata 1204. g. osvojili Carigrad, Bizantsko je Carstvo dobrim dijelom bilo uništeno. Tada je Dubrovnik priznao vlast Venecije kao najjače pomorske sile na Sredozemlju. Otada je u Dubrovniku stolovao mletački knez (COMES) imenovan na 2 godine. Potknez (VICECOMES) i ostalo činovništvo bila su domaća vlastela. Unutrašnja uprava uređena je posebnim Statutom (1272.). Istodobno se od svoje volje podložio Dubrovniku otok Lastovo, dok su Dubrovčani grad Ston i Stonski rat (poluotok Pelješac) kupili godine 1333. od bosanskog bana Stjepana Kotromanića i srpskog kralja Stefana Dušana.

TREĆE DOBA – Zadarskim mirom iz 1358. g. izgubila je Venecija sve otoke i gradove na istočnoj obali Jadranskog mora. U političkim poslovima općeg državnog interesa bio je Dubrovnik podređen hrvatsko-dalmatinskom banu, ali samo prividno jer je bio slobodna republika. U prvoj polovici 15. st. Dubrovačka Republika imala je najširi teritorij, razgranatu trgovinu i industriju. Sam grad brojio je oko 40.000 stanovnika, a imao je do 300 trgovačkih brodova, koji su plovili do Španjolske i Engleske. Kada su se Turci počeli širiti po Balkanskom poluotoku Dubrovčani su se počeli oprezno približavati Porti.

Raspadom ugarsko-hrvatske države, poslije Mohačke bitke (1526.) Republika ostaje formalno pod protektoratom Turske. Poslije turskog poraza pod Bečom 1683. Dubrovnik je, pozivajući se na nekadašnje veze s ugarsko-hrvatskom kraljevinom, 1684. g. sklopio ugovor s Leopoldom I. o priznanju njegova suvereniteta nad Republikom uz godišnje priznanje od 50 zlatnika ugarskih. Unatoč tome nije raskinuo vezu s Turskom sve do 1804. g. Formalno je odnos Dubrovnika i Turske prekinut na Bečkom kongresu 1815. g. Svoju je nezavisnost Dubrovnik očuvao sve do napoleonovskih dana. Francuski general Aleksandar Lauriston ušao je 25. 5. 1806. s vojskom u grad, te je već 31. 1. 1808. ukinuta Dubrovačka Republika. Poslije pada Napoleona, Dubrovačka Republika nije obnovljena. Dubrovnik je postao sastavni dio Kraljevine Dalmacije sve do propasti Austro-Ugarske.

80. SASTAV DRUŠTVA

Društvo u dubrovačkoj Republici dijelilo se na:

VLASTELA – su bila malobrojna, ali su pograbila ne samo pretežni dio obradiva zemljišta nego i sve važnije položaje državne vlasti, te odatle isključivali pučane. Oni su građanima i seljacima odriicali sva politička prava i dopuštali im samo beznačajne funkcije vlasti, no uvijek pod svojim nadzorom.

Malobrojna vlastela naizmjenično su obavljala u Republici državne funkcije. Glavni izbor njihove privrede bila je trgovina, dok je veleposjed njihovu stratešku položaju davao više potvrdu aristokratske pripadnosti. Vlastelin je pored svog javnopravnog položaja trebao imati svoj veleposjed koji je predstavljao materijalnu bazu njegova aristokratskog vlasteovstva.

GRAĐANI – su bili stalež osobno slobodnih, ali politički bespravnih stanovnika Republike. Između tih «pučana» samo su najbogatiji pripadnici iznimno mogli vršiti neke niže javne službe, a iznimno čak i dužnost potkancelara. Ni građani u Dubrovniku nisu bili jedinstvena cjelina. Međusobno su se razlikovali po svom imovinskom stanju. Siromašniji građani bavili su se ponajviše sitnim obrtom ili malom trgovinom i sl., dok su proletarizirani građani živjeli od nadničarenja, brodarenja, ribarstva ili služenja vlasteli.

SELJAŠTVO – je bilo najbrojniji sloj dubrovačkog društva. I ono je bilo politički bespravno. Prema vlasteli bilo je u još gore položaju nego građani pučani. Seljaci su se također međusobno diferencirali i to prema tome da li su bili sami vlasnici svog malog seoskog gospodarstva ili samo proizvođači na tuđem zemljištu. Dubrovački kmet imao je pravnu i poslovnu sposobnost, mogao je sklapati pravne poslove, tužiti i biti tužen, mogao je biti subjekt prava i dužnosti, ali je ipak u izvjesnom pogledu bio ograničen ovlaštenjima svog vlastelina.

81. ORGANIZACIJA VLASTI I PRAVO U DUBROVNIKU

Vlast u Dubrovniku pripadala je aristokratskom staležu (vlasteli). Nosilac vlasti bio je samo dubrovački vlastelin. Svi drugi bili su samo objekti vlastelinske vlasti. Po obliku vladavine država je bila republika, a po unutrašnjem uređenju centralistička, znači, država je bila aristokratska (dakle feudalna) centralistička republika.

Organi vlasti u Dubrovačkoj Republici bili su uglavnom:

1. VELIKO VIJEĆE – činila su ga sva dubrovačka punoljetna vlastela. To je vijeće bilo vrhovni organ državne vlasti. Odlučivalo je o svim važnijim poslovima, biralo je kneza, određivalo uopće sva suverena prava Republike. Ono nije bilo predstavničko tijelo, nego skupština feudalnih nosilaca vlasti.

2. VIJEĆE UMOLJENIH ili SENAT – sastojalo se isključivo od vlastele. Senatora je uoči pada Republike bilo 45 (inače od 20-60 članova). Njih je biralo Veliko vijeće i to na 1 godinu. Pod nadzorom Velikog vijeća Senat je vršio sve važnije državne poslove, koje po svojoj glomaznosti ne bi inače moglo obavljati Veliko vijeće. Senat je uz ostalo ratificirao (odobravao) državne ugovore Dubrovnika, slao je i opozivao dubrovačke diplomatske predstavnike, primao strane predstavnike, obavljao tzv. vanjsku funkciju državne vlasti, zatim je vodio nadzor nad poretком i sigurnosti na području Republike.

Sredinom 18. st. stvoren je iz redova patricija nov organ vlasti, *Novi zbor*, koji je imao vršiti stanovite egzekutivne poslove. To se tijelo sastojalo od 21 dubrovačkog vlastelina, koje se držalo za «buduće senatore». Iz tog tijela je najstariji član ulazio u Senat. Taj je organ ukinut 1763.

3. MALO VIJEĆE – vršilo je poslove dubrovačke vlade. Ono se sastojalo od 7 članova. U nadležnost Malog vijeća pripadala je unutrašnja državna uprava. Ako Veliko vijeće ili Senat nije drukčije odlučilo, imalo je i Malo vijeće pravo imenovati poslanike Dubrovnika. Ono se brinulo za sigurnost Republike od vanjskih neprijatelja, rješavalo je pitanje dubrovačkog državljanstva, vršilo je funkcije pravosuđa, zatim cenzorske dužnosti nadzora nad moralom u Dubrovniku.

4. KNEZ ili REKTOR – bio je vrhovni organ za venecijanskog vrhovništva nad Dubrovnikom. On je do 1358. vršio funkcije vrhovnog organa državne vlasti. Knez je u 18. st. bio samo predstavnik Republike, a biralo ga je Veliko vijeće i to na 1 mjesec. On je čuvao državne pečate, isprave i ključeve grada, a kao *primus inter pares* (prvi među jednakima) predsjedavao je Velikom vijeću i Senatu, predlagao je dnevni red, te osim veoma ograničene sudske vlasti nije imao druge značajnije kompetencije.

Čuvari pravde – bila su 3 vlastelina kao posebni državni nadzornici nad provođenjem republikanske zakonitosti. Oni su mogli razmotriti i svaku odluku Malog vijeća, te našavši da se kosi sa zakonitošću bili su ovlašteni zadržati njezino izvršenje do odluke Velikog Vijeća. To su bili organi državne kontrole kojoj su bili podčinjeni svi osim Velikog vijeća. Njihova služba trajala je 1 g.

Kancelar – je bio državni funkcionar sa zadatkom da sastavlja isprave o značajnijim poslovima, da vodi zapisnik o zasjedanju vrhovnih organa vlasti. Građanima je sastavljao isprave o njihovim pravnim poslovima, čuvao oporuke itd.

Po malobrojnosti nosilaca vlasti Dubrovačka je Republika imala svojstva feudalne oligarhije.

PRAVO U DUBROVNIKU:

Dubrovački statut sadrži mnoge odredbe koje su prodrle u grad utjecajem iz slavenskog kontinentalnog zaleđa. To se osobito vidi u još uvijek snažno izraženim značajkama obiteljskog vlasništva. Sin u očevoj vlasti stječe za oca, tj. za obiteljsku zajednicu. Otac može za svog života podijeliti obiteljsku imovinu među djecom, ali te dijelove može zadržati za sebe dok živi. Ženski članovi obitelji imaju slabija prava od muških. Ipak, majka udovica ima sva prava oca obitelji osim prava diobe nekretnina među djecom.

Dubrovački statut regulira i jedan slučaj kolektivne odgovornosti. Naime, ako se ne može dokazati čija je stoka počinila štetu, stanovnici najbližeg naselja koji imaju takvu vrstu životinja, koje bi moglo počiniti štetu, dužni su je nadoknaditi i platiti globu od 2 zlatnika (1 za općinu i 1 za oštećenog). Ipak je očito da je vlasniku životinja dopušteno dokazivanje da njegove životinje nisu mogle počiniti štetu, npr. da ih je vlasnik taj dan odveo na sajam...

Knez je u Dubrovniku, za venecijanskog vrhovništva, imao znatan utjecaj na pravosuđe. Po osnovnom statutu iz 1272. g. on je bio i vrhovni faktor sudstva. Veliko je vijeće rijetko vršilo funkciju pravosuđa. To pravo prenijelo je na Veliki dvor, organ vlasti od 15 članova. Veliki dvor (*Curia maior*) djelovalo je odvojeno i od Kneza i od Senata, ali nad njim je stajalo Veliko vijeće kao najviša kasacijska ustanova. Za manje sporove bilo je nadležno Malo vijeće (*Curia minor*).

Pravo u Dubrovniku bilo je znatnim dijelom pisano. Pored kodificiranog prava važilo je i običajno. Najstariji dubrovački pravni zbornik bio je *Liber Statutorum* iz 1272. g. Pored običajnih pravnih normi u njemu ima i propisa koje je donijela sama državna vlast radi zaštite svojih interesa prekrivši sve to starinom pravnih običaja. Ovaj je pravni zbornik noveliran (izmijenjen, dopunjen) *Liber omnium reformationum* (propisi od 1310. do 1410.), *Liber viridis* (Zelena knjiga, propisi od 1358. – 1460.), te *Liber Croceus* (Žutoj knjizi, propisi iz 1460. do 1803. – kada je izdan posljednji dubrovački zakon). Osim tih zakona za pojedine krajeve vrijedili su i Zakon za pomorstvo, Carinski zakon...

Kad su Francuzi zaposjeli Dubrovnik, oni su privremeno zadržali dotadašnje dubrovačko pravo. No, dekretom iz 1811. Napoleon je i na Dubrovnik proširio francusko pravo. Tako je kraće vrijeme i na području ukinute Dubrovačke Republike vrijedio Code Napoleon, no, pored njega ipak se zadržalo staro pravo kao suplementum, a naročito u pogledu agrarnih odnosa.

To stanje nije dugo trajalo. Poslije Bečkog kongresa austrijska vlada je proširila na to područje austrijsko pravo. Otada (1816.) sve do 1946. vrijedio je austrijski Opći građanski zakonik. Feudalni tereti ukinuti su Zakonom od 7. 9. 1848. ali je ostalo sporno da li se taj Zakon odnosi na staro kmetstvo ili ne? O tom se dugo raspravljalo. Rezultat tih debata bio je da su dubrovački seljaci morali platiti novčani ekvivalent za nekadašnje svoje dužnosti.

82. BOSNA I HERCEGOVINA POD AUSTRO-UGARSKOM – OPĆENITO (OD 1878. DO 1918. G.)

Tijekom 19. st. došlo je u Turskom Carevini do niza reformi kojima se modernizirala uprava. Reforme počete '30-tih g. završile su konačnim uvođenjem centralističke državne strukture. 1868. uvođenjem Zakona o vilajetima. Tada su ukinute pokrajina Bosna i Hercegovina i formiran je jedan vilajet na čelu s valijom koji je bio odgovoran za upravu cijele pokrajine. Pokrajina se dijelila na okruge, općine i kotareve. Pored valije formirano je Vilajetsko vijeće (sa 28 članova) koje je uz valiju obnašalo neke funkcije državne vlasti.

Uvedena je i nova organizacija sudstva. Osnovani su građanski i šerijatski sudovi. Šerijatski sudovi rješavali su sporove prilikom kojih su se primjenjivali vjerski propisi, a građanski su sudovi sudili u ostalim parnicama. U upravi i sudstvu provedeno je načelo jednakosti pred zakonom svih bez obzira na vjersku pripadnost, zajamčena je osobna i imovinska sigurnost kao i pravedno rješavanje trgovačkih sporova.

1877. g. bosansko-hercegovački veleposjednici zahtijevali su od sultana da se BiH dozvoli autonomija, pa je najprije formiran jedan odbor, službeno savjetodavnog karaktera, a zapravo pravi organ vlasti, koji se kasnije imenovao *Narodnim vijećem*. Ono je 1878. objavilo osnivanje Privremene narodne vlade za BiH, te ujedno prestanak vlasti vilajetskog valije. U vladu su ušli, pored begova veleposjednika, i predstavnici bogatijih sarajevskih građana. Najvažniji akt te vlade bio je proglas općeg ustanka radi vojnog suprotstavljanja austro-ugarskim trupama koje su prodrle 1878. u BiH. Vodio se pravi višemjesečni rat, ali pobijedila je austro-ugarska vojska.

83. OKUPACIJSKO RAZDOBLJE

Politički krugovi Austrije i Ugarske nastojali su nakon sklapanja Austro-ugarske nagodbe da se dvojna monarhija učvrsti vojnim prodorom u Bosnu i Hercegovinu. Austro-Ugarska je čl. 25. Berlinskog ugovora (1878.) dobila mandat da uvede red i mir, tj. da upravlja BiH, ali suverenitet Turske i dalje je ostao nad tim područjem. Nadzor nad upravom Bosne i Hercegovine u ime zajedničke vlade predan je u nadležnost zajedničkog ministarstva financija u Beču. Nadležnosti zajedničkog ministra s obzirom na BiH bile su propisane zakonom iz 1887. g. Tako je BiH postala suvlasništvo Austro-Ugarske.

U BiH je uspostavljena centralistička uprava. Na čelu uprave bio je zemaljski poglavar sa vojnom i civilnom vlasti. Zemaljska vlada postavljena je već 1878. Vlada se sastojala od odjeljenja za *unutarnje poslove*, *pravosuđe*, *građevine* i *financije*.

U vrijeme okupacije Austro-Ugarska je na BiH proširila svoj monetarni sustav, reorganizirala je sudstvo, koje je odvojeno od uprave tek 1906. g. Monarhija uvodi postupno i pojedine svoje zakone u okupiranu Bosnu. Tako Austro-Ugarska faktički proširuje svoj suverenitet na BiH, iako formalno turski suverenitet ostaje na snazi sve do aneksije tih zemalja 1908. g.

84. ANEKSIJSKO RAZDOBLJE

Okupacija BiH predstavljala je privremeno rješenje. Vojni i politički krugovi Austro-Ugarske čekali su povoljan splet političkih okolnosti da bi se provizorno rješenje pretvorilo u trajno.

Aneksija BiH proglašena je 6. 10. 1908. g. carskom proklamacijom. Bilo je to kršenje Berlinskog ugovora iz 1878. od kojih je Austro-Ugarska dobila mandat za okupaciju BiH. Zbog tog jednostranog akta u Europi je došlo do teške političke krize, tzv. «aneksijske krize». Rusija je stala na stajalište da je tim jednostranim aktom Austro-Ugarske povrijeđen Berlinski ugovor, pa je zatražila hitan saziv konferencije sila potpisnica Berlinskog ugovora. Na vrhuncu krize, u proljeće 1909., Austro-Ugarska je uz punu diplomatsku i vojnu potporu Njemačke zaprijetila ratom Rusiji i Srbiji. Rusija, vojnički nespremna nakon poraza od Japana, morala se povući, a zatim je i Srbija, prepuštena sebi, bila prisiljena da 31. 3. 1909. da službenu izjavu da aneksijom nisu povrijeđena njezina nacionalna prava. Zadnja je to učinila Crna Gora.

Okupacijski mandat Austro-Ugarska je koristila za izgradnju posebne uprave s brojnim i specifičnim zemaljskim ustanovama. Nakon aneksije organizacija vlasti u BiH se promijenila.

85. POLITIKA NOVOG SMJERA

Nakon odlaska Khuena Hedervaryja (1883. – 1903.), koji je za 20 g. banovanja iscrpio Hrvatsku gospodarski, politički i moralno, politički se život nije moga oporaviti. Khuen je naime nakon odlaska iz Hrvatske postao Ugarskim premijerom. Nakon 1903. g. ban Teodor Pejačević (1903. – 1910.) za vrijeme 7-godišnjeg banovanja nije mogao Hrvatsku očistiti od Kuenovštine.

Banovi od 1903. do 1918. kao izabranici kombinacije Beča i Pešte, ili nisu umjeli ni mogli provoditi pravac politike za koju su bili određeni, te su bili smijenjeni, ili su se oni koji to nisu željeli provoditi koristili ostavkama.

Godine 1903. nije bila samo značajna zbog odlaska Khuena Hedervaryja iz Hrvatske i Benjamina Kallaya ih Bosne, već su te godine na prijestolje u Srbiji došli Karađorđevići. Karađorđevići prekidaju s politikom oslonjenom na Austriju i vezuju se za Rusiju.

Odnosi Beča i Pešte postaju sve napetiji. Početkom 1903. valjalo je izraditi novu financijsku nagodbu, odabrati kontingente zajedničke vojske što je, pored još nekih nesuglasica, izazvalo krizu u Monarhiji. Sukob Austrije i Ugarske izazvao je uznemirenost u hrvatskoj političkoj javnosti i poticaj za političko djelovanje. Inicijativa za političku akciju došla je iz Dalmacije.

Dalmatinski političari su smatrali da je to trenutak kada bi valjalo podržati mađarsku oporbu i poraditi na sjedinjenju Dalmacije i Istre s Hrvatskom. Sazvali su najprije sastanak u Opatiji (11., 12. i 13. rujna 1905.). Poslije susreta s prvacima ugarske oporbe dolazi do sastanka u Rijeci (2. i 3. listopada 1905.). 40 zastupnika Hrvatske, Dalmacije i Istre potpisali su Riječku rezoluciju. Sastanak u Rijeci i tekst Rezolucije pripremili su Frano Supilo i Ante Trumbić.

86. RIJEČKA REZOLUCIJA

2. i 3. listopada 1905. 40 zastupnika Hrvatske, Dalmacije i Istre potpisali su Riječku rezoluciju, a tekst i sastanak u Rijeci pripremili su Ante Trumbić i Frano Supilo.

U Riječkoj se rezoluciji navodi da u povodu političkog stanja u koje je dospjela Monarhija hrvatski zastupnici moraju zauzeti svoje stajalište. Hrvati smatraju mađarsku želju za osamostaljenjem opravdanom, jer «svaki narod ima pravo da odlučuje o svojoj sudbini». Hrvati smatraju dužnošću da se zajedno s Mađarima bore za prava i slobodu, uvjereni da će to biti od obostrane koristi. Za uzvrat će Mađari doprinijeti ponovnom sjedinjenju Dalmacije sa Kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom.

Riječka rezolucija predstavljala je poticaj za političku akciju. Temeljna odrednica bila je solidarnost s mađarskom oporbom i svim političkim snagama koje su protiv Austrije.

Glede Hrvatsko-ugarskih odnosa prema Rezoluciji valjalo bi stupiti u nove pravne i faktične odnose, koji bi se mogli realizirati čak i u okviru dualizma, što je Rezoluciji davalo i praktičko značenje

Klub srpskih zastupnika u Dalmatinskom saboru nije došao u Rijeku. Nakon tog odbijanja Srba iz Dalmatinskog sabora da podupru rezoluciju, predstavnici srpske samostalne stranke dogovorili su sastanak u Zadru sa srpskim zastupnicima u vrijeme zasjedanja Dalmatinskog sabora. Posljedica tog sastanka bila je tzv. Zadarska rezolucija.

87. ZADARSKA REZOLUCIJA

Zadarsku rezoluciju potpisali su zastupnici u Carevinskom vijeću i Dalmatinskom saboru, upravni odbor Srpske stranke u Primorju, izaslanici Srpske samostalne stranke i Srpske radikalne stranke iz Hrvatske i Slavonije, u Zadru 17. 10. 1905. g.

U zadarskoj rezoluciji se navodi da srpski zastupnici podupiru sadašnji pokret u Mađarskoj; da podupiru formiranje demokratskih ustanova koje bi zajamčile slobodan ustavni život; da podupiru ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom s time, da se prizna ravnopravnost srpskog naroda s hrvatskim.

I klub talijanskih zastupnika u Dalmatinskom saboru dao je izjavu o prihvaćanju ideje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, s time da se priznaju i prava Talijana kao nacionalne manjine.

88. HRVATSKO-SRPSKA KOALICIJA

Temeljem dvaju političkih proglašenja, Riječke i Zadarske rezolucije, dolazi do formiranja nove političke grupacije – Hrvatsko-srpske koalicije. To je savez stranaka u kojeg su ušle a) *Hrvatska stranka prava*, b) *Napredna stranka*, c) Srpska samostalna stranka, d) Srpska radikalna stranka iz Srijema, e) Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije; f) neki izvanstranački političari.

Dana 12. 12. 1905. g. Hrvatsko-srpska koalicija izlazi pred javnost s manifestom u kojem objavljuje svoj osnutak i program. Tekst manifesta bio je prvi politički program koji je ponuđen hrvatskoj javnosti nakon nekoliko desetljeća političkog mrtvila.

Na izborima za novi saziv Hrvatskog sabora 1906. Koalicija je dobila većinu. Hrvatsko izaslanstvo u Budimpešti je srdačno dočekan zbog toga što se Hrvatska u Austro-Ugarskom sporu opredijelila za Mađare. No, ubrzo je postalo jasno da su ciljevi mađarske politike ostali isti. Na hrvatsko izaslanstvo gledali su kao i prije samo što je to izaslanstvo sada imalo podršku naroda.

Već 1907. g. F. Kossuth (Koušt) predlaže Zakon o željezničkoj pragmatiki po kojem se sve činovništvo koje radi pri željezničkom prometu moralo služiti isključivo mađarskim jezikom. Hrvatsko izaslanstvo je to odbilo, posluživši se metodom opstrukcije, ali politika Riječke rezolucije doživjela je slom, pa je prva pretpostavka hrvatsko-mađarske suradnje otpala.

Osnovno obilježje koalicijskog razima bilo je bezidejno reagiranje na poteze mađarske vlade. Iako je 1913. mađarska vlada povukla Kossuthovu željezničku pragmatiku i predložila novu u kojoj se ne spominje jezično pitanje, u praksi je režim na željeznicama ostao isti.

3. 3. 1914. g. Vlada u Zagrebu saznaje preko novina Obzora da je peštanska vlada pripremila zakon o izvlasti morske obale. Po novom zakonu sva prava na morskoj obali imali bi pripast ugarskom ministarstvu trgovine. Ugarski ministar trgovine, po toj zakonskoj osnovi mogao bi «za pomorske svrhe» izvlastiti svakog pojedinca, svaku općinu, kupalište...

Koalicija se *a priori* (otprije, već unaprijed) priklonila toj osnovi i optužila je oporbu i tisak da žele napakostiti Koaliciji. Ova iznimno opasna i bahata odredba mađarske vlade, ako i reagiranje koalicije, izazvalo je revolt prvenstveno u Hrvatskom primorju. Na Sušaku se saziva velika protestna skupština, koju se najprije zabranilo, a onda u posljednjem trenutku ipak dopustilo. Zastupnici Koalicije dočekani su, po prvi put otkada postoje, bučnim demonstracijama. Ugled Koalicije je postao upitan.

89. OSVRT NA PRILIKE UOČI 1918. G.

Hrvatska se polovinom 19. st. za vrijeme oblikovanja nacija našla uklještena između Austrije i Mađarske. Stoga je počela tražiti temelj slavenskog etničkog podrijetla savez sa susjednim Slavenima (Slovencima i Srbima) koji su također boravili u neslavenskim državnim formacijama. Mogućnost zajedničkog otpora i suradnja davala je južnoslavenskim narodima veće izgleda za oslobođenje i stvaranje samostalnih država ili pak zajedničke države.

Na Berlinskom kongresu 1878. Srbiji i Crnoj Gori bila je priznata nezavisnost. Kako je u BiH pored Muslimana i Srba živio i autohtoni hrvatski živalj, a u Vojnoj krajini, tj. na hrvatskom državnom prostoru živio i srpski, ponuđena jugoslavenska ideja o zajedništvu južnih Slavena, Srbiji je dobro došla. Mala stranka srpskoj ekspanziji bila je aneksija BiH 1908. Hrvatska se u 19. st. nalazila u dvije pole Monarhije. Dio Hrvatske, u njezinom bio je podvrgnut ekspanziji jakog mađarskog ekspanzionizma, a drugi dio austrijskoj.

Ideja jugoslavenstva u svom začetku ima dvojako značenje i sadržaj. Hrvatski i slovenski političari gledali su na osnivanje zajedničke države Južnih Slavena kao na ostvarenje planova koje su oni potaknuli. Očekivali su povezivanje profiliranih i odvojenih nacionalnih identiteta u zajedničku državu, federativnog oblika. Srpski su političari, posebno tijekom Prvog svjetskog rata, smatrali jugoslavenstvo dobrodošlim načinom da se oslabi njihov protivnik Austro-Ugarska monarhija i da naprosto priključe novoosvojene krajeve, kao što su 1913. priključili Makedoniju.

Na završetku rata Srbija se nalazila u sklopu svjetske pobjedničke koalicije, kao članica Antante i smatrala je mogućim stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca pripojenjem dijelova poražene Austro-Ugarske pobjedničkoj Srbiji.

90. PROGRAM STVARANJA ZAJEDNIČKE DRŽAVE JUŽNIH SLAVENA

Sve do početka 1918. g. program formiranja Jugoslavenske države nije bio u planu velikih sila Antante. Engleska, Francuska i Rusija, a pogotovo Italija, svaka zbog svojih interesa, oklijevale su ili uopće nisu htjele prihvatiti program Jugoslavenskog ujedinjenja.

Tek u proljeće 1918. g. velike savezničke sile počinju mijenjati svoj negativan stav prema ujedinjenju jugoslavenskih naroda. Postalo je prijeko potrebno nakon pada carizma i Oktobarske revolucije u Rusiji (1917.), hitno potrebno stvoriti «sanitarni kordon» od novih nacionalnih država u istočnoj Europi i na Balkanu protiv širenja ideja sovjetskog Oktobra u kapitalističkoj Europi.

Glavni partneri u procesu stvaranja jugoslavenske države za vrijeme Prvog svjetskog rata bili su: vlada Kraljevine Srbije (s predsjednikom Nikolom Pašićem na čelu), Jugoslavenski odbor (kao tijelo političkih emigranata iz Austro-Ugarske). Taj odbor počeo je djelovati krajem 1914. g., a formalno se konstituirao 30. 4. 1915. u Parizu pod imenom Jugoslavenski odbor.

91. ZNAČAJ TAJNOG LONDONSKOG PAKTA (26. 4. 1915. G.)

Italija se od 1882. nalazila u Trojnom savezu s Austro-Ugarskom i Njemačkom. Na početku Drugog svjetskog rata, točnije 2. 8. 1914., objavila je neutralnost. Bilo je vidljivo da postavlja uvjete po kojima će se prikloniti ili Antanti ili Centralnim silama.

Sile Antante obećale su Italiji, pod uvjetom da u rat uđe na njihovoj strani, područja Trentin, Tirol, Trst, Goricu, Gradišku, Istru (sve do Kvarnera), otoke Cres i Lošinj, veći dio srednje Dalmacije (do Trogira) i dalmatinskih otoka. Još joj je obećan i dio Albanije, otočje Dodekaneza, te dio njemačkih kolonija u Africi. Nakon potpisivanja (26. 4. 1915.) tajnog ugovora, Italija je i formalno otkazala svoje sudjelovanje u Trojnom savezu (4. 5. 1915.), te 24. 5. 1915. objavila rat Austro-Ugarskoj.

Londonski ugovor bio je tajni pakt. Imao je formu koja se nije koristila u povijesti diplomatskih ugovora. To je bio prijedlog Italije koji su saveznici bezuvjetno prihvatili.

Nakon završetka rata, Italija nije mogla na mirovnoj konferenciji ostvariti u cjelini sve klauzule Londonskog ugovora, zbog otpora predsjednika SAD-a Wilsona, budući da Ameriku nije obvezivao Londonski pakt.

92. JUGOSLAVENSKI ODBOR

Odbor je bio organizacija hrvatske, srpske i slovenske političke emigracije iz zemalja Austro-Ugarske, stvoren za vrijeme Prvog svjetskog rata s dvostrukim ciljem: 1) vođenje akcija za oslobođenje svih jugoslavenskih zemalja od Austro-Ugarske i pripremanje političkog terena za njihovo ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom; 2) te, borba protiv imperijalističkog Londonskog ugovora i nepravednih talijanskih pretenzija na istočnu obalu Jadrana.

Na svom pariškom zasjedanju, Odbor je izabrao dr. Antu Trumbića za svog predsjednika i još 14 članova predsjedništva. Središte je bilo u Londonu, ali je odbor svoje delegate imao u prijestolnicama svih saveznih zemalja, te u neutralnoj Švicarskoj.

Na Velikom narodnom zboru u Čileu osnovana je 23. 01. 1916. *Jugoslavenska narodna obrana* koja je sve do kraja rata davala najveću financijsku pomoć odboru. Na drugom kongresu Sjeverno američkih Jugoslavena, održanom u Pittsburgu, osnovano je *Jugoslavensko Narodno vijeće*.

93. KONTAKTI ODBORA S VALDOM KRALJEVINE SRBIJE

Niškom deklaracijom 7. 12. 1914. g. srpska je vlada prvi put službeno pred saveznicima istakla jugoslavensko ujedinjenje kao svoj osnovni ratni cilj. Na jugoslavenski odbor ta je deklaracija ostavila utisak da Srbija jednostranim aktom želi anektirati južnoslavenske zemlje iz okvira Austro-Ugarske i od njih formirati Veliku Srbiju, kao što je učinila i s Makedonijom, poslije balkanskih ratova.

Radikalna stranka na čelu srpske vlade s Pašićem, zastupala je tezu da sve jugoslavenske zemlje, koje se budu mogle osloboditi nakon rata, treba pripojiti Kraljevini Srbiji. Ti pogledi N. Pašića nisu bili usamljeni. Bio je to odraz gledanja najvećeg dijela Srpske građanske klase, dinastije, vojnih krugova i birokracije. U Pašićevim planovima iznijelo se dvojako rješenje: a) *Veliko rješenje* planirano u slučaju potpunog vojnog poraza Austro-Ugarske; b) *Malo rješenje* u slučaju da dođe do separatnog mira (mir kojeg zaraćena država zaključi odijeljeno od svojih saveznika) s Austro-Ugarskom.

Zbog takvih stavova srpske vlade, Frano Supilo traži od Jugoslavenskog odbora da pitanje načina jugoslavenskog ujedinjenja raščisti sa srpskom vladom još za vrijeme rata. Pri tom je Supilo zastupao federativno uređenje za buduću državu. Predložio je Jugoslavenskom odboru, jer je uvidio da je Pašićev cilj stvaranje Velike Srbije, da Hrvatska prekine sa Srbijom i osnuje Hrvatski odbor. Kako je sa tim svojim prijedlogom ostao u manjini, 4. 6. 1916. podnosi ostavku

94. SVIBANJSKA DEKLARACIJA IZ 1917.

Ponuda novog vladara Karla IV. za sklapanje mira sa članicama Antante za slavenske narode u Monarhiji značila je održavanje *status quo* (stanje koje je bilo ranije) pozicije. Austro-Ugarska bi se očito održala u starim granicama, a unutarnje bi postale upitne. Kako bi preduhitрили takva moguća događanja hrvatski i slovenski zastupnici u bečkom Carevinskom vijeću 30. 5. 1917. objavili su Svibanjsku deklaraciju.

U tom aktu oni zahtijevaju da se sve teritorije Monarhije na kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi ujedine pod žezlo habsburško-lotrinške dinastije. Deklaracija zahtjeva reviziju dualizma i formiranje treće jedinice južnih Slavena unutar Monarhije. Smisao tog akta bio je da u slučaju prestanka Monarhije južni Slaveni formiraju treću jedinicu, ravnopravnu s Austrijom i Ugarskom.

Politička aktivnost potaknuta tom deklaracijom dovela je u ljeto 1918. do osnivanja Narodnih vijeća u pojedinim jugoslavenskim zemljama Monarhije. Početkom 10. mj. 1918. u Zagrebu se osniva *Središnje narodno vijeće* kao političko predstavništvo jugoslavenskih naroda u Austro-Ugarskoj.

95. KRFSKA (KONFERENCIJA I) DEKLARACIJA IZ 1917. G.

Za srbijansku stranu opstanak Austro-Ugarske značio je potpunu nemogućnost proširenja na zapad. Ne bi moglo doći do realizacije ni «velikog» ni «malog» rješenja, a time bi srpski atentat na prijestolonasljednika Ferdinanda i ratovanje Srbije izgubilo svaki smisao. Stoga je predsjednik srpske vlade, Nikola Pašić, s predsjednikom srpske skupštine Androm Nikolićem, pozvao na Krf, inače središte srpske vlade u izbjeglištvu, članove Jugoslavenskog odbora radi pregovora o postizanju zajedničkog gledišta o pitanju ujedinjenja jugoslavenskih naroda.

Konferencija je trajala skoro mjesec i pol dana (od 15. 6. do 20. 7. 1917.). Budući da se u nizu pitanja sugovornici nisu mogli složiti odlučeno je da u završni tekst deklaracije uđe ono o čemu su delegati postigli suglasnost.

U uvodnom dijelu istaknuto je kao najvažnije načelo slobodnog narodnog samoopredjeljenja, ali povezano i uz načelo nacionalnog jedinstva «jednog troimenog naroda». Tekst deklaracije u biti sadrži ova rješenja: Srbi, Hrvati i Slovenci slobodnom će se voljom ujediniti u zajedničku državu koja će se zvati Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Ona će biti ustavna i parlamentarna monarhija pod dinastijom Karađorđevića.

Deklaracija priznaje ravnopravnost svih triju narodnih imena, obaju pisama, narodnih zastava, grbova i svih priznatih vjera. U njoj se predviđa još: ravnopravnost pred zakonom, jednako, opće, neposredno i tajno pravo glasa na izborima za predstavnička tijela.

(1) Najveće rasprave vodile su se oko pitanja hoće li nova država biti centralistički ili federativno uređena? Ante Trumbić se zalagao za federalističko uređenje. Umjesto federativnog principa, srbijanski političari su uspjeli istaknuti da će Ustav dati narodu i mogućnost da razvije svoje posebne energije u samoupravnim jedinicama, obilježenim prirodnim, socijalnim i ekonomskim prilikama.

(2) Drugo važno pitanje bio je način odlučivanja ustavotvorne skupštine, hoće li ustavotvorna skupština donijeti ustav plemenskom ili brojčanom većinom, ili kombinacijom plemenske i brojčane većine.

Iako Krfska deklaracija nije predviđala nikakve formalne garancije da će je njezini potpisnici poštovati, ona je ipak za Srbiju predstavljala obvezujući državniopravni akt; bila je notificirana savezničkim vladama. Za Jugoslavenski odbor je to značilo moralno-političku obvezu o temeljima budućeg zajedničkog života jugoslavenskih naroda.

Tim su se aktom prvi put u povijesti povezali Hrvati, Slovenci i Srbi iz Monarhije sa srbijanskom državom. Krfska deklaracija predstavljala je politički kompromis obiju strana: Srbija je odustala od stvaranje Velike Srbije (1), a prečani, tj. Hrvati, Slovenci i Srbi prihvatili su srpsku dinastiju i monarhiju (2).

96. OSNIVANJE I USTROJSTVO DRŽAVE SLOVENACA, HRVATA I SRBA.

Hrvatski sabor 29. 10. 1918. donosi svoj povijesni Zaključak kojim proglašava odcjepljenje Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od Austro-Ugarske, te njihovo ujedinjenje s ostalim južnoslavenskim zemljama u «zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba».

Na toj sjednici prihvaćen je prijedlog dr. A. Pavelića da se vrhovna vlast prenosi na Narodno vijeće. Time Narodno vijeće postaje novi organ vlasti Države SHS. Predsjedništvo središnjeg narodnog vijeća u Zagrebu vršilo je dužnost kolektivnog predsjedništva Države SHS. Ono je imenovalo zajedničku vladu od 11 povjerenika, te 4 zemaljske (pokrajinske) vlade za Sloveniju, Hrvatsku, Slavoniju Dalmaciju i BiH. U isto vrijeme formiraju se i mjesni odbori narodnih vijeća s narodnim stražama kao organima neposredne egzekutive. Tako je u relativno kratkom roku bila provedena osnovna organizacija Države SHS.

Treba još spomenuti da je Predsjedništvo Narodnog vijeća preuzelo i komandu vojnih jedinica; ono je primalo i strana diplomatska izaslanstva i odredilo da Jugoslavenski odbor zastupa Državu SHS u vanjskim poslovima.

97. ŽENEVSKA DEKLARACIJA IZ 1918.

Od 6. do 9. 11. 1918- dolazi u Ženevi do sastanka predstavnika srpske skupštine i srpske vlasti na čelu s N. Pašićem, s jedne, i predstavnika države SHS i Jugoslavenskog odbora, s druge, strane. Inicijatori sastanka bile su članice Antante koje su uoči Versajskih pregovora željele imati određen stav prema Italiji. Pregovori su se vodili od 6. do 9. 11., a njihov je ishod bila Ženevska deklaracija, donesena 9. 11. 1918. g.

U Ženevskoj izjavi uvodno je rečeno da predstavnici Vlade Kraljevine Srbije i skupštinskih političkih grupa, predstavnici Narodnog vijeća u Zagrebu, predstavnici Jugoslavenskog odbora u Londonu, okupljeni u

Ženevi mogu konstatirati svoje ujedinjenje u državu Srba, Hrvata i Slovenaca, s nadom da će se toj državi uskoro pridružiti i Crna Gora. Prema Ženevskoj deklaraciji zajednički organ vlasti je Zajedničko ministarstvo od 12 resora od kojih 6 popunjava Narodno vijeće, a 6 srpska kraljevska vlada u sljedećim poslovima: prometu; ishrani stanovništva; pitanju zarobljenika i skrbi oko sirotinje, udovica poginulih, invalida, izbjeglica i useljenika; pitanju zajedničkih financija koje se odnose na zajedničke poslove.

Polazila je od teza da postoje 3 jugoslavenske države koje se udružuju u zajedničku državu. Elementi federacije u tom državnopravnom provizoriju bili su napose u ovome: (1) što nova država nastaje dobrovoljnim udruženjem svojih država članica; (2) što bi se zajednički poslovi čitave države imali otpravljati ravnomjerno; (3) što je ustanovljena organizacija vlasti zajedničke države uz održanje postojeće državne organizacije spomenutih država članica; (4) što bi odluke zajedničkih organa vlasti imale vrijediti *ipso facto* (samimi činom donošenja) na čitavom teritoriju zajedničke države.

Naime, poslije povratka u Beograd srpska je vlada odbacila sporazum i time je postalo očito da Srbija želi Veliku Srbiju.

98. PRIKLJUČENJE VOJVODINE I CRNE GORE SRBIJI

Ujedinjenje Vojvodine sa Srbijom – U Novom Sadu osnovan je Srpski narodni odbor koji je propisao izborni red temeljem kojeg će se birati narodna skupština. Zanimljivo je da je tim izbornim redom biračko pravo priznato svim osobama s navršених 20 g. života, bez obzira na spol, ako su Jugoslaveni.

Skupština od 757 delegati iz 211 vojvođanskih općina sastala se 25. 10. u Novom Sadu. Na pretkonferenciji se raspravljalo o tome da li da se Vojvodina veže s Narodnim vijećem, za što su bili svi Hrvati i dio Srba. Većina Srba bila je za direktno priključenje Srbiji.

Odluku o direktnom priključenju Vojvodine Srbiji donijela je velika Narodna skupština 25. 11. 1918. g.

Ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom – Nakon što je austrijska vojska u listopadu 1918. napustila Crnu Goru, na crnogorski teritorij ušle su srpske trupe. Dana 29. 10. 1918. sastala se Velika Narodna skupština srpskog naroda u Crnoj Gori, te je aklamacijom, bez glasovanja, prihvatila pripremljeni prijedlog: (1) da se kralj Nikola I. Petrović Njegoš i njegova dinastija zbaci s crnogorskog prijestolja; (2) da se Crna Gora s bratskom Srbijom ujedini u jednu jedinu državu pod dinastijom Karađorđevića, te tako ujedinjena stupi u zajedničku otadžbinu našeg troplemenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca; (3) da se izabere Izvršni narodni odbor od 5 lica koje će rukovoditi poslovima dok se ujedinjenje Srbije i Crne Gore ne privede kraju, i (4) da se o ovoj skupštinskoj odluci izvijeste: bivši kralj Crne Gore Nikola Petrović, Vlada Kraljevine Srbije, prijateljsko sporazumne sile i sve neutralne države.

99. PRILIKE U DRŽAVI SHS UOČI UDRUŽIVANJA S KRALJEVINOM SRBIJOM, S POSEBNIM OSVRTOM NA GLEDIŠTE O NAČINIMA STVARANJA I UREĐENJA BUDUĆE DRŽAVE.

Pored pitanja kako provesti ujedinjenje i kako organizirati privremeno uređenje države, postavljalo se i pitanje nadležnosti za tu provedbu, to je pitanje postavljala Hrvatska.

U Središnjem oboru Narodnog vijeća bilo je podneseno 6 prijedloga o ujedinjenju. Glede državnog uređenja, jedino je prijedlog Stjepana Radića koncipirao federalističko uređenje; drugi su prijedlozi predviđali *unitarnu* državu s više ili manje naglašenom autonomijom.

Tijekom rasprave o prijedlogu o načinu ujedinjenja i privremenoj organizaciji države dolazile su više do izražaja različitosti nego istovjetna mišljenja. Na sjednici 20. 11. iznesen je prijedlog dalmatinske vlade kojim se traži da se neodgodivo provede ujedinjenje Srbije, Crne Gore i cijelog ostalog etnografskog teritorija Slovenaca, Hrvata i Srba koja će se zvati Država SHS.

Prema tome, može se konstatirati da prije odlučujuće sjednice Narodnog vijeća Države SHS 23. i 24. 11. 1918. nije došlo do amputacije BiH, ni do prisajedinjenja Crne Gore Srbiji, a ni do direktnog prisajedinjenja Vojvodine, iako je to sve bilo u pripremi.

Kako se na sjednici 23. i 24. 11. poslije dvodnevnog raspravljanja, nije moglo pronaći zajedničko rješenje, na inicijativu dr. Smolake izabran je *Odbor sedmorice*, koji je, razmotrivši sve nacрте, donio zajednički prijedlog, i kao zaključak predložio ga Središnjem odboru.

100. PRIJEDLOG ODBORA SEDMORICE, TJ. ZAKLJUČAK OD 24. 11. 1918.

Narodno vijeće SHS u skladu sa svojim dotadašnjim zaključcima i prema izjavi vlade Kraljevine Srbije proglašuje ujedinjenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom, u jedinstvenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba, te izabire odbor od 28 lica s punom ovlašću da u sporazumu s vladom Kraljevine Srbije i predstavnicima sviju stranaka u Srbiji i Crnoj Gori bezodvlačno provede organizaciju jedinstvene države prema priloženim zapisnicima.

Poslije opširne rasprave prijedlog je prihvaćen većinom glasova. Protiv su glasovali Stjepan Radić i dr. Hrvoj.

101. TZV. NAPUTAK SREDIŠNJEG ODBORA NARODNOG VIJEĆA

U prijedlogu Odbora sedmorice rečeno je da će u Beograd uputiti izaslanstvo od 28 osoba koje će provesti čin ujedinjenja po predloženom Naputku.

Govoreći o svemu ujedinjenom narodu naputak stoji na (1) idejnom principu narodnog jedinstva. Glede (2) organizacije vlasti predstavlja kompromis između federalizma i unitarizma. Predviđa (3) zajedničke organe vlasti koji će otpravljati zajedničke poslove, a autonomni poslovi stavljeni su u djelokrug zemaljskih odnosno pokrajinskih vlada.

Konačno uređenje zajedničke države odredit će Ustavotvorna skupština s kvalificiranom dvotrećinskom većinom.

Protiv Naputka ustao je Stjepan Radić, koji je postavio pitanje nadležnosti, odnosno tko je uopće ovlastio odbor od 28 osoba za takav postupak? Odbor je, znači, izabrao sam sebe bez ikakvih ovlasti dobivenih od Hrvatskog sabora. Radić smatra da bi se izaslanstvo središnjeg odbora najprije trebalo upoznati s namjerama i stajalištima Srbije o čemu se u Zagrebu ništa ne zna. No Radićevi stavovi nisu bili ni shvaćeni ni prihvaćeni.

28. 11. 1918. izaslanstvo Narodnog vijeća počelo je pregovarati s predstavnicima srpske vlade i regentom kao presudnim faktorom pri činu ujedinjenja. Nikola Pašić se još nije nalazio u Beogradu.

Delegacija Narodnog vijeća izabrala je 5-oricu da sastave tekst adrese koja će biti podnesena Aleksandru. Prilikom izrade teksta adrese članovi Narodnog vijeća odstupili su od mogućnosti uvođenja republikanskog oblika vladavine (1). Isto tako izbio je spor o stavku koji se odnosi na poštovanje hrvatske državopravne individualnosti (2). Na popustljivost jednog dijela članova delegacije, u tom trenutku, utjecao je i telegram jugoslavenskog odbora koji je govorio o kritičnoj međunarodnoj situaciji našeg naroda koji jedini u Monarhiji nije priznat.

U nazočnosti srbijanskih ministara 30. 11. 1918. g. konačno je revidirana i prihvaćena adresa i odgovor na nju koji su predložili članovi srpske vlade.

102. ANALIZA DRŽAVNOPRAVNOG POLOŽAJA DRŽAVE SHS

Država SHS nastala je 29. 10. 1918., a trajala je do prosinca iste godine. Bez obzira na kratkoću trajanja imala je osnovne elemente državnosti. Imala je svoj teritorij, organizaciju vlasti i narod. Srpska pravna i politička doktrina postavljala je pitanje međunarodnog priznanja koje u biti uopće nije konstitutivni element državnosti. Država SHS je iz niza akata koje je primila od Mađarske, Austrije, Čehoslovačke, Poljske, bečkog apostolskog nuncija, Danske, Bavorske... mogla steći dojam o svojem međunarodnom subjektivitetu i očekivati neposredno međunarodno priznanje.

Uoči sklapanja Ženevskog sporazuma, Srbija je priznala Narodno vijeće kao zakonitu vladu SHS-a, i uputila notu vladama Engleske, Francuske i Italije da učine to isto. Iz navedenog slijedi da su uoči sklapanja prvoprosinačkog ugovora postojale 2 države: Država SHS i Kraljevina Srbija s Vojvodinom i Crnog Gorom.

103. PRVOPROSINAČKI AKT IZ 1918.

Prvoprosinački akt sastojao se od 2 državopravna akta:

1. **ADRESA DELEGACIJE DRŽAVE SHS OD 1. 12. 1918.** – priopćila je regentu Kraljevine Srbije da je Narodno vijeće SHS zaključilo da se proglasi ujedinjenje Države SHS sa Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu, da vladarsku vlast jedinstvene Države SHS vrši kralj odnosno regent i da se obrazuje jedinstvena parlamentarna vlada na području jugoslavenske države u sporazumu s Narodnim vijećem SHS, s vladom Srbije i predstavnicima svih narodnih stranaka u Srbiji i Crnoj Gori uz jedinstveno narodno predstavništvo.
2. **PROKLAMACIJA REGANTA KRALJEVINE SRBIJE OD 1. 12. 1918.** – je zapravo odgovor Aleksandra Karađorđevića na Adresu Delegacije o ujedinjenju. Odgovorio je **a)** da proglašava ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne države SHS u jedinstvenu Kraljevinu SHS; **b)** da će regent i srpska vlada odmah poduzeti sve da se što prije ostvari sadržaj Adrese; **c)** da će regent potražiti suradnju Delegacije za obrazovanje vlade cijele zemlje; **d)** da će ta vlada biti u stalnom dodiru najprije s Delegacijom, a potom i s narodnim predstavništvom (s njim raditi i njemu odgovarati); **e)** da će ta vlada zapravo s tim predstavništvom starati da se granice države podudaraju s etničkim granicama naroda; **f)** da će regent biti kralj samo slobodnim građanima države SHS, **g)** da će biti vjeran ustavnim, parlamentarnim i široko demokratskim načelima zasnovanim na općem pravilu glasanja.

Tekst Adrese nije bio usklađen s Naputkom koji je dobila Delegacija Države SHS. Osnovna razlika između Naputka i Adrese sastojala se u sljedećem:

1. *Naputak* je definirao ujedinjenje tako da će konačnu organizaciju nove države odrediti samo sveopća narodna skupština svega ujedinjenog naroda. *Adresa*, međutim, govori o jedinstvenoj državi s monarhijskim oblikom vladavine.

2. *Naputak* je uvjetovao ujedinjenje time da sveopća narodna skupština odredi konačnu organizaciju nove države većinom od 2/3 glasova. *Adresa* u svom tekstu nema takav uvjet.

3. *Naputak* je pretpostavio samo privremeno vršenje vladarske vlasti, dok *adresa* predviđa monarhijski oblik vladavine kao stalni.

4. *Naputak* je predvidio da se u sastav državne vlade nove države, do donošenja ustava, ne uđu samo ministri za pojedine grane državne uprave, već i 7 državnih tajnika koji će zastupati u državnoj vladi interese svojih zemalja. *Adresa* nije imala uvjet o ulasku državnih tajnika u sastav državne vlade, čime je onemogućila neposredno suodlučivanje spomenutih zemalja u državnoj vladi.

5. *Naputak* je uvjetovao ujedinjenje time da vladar može imenovati državnu vladu do donošenja ustava, samo ako ona uživa povjerenje Državnog vijeća (privremeni parlament). *Adresa* predviđa samo uvjet da ta vlada odgovara za svoj rad tom vijeću.

Usprkos tome što je Adresa bila oprečna Naputku Narodnog vijeća SHS, ona zajedno s Proklamacijom regenta predstavlja akt o konstituiranju nove države koje će biti centralistički uređena monarhija.

104. PROBLEM RATIFIKACIJE TOGA AKTA

Onaj prvoprosinački akt trebalo je ratificirati i s jedne i s druge strane. U Hrvatskoj se očekivalo sazivanje Hrvatskog sabora koji bi odobrio čin ujedinjenja.

Srpska Narodna skupština sastala se 29. 12. 1918. a predsjednik jugoslavenske vlade je tom prilikom samo izvijestio skupštinu o ujedinjenju, pročitao Adresu Narodnog vijeća i odgovor Regenta, s dodatkom da je već obrazovana zajednička vlada Kraljevstva SHS, koja će poraditi na sazivu privremenog narodnog predstavništva. Srpska Narodna skupština to je primila na znanje ali o tome nije glasovala.

Pitanje saziva Hrvatskog sabora koji je trebao ratificirati čin ujedinjenja postavljalo se u hrvatskoj javnosti od prosinca 1918. g. do svibnja 1919. g. No, do tog saziva Sabora nikad nije došlo.

Zanimljivo je da se pitanje ratifikacije Prvoprosinačkog akta od Narodnog vijeća nije nikad postavljalo. Prema tome, ujedinjenje 1. 12. 1918. s pravnog gledišta je bilo dvojbeno i nedorečeno. No, ono je zaživjelo i time je 1. 12. 1918. proglašeno osnivanje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Država je ustavna, parlamentarna i nasljedna monarhija. Vladar je šef države, a vlada je politički odgovorna vladaru.

105. GLAVNE ODREDNICE ORGANIZACIJE VLASTI U KRALJEVSTVU SHS S OBZIROM NA PRVOPROSINAČKI AKT

Jedini institucionalni čimbenik u novoj državi bio je regent i srpska vlada jer su zemaljske vlade iz Države SHS izgubile obilježja vlasti.

Vojska Države SHS je raspuštena, a umjesto nje osigurana je nova vojska koju je organizirala srpska vojna komanda.

106. VLADA (I. ZAJEDNIČKA VLADA)

Prva je vlada Kraljevstva SHS formirana 20. 12. 1918. Početna ideja Nikole Pašića bila je da u srpski kabinet uđe nekoliko prečanskih ministara s time da bi najvažniji resori ostali u rukama srbijanskih ministara. Izaslanici Narodnog vijeća oduprli su se tom prijedlogu. Ni regent nije prihvatio sastav kabineta koji mu je podnio Nikola Pašić. Time je htio dokazati da će i dalje biti nadležan kod sastava vlade te je htio očito umanjiti ugled Pašića.

Drugi mandatar za sastav vlade bio je Stojan Protić. Struktura nove vlade sastojala se od 20 ministara: 13 Srba, 4 Hrvata, 2 Slovenca i 1 Muslimana. U sastav vlade nisu ušli državni tajnici premda je to bilo predviđeno Naputkom Narodnog vijeća SHS. U vladu su ušli Korošec i Trumbić, iako su obojica bili pobornici potpune ravnopravnosti svih naroda u novoj državi, pa im je zbog toga Pašić onemogućio da prisustvuju pregovorima koji su doveli do Prvoprosinačkog akta. Međutim, obojica su se tijekom prosinca 1918. izjasnila za priznavanje tog akta.

107. PRIVREMENO NARODNO PREDSTAVNIŠTVO

Privremeno narodno predstavništvo sazvano je tek 1. 3. 1919. U Srbiji je članove Privremenog narodnog predstavništva birala Narodna skupština, u Crnoj Gori Podgorička skupština, za područje SHS-a bilo je odlučeno da se delegira 126 poslanika na osnovi međustranačkog sporazuma.

Tijekom rada Privremenog narodnog predstavništva dolazi do formiranja parlamentarnih klubova: *Narodni, Jugoslavenski, Socijaldemokratski, Radikalski i Demokratski klub*...

Privremeno narodno predstavništvo bilo je sastavljeno od heterogenih stranaka i grupa pa je opravdano trpilo prigovore da ne predstavlja izraz suvremene volje naroda, da je više prikaz prošlosti negoli sadašnjosti i budućnosti. Političke snage dijelili su se uglavnom, na nacionalnoj osnovi i to na *centralistički* i *anticentralistički* blok.

Sredinom 1919. g. u Privremenom narodnom predstavništvu su bila formirana 2 politička bloka: Demokratska i Parlamentarna zajednica. Te su grupe bile približno jednake političke snage, zbog čega su bile česte promjene vlade jer ni jedna od njih nije mogla nesmetano djelovati.

Privremeno narodno predstavništvo djelovalo je od 1. 3. 1919. do 28. 10. 1921. g. kada je raspušten kraljevim ukazom. Za to vrijeme održalo je 137 sjednica.

Zakonodavni rad Privremenog narodnog predstavništva bio je oskudan. Od 47 predloženih zakona izglasano je samo 12. Jedan od najvažnijih zakona koje je donijelo Privremeno narodno predstavništvo bio je *Zakon o izboru poslanika za ustavotvornu skupštinu*.

108. IZBORNI RED ZA USTAVOTVORNU SKUPŠTINU

Bitne odredbe ovog zakona odnosile su se na: (1) pitanje aktivnog i pasivnog prava glasa; (2) pitanje izbornih okruga; (3) način glasovanja; (4) pitanje podijele mandata.

(1) *Aktivno* biračko pravo je predviđeno za sve muškarce koji su u trenutku sastavljanja biračkih popisa navršili 21 g.; državljanima bivše Kraljevine Srbije i Crne Gore, te svim onima koji su do 1. 12. 1918. g. imali državljanstvo u Hrvatskoj, Sloveniji i Dalmaciji, te onima koji su imali pripadništvo u BiH.

Zakon je uskratio pravo tzv. optantima, tj. građanima prečanskih krajeva koji su mogli birati za državu Mađarsku, Njemačku i Austriju, te Makedoncima koji su se uselili prije 1915.

Zakon nije uskratio biračko pravo časnicima i vojnicima pod zastavom, ali je odredio da ne mogu glasati.

Zakon je izričito zabranio biračko pravo osobama pod stečajem, pod starateljstvom i osobama u službi strane države.

Pasivno biračko pravo imale su osobe koje uživaju sva građanska i politička prava, koje žive stalno u kraljevstvu SHS, koje su navršile 25. g. i koje su pismene.

Izborni zakon je predvidio tzv. kvalificirane kandidate – na svakoj kandidatskoj listi morao je biti izvjestan broj onih sa fakultetskom ili VŠŠ. Suci se nisu mogli kandidirati na području svojeg bivšeg službovanja.

(2) Izborne su jedinice bile tako formirane da su u prečanskim dijelovima bili predviđeni veliki izborni okruzi, a u srbijanskim mali, što je povećalo broj mandata iz srbijanskih krajeva.

(3) Način glasovanja bio je neposredan i tajan, a glasovalo se putem izbornih kuglica.

(4) Glede podjele mandata, Zakon je primjenjivao d' Hondtov sustav uz određene korekcije. Taj je zakon određivao trajanje i djelokrug rada konstituante. Ustavotvorna skupština će raditi dok ne donese ustav i one zakone koji su u neposrednoj vezi s ustavom, te financijske zakone koji ne trpe odlaganje. Nakon donošenja Ustava, skupština će se transformirati u zakonodavnu i zasjedat će 2 g.

Neposredno prije izglasavanja Izbornog zakona u cjelini, vlada je ubacila odredbu kojom se ovlašćuje vlada da donese poslovnik za ustavotvornu skupštinu. Iako je to bilo protivno svakoj zakonodavnoj proceduri, taj je članak prihvaćen, pa je tako Vlada 8. 12. 1920. donijela Poslovnik za Ustavotvornu skupštinu.

109. IZBORI ZA USTAVOTVORNU SKUPŠTINU

Za izbore se prijavilo 40 kandidatskih lista. Broj poslaničkih mjesta u Ustavotvornoj skupštini iznosio je 419.

Izbori su održani 28. 11. 1920. Prema broju dobivenih mandata 10 najjačih stranaka u Ustavotvornoj skupštini bile su: Demokratska stranka (92 mandata), Narodna radikalna stranka (91), Komunistička partija (58), Hrvatska republikanska seljačka stranka (50), Savez zemljoradnika i Samostalna kmetijska stranka (38), Jugoslavenska muslimanska organizacija (24), Slovenska ljudska stranka (14), Hrvatska pučka i Bunjevačko-šokačka stranka (13), Socijaldemokratska stranka (10)...

Kada se vlada suočila s izbornim rezultatima, bilo je jasno da poslovníkom mora osigurati radikalsko-demokratski ustavni nacrt.

110. POSLOVNIK ZA RAD USTAVOTVORNE SKUPŠTINE

Osnovna odredba poslovnika bila je da je za izglasavanje Ustava dovoljna polovica, tj. 210 glasova. Ustavotvorna skupština će raspravljati i odlučivati samo o onom nacrtu Ustava koji predloži posebno formirani Ustavni odbor. Taj odbor dužan je razmotriti nacrt ustava koji predloži vlada, ako ga ne može prihvatiti dužan je razraditi svoj nacrt. Nacrt ustava mogle su predlagati samo grupe od najmanje 20 poslanika Ustavotvorne skupštine i to najkasnije 10 dana nakon što je izabran Ustavni odbor.

Amandmane na nacrt ustava mogla je predlagati vlada, a poslanici samo grupno. Vlada je svojim poslovníkom onemogućila pridobivanje poslanika za određeni stav time što je poslaniku dala pravo govora najviše 1 sat čime su se ograničavala i osnovna prava poslanika.

Ni jedan poslanik nije mogao ostvariti svoja poslanička prava ako nije položio zakletvu kralju što je protuslovilo osnovnom pravu Ustavotvorne skupštine da jedino ona može odlučivati o obliku vladavine (monarhija ili republika).

111. DJELOVANJE USTAVOTVORNE SKUPŠTINE

Ustavotvorna skupština sastala se 12. 12. 1920. g. u Beogradu, u krnjen sastavu sa 352 verificirana mandata.

U ustavni odbor koji je izabrala Skupština ušla su 42 poslanika. Zadatak mu je bio da pretrese ustavne nacerte, prijedloge, koje su podnijeli politički klubovi i istaknuti pojedinci.

Za Ustav se glasovalo 28. 6. 1921. Od nazočnih *protiv* Ustava glasovali su: Savez zemljoradnika, socijaldemokrati, republikanci i dr. Ante Trumbić. Ustav je izglasan natpolovičnom većinom + 13 poslanika.

112. OSVRT NA GLAVNE USTAVNE PRIJEDLOGE

- a) PRIJEDLOG SOCIJALDEMOKRATA – u pogledu nacionalnog pitanja stoje na stajalištu unitarizma, ali predlažu provođenje neznatne decentralizacije. U pogledu oblika vladavine predlažu uvođenje republike s parlamentarizmom. Nacrt je sadržavao formulacije protiv kapitalističkog sustava, ali ipak nije odbacivao privatno vlasništvo. Nacrt predlaže socijalizaciju veleposjeda i traži da se zakonom dopusti samo «mali» posjed, ali dopušta i veleposjede koji bi mogli imati samo država, pokrajina, okrug ili općina.
- b) PRIJEDLOG JUGOSLAVENSKOG KLUBA – država bi ostala načelno centralistički uređena, ali se široka decentralizacija predviđala po vjerskom kriteriju (pokrajine rema vjerskoj pripadnosti). Taj nacrt predviđa dvije vrste organa vlasti: 1. državne (kralj, dvodomno narodno predstavništvo i tzv. centralna državna vlada), 2. pokrajinske (pokrajinska skupština, pokrajinska vlada i područne organe).
- c) PRIJEDLOG NARODNOG KLUBA – ovaj je prijedlog s obzirom na nacionalno pitanje federalistički, ali je oportunistički prihvatio monarhiju kao gotovu činjenicu. Prema tom nacrtu država bi se sastojala od 6 pokrajina, a državni poslovi bili bi podijeljeni između države i tih pokrajina. Državni organi obavljali bi samo poslove državnog djelokruga bez mogućnosti utjecaja na obavljanje poslova u pokrajinama. Pokrajinski organi obavljali bi autonomno poslove svog djelokruga, pa bi pokrajinski sabori samostalno vršili zakonodavnu funkciju, a njihove bi zakone potvrđivao kralj.
- d) PRIJEDLOG ZEMLJORADNIČKOG KLUBA – taj je nacrt predlagao ustrojstvo države kao seljačke političke organizacije, u kojoj bi vladarske funkcije bile ograničene narodnom skupštinom i vladom odgovornom skupštini.
- e) PRIJEDLOG HRVATSKE REPUBLIKANSKE SELJAČKE STRANKE – Nacrt je sadržavao političke teze Radićeva HRSS. Nacionalno pitanje i državni pravni historicizam na prvome su mjestu. Iako nacrt predlaže federalizam kao okvir za rješenje nacionalnog pitanja u Kraljevini Jugoslaviji, ipak se i tu zapaža u znatnoj mjeri utjecaj i politika stava pravaštva. Nacrt ističe potrebu republičkog oblika vladavine, predlaže ostvarenje seljačke republike.
- f) PRIJEDLOG DR. TRUMBIĆA – predlagao je državno uređenje prema načelu devolucije, odnosno da se zadrže tadašnje pokrajine i da im središnja vlast odstupi jedan dio svojih kompetencija. Decentralizacija bi omogućila pokrajinama veliku samostalnost.
- g) PRIJEDLOG DR. SMOĐLAKE – koji je predlagao podjelu na 12 pokrajina prema gospodarskim, zemljopisno-prometnim kriterijima, koje bi imale određenu autonomiju, a dijelom bi bile podvrgnute središnjoj državnoj vlasti.

Prema čl. 1. Ustava, država Srba, Hrvata i Slovenaca je *ustavna, parlamentarna i nasljedna monarhija*, a službeni joj je naziv Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.

Ustav je vlast podijelio između vladara, vlade i skupštine.

Zakonodavnu funkciju vrše kralj i Narodne skupštine. Upravnu funkciju vrši kralj preko ministara, a sudbenu vlast vrše sudovi u ime kralja na osnovi zakona.

113. USTAVNI POLOŽAJ KRALJA

a) Zakonodavne ovlasti – Kralj ima pravo raspisivati izbore; sazivati redovno ili izvanredno Narodnu skupštinu; otvara, zaključuje i raspušta Skupštinu. Ima pravo proglašenja zakona te pravo njegove publikacije. Ima pravo raspuštanja Narodne skupštine uz ustavno ograničenje da nove izbore mora održati najkasnije u roku od 3 mj. i sazvati Narodnu skupštinu u roku od 4 mj.

Pravom zakonodavne sankcije – apsolutnog veta, kojim vladar može bez obrazloženja odbiti potvrdu bilo kojem zakonu bez obzira na Skupštinu koja je izglasala zakon. Vladar je po Ustavu prvi zakonodavni činilac.

b) Ovlasti vladara u upravnoj vlasti – Kralj imenuje predsjednika ministarskog savjeta, ministre koji odgovaraju njemu i Narodnoj skupštini. Kako kralj ne može biti tužen za svoje političke akte, za njegove akte odgovara vlada, tj. nadležni ministar.

Ustavna praksa Vidovdanskog razdoblja pokazuje također da je s vremenom sve više jačala odgovornost vlade prema kralju, a sve više slabila odgovornost vlade prema Narodnoj skupštini.

c) Sudske ovlasti vladara – Kralj u postavljanju sudaca ima manje slobode nego u postavljanju činovnika. Suce formalno bira kralj, a oni uživaju stalnost, tj. ne mogu biti otpušteni bez presude disciplinskih sudova, niti premješteni bez svog pristanka, niti prijevremeno umirovljeni. Sudovi su nezavisni, što znači da im ni kralj ne može naređivati kako će suditi.

U vezi sa sudskim nadležnostima kralj ima pravo amnestije i pomilovanja, te abolicije (prekidanje konkretnog kaznenog postupka).

114. NARODNA SKUPŠTINA

Narodna skupština je vrhovno predstavničko tijelo. Saziva se u redovni i izvanredni saziv.

Prema Ustavu, Skupština se bira za razdoblje od 4 g. Ustavom je predviđeno i da se Skupština može raspustiti i prije vremena, ali se nova mora sazvati najkasnije u roku od 4 mj.

Birači nisu imali nikakav utjecaj na poslanike koji su uživali imunitet koji ih je štitio i prema kojem poslanik nije mogao biti pozvan na odgovornost bez suglasnosti skupštine.

115. IZVRŠNA VLAST

Na čelu izvršne vlasti stajao je Kralj koji je funkciju šefa izvršne vlasti vršio preko odgovornih ministara koje je postavljao i smjenjivao.

Središnja državna uprava u kraljevini dijelila se na 17 ministarskih resora. Politička sredstva kojima skupština može djelovati na vladu su: molbe, žalbe, ankete, poslanička pitanja i interpelacije. Poslanička pitanja i interpelacije su sredstva kojima predstavnička tijela nadziru rad vlade, odnosno pojedinih ministara.

Poslanička pitanja su neka vrsta dijaloga između poslanika i nadležnog ministarstva radi dobivanja neke obavijesti.

Interpelacija je zahtjev jednog ili više zastupnika da se raspravi o radu vlade kao cjeline ili određenog ministarstva.

Kaznena odgovornost ministra određena je Ustavom i glasi: «Kralj i Narodna skupština mogu optužiti ministra za povredu Ustava i zemaljskih zakona učinjenu u službenoj dužnosti». Pojedinci nemaju pravo tužiti ministra već žalbom skupštini tražiti da ona optuži ministra ili pak tuži državu za štetu učinjenu ministarskim djelovanjem.

116. ORGANIZACIJA UPRAVNE VLASTI

Temeljem ustavnog čl. 95., vlada je 22. 4. 1922. donijela Uredbu o oblasnoj i sreskoj samoupravi. Tom uredbom Kraljevina SHS je bila podijeljena na 33 oblasti. Na čelu oblasti stajao je Veliki župan kojeg je postavljao Kralj. Veliki župan bio je organ središnje državne uprave i prema tome nezavisan od svakog lokalnog utjecaja. Za obavljanje oblasnih poslova bila je predviđena izvjesna oblasna samouprava ograničena na oblasne financije, javne radove, brigu o narodnom zdravlju, socijalnoj politici, prosvjeti...

Oblasti su imale i svoj godišnji budžet koji je odobravao ministar financija. Taj budžet bio je preskroman da bi se mogla razviti značajnija upravna djelatnost oblasnih samoupravnih organa.

Općine su bile najniže pravne i samoupravne jedinice. Obavljale su samoupravne poslove i poslove državnih upravnih organa. Gradske općine su imale razvijeniju organizaciju vlasti jer su imale veći samoupravni i preneseni djelokrug. Općine su bile pod nadzorom kotara i oblasti.

Oblasti su ukinute zakonom o podjeli Kraljevine na upravna područja od 3. 10. 1929. i zamijenjene su banovinama.

117. SUDSTVO U REŽIMU USTAVA IZ 1921.

U sudstvu su djelovali redoviti i posebni sudovi.

Redoviti: općinski (mjesni), kotarski, okružni, trgovački, apelacijski i vrhovni sudovi pojedinih pravnih područja. Apelacijski sud u Zagrebu nazivao se Banski stol.

Posebni:

- a) Šerijatski sudovi – sudili su u nasljednim i obiteljskim sporovima;
- b) Vojni sudovi – sudili su za disciplinske povrede službe i kaznenih djela aktivnih pripadnika vojske.
- c) Upravni sudovi – rješavali su upravne sporove.

118. USTAVNE ODREDBE O PRAVIMA GRAĐANA

Kao GRAĐANSKA PRAVA Ustav navodi: slobodu govora, slobodu tiska, slobodu udruživanja i sastajanja, slobodu znanosti i umjetnosti, nadalje pravo molbe i pravo tuženja organa vlasti zbog počinjenja kaznenih djela.

OSOBNJA GRAĐANSKA prava Ustav je utvrdio odredbama o *osobnoj slobodi, nepovredivosti stana, tajnosti pisama, telefonskih i brzojavnih priopćenja, slobodi kretanja, slobodi savjesti i vjeroispovijesti.*

POLITIČKA PRAVA građana određuje status građanina kao političkog subjekta. Određuju odnos pojedinca prema državi i vlasti, određuju ograničavanje države i vlasti prema pojedincu.

Sva nabrojavanja građanskih sloboda i garantirana građanska prava bila su praćena klauzulom «ako zakonodavac drukčije ne odredi» (dispozitivna pravna norma). Time je omogućeno zakonodavcu da derogira odluke Ustava.

119. GLAVNE ODREDNICE POLITIČKOG ŽIVOTA ZA TRAJANJA VIDOVDANSKOG USTAVA

Drugi izbori u Kraljevini SHS održali su se 18. 3. 1923. Radikalna stranka je daleko nadmašila svoje političke protivnike. Dok je vodstvo radikala zajedno s dvorskom kamarilom očekivalo razbijanje federalista, Radićev HRSS je postao poslije tih izbora politička snaga s kojom se moglo računati.

U državnom vrhu počelo se čak i razmišljati o tzv. amputaciji. U brošuri koja se širila pod naslovom Amputacija bile su određene granice Velike Srbije koje su išle linijom Virovitica-Grubišno Polje-Sisak-Karlovac i Kupom do mora, s time da bi Hrvatskoj pripalo Primorje od Bakra do Rijeke. Ideja o amputaciji pokrenula je koncentraciju HRSS, Slovenske ljudske stranke i Jugoslavenskog muslimanskog odbora, koji formiraju *federalistički blok*, na što je srpski tisak reagirao prijeteći.

Pokušaj sporazuma radikala s Radićem nisu uspjeli i Radić se sa svojih 70 poslanika služi metodom apstinencije i ne ulazi u Skupštinu.

Nova radikalsko-demokratska vlada, tzv. P-P (Pašić i Pribićević) zaprijetila je strogim provođenjem centralizacije, dolazi do progona i ubojstva federalista u Bosni i Hrvatskoj, na što Stjepan Radić odlazi u inozemstvo, gdje je učlanio HRSS u Seljačku internacionalu. Nakon povratka Radića stranka je optužena da se, u cilju provođenja svoje antidržavne akcije, povezala s Komunističkom internacionalom i Unutrašnjom makedonskom revolucionarnom organizacijom. Odlučeno je da se stranka raspusti, da se zabrane sve novine i zatvore arhivi, te da se pokrenu kazneni postupci protiv njezina vodstva. Došlo je do hapšenja Radića i njegovih bliskih suradnika.

Kako je HRSS apstinirao od ulaska u Skupštinu bilo je vidljivo da to ne donosi nikakve rezultate pa se stranka našla pod sankcijom Zakona o zaštiti države i prijetilo joj je razbijanje. Poslije tih pritisaka Radić se odlučuje na ulazak u Skupštinu. Dok je vodstvo stranke i dalje bilo u zatvoru Pavle Radić je 27. 3. 1925. pročitao izjavu u Skupštini kojom HRSS priznaje Ustav iz 1921. Ime stranke primijenjeno je u HSS.

HSS je po prvi put ušao u Skupštinu i 18. 6. 1925. osnovana je radikalsko-Radićeva vlada koja je bila kratkog daha. Radić je i dalje u svojim političkim aktivnostima zastupao načela federativnog preuređenja države. Dana 11. 9. 1927. dolazi do zadnjih izbora u Kraljevini SHS, na kojima pobjeđuju radikali, a slijedi ih HSS.

U 10. mj. 1927. dolazi do sporazuma Svetozara Pribićevića (Samostalna demokratska stranka) i Stjepana Radića (HSS). Potpisan je sporazum o Seljačko-demokratskoj koaliciji kao novoj političkoj formaciji. Takva formacija prečanskog bloka postala je opasna za vladu. Radić sa svojim obraćanjem seljaštvu cijele države više nije bio izabran samo u hrvatskim krajevima. Stoga je cijela atmosfera u Skupštini bila puna sukoba, incidenata i izazova.

20. 6. 1928. uslijed velike galame i nereda u Skupštini, radikal Puniša Račić pucao je na poslanike HSS-a. Direktno je usmrtio Pavla Radića i Đuru Basaričeka, ranio je Grandu, Prenara i Stjepana Radića. Ranjeni Radić biva prevezen u bolnicu gdje 8. 8. 1928. umire od posljedica ranjavanja.

Seljačko-demokratska koalicija definitivno napušta Skupštinu i Beograd, i to je značio kraj vidovdanskog poretka.

120. VAŽNIJE POLITIČKE STRANKE TOG RAZDOBLJA

NARODNA RADIKALNA STRANKA – osnovana je 1881 u Srbiji. Na čelu s Nikolom Pašićem uvodi politiku proširenja Srbije tijekom Prvog svjetskog rata, a Kraljevinu SHS smatra proširenom Srbijom. Da bi se održali na vlasti često su sklapali i otkazivali koalicije s drugim strankama. Radikali su bili i ostali srpska nacionalna i nacionalistička stranka nepovjerljiva prema Hrvatima i Drugim Nesrpskim narodima.

HRVATSKA SELJAČKE STRANKA – osnovali su je 1904. braća Antun i Stjepan Radić pod prvim imenom *Hrvatska pučka seljačka stranka*. Uoči stvaranja Kraljevstva SHS, S. Radić se oštro sukobljavao sa Svetozarom Pribićevićem. Kao odgovor na akt ujedinjenja Radić 1918. g. mijenja stranci ime u *Hrvatska republikanska seljačka stranka*. Tokom 1923. i 1924. Radić odlazi u inozemstvo i kod tamošnjih političkih čimbenika traži podršku svojoj politici. U Moskvi se iz taktičkih razloga učlanio stranku u Seljačku internacionalu. Zbog toga čina je na povratku u zemlju uhapšen zajedno sa užim vodstvom stranke. U zatvoru dolazi do neočekivanog obrata Radićeve politike, te on u ožujku 1925. iz zatvora šalje poruku vladi da priznaje Vidovdanski ustav i Monarhiju i da se odriče Sveza sa Seljačkom internacionalom. Nakon te izjave pušten je iz zatvora i u 7. mj. 1925. zaključuje s Pašićem sporazum o stvaranju vlade radikala i HSS. Radić tada mijenja ime stranke iz HRSS u HSS.

Sporazum s radikalima nije dugo trajao (do 4. mj. 1927.). Radić tada prelazi u opoziciju i 10. 11. 1927. sklapa sporazum sa samostalnom demokratskom strankom S. Pribićevića, te stvara opozicijski blok Hrvata i dijela prečanskog građanstva pod imenom *Seljačko-demokratska koalicija*. Kao odgovor na to uslijedio je atentat Puniše Račića. Nakon Radićeve smrti vodstvo preuzima dotadašnji potpredsjednik Vlatko Maček. Nekoliko dana prije početka Drugog svjetskog rata Maček sklapa sporazum s predsjednikom vlade Cvetkovićem nakon čega je uslijedilo stvaranje Banovine Hrvatske.

DEMOKRATSKA STRANKA – osnovana je u travnju 1919. f. u Sarajevu na inicijativu Svetozara Pribićevića kao protuteža radikalnoj stranci. Programom stranke predviđena je jedinstvena ustavna i parlamentarna monarhija s centralističkom organizacijom. Podržavala je centralističko-hegemonistički režim, ali nije bila tako otvoreno velikosrpski orijentirana kao Radikalna stranka.

SAMOSTALNA DEMOKRATSKA STRANKA – nastala je u ožujku 1921. kada se od Demokratske stranke odcijepila grupa Svetozara Pribićevića. Činili su je većinom pripadnici srpskog građanstva u Hrvatskoj. Kada Pribićević nije uspio Demokratsku stranku staviti pod potpunu kontrolu stvorio je ovu stranku. Odmah zatim sklapa sporazum sa Pašićem. No na sljedećim izborima Radićev HRSS postigao je golem uspjeh. Pašić se okreće HSS-u i time je Pribićević bio zaobiden, na što je bio prisiljen da 10. 11. 1927. Pribićević, s dotadašnjim najžešćim protivnikom Radićem, formira Seljačko-demokratsku koaliciju.

Poslije ubojstva hrvatskih narodnih zastupnika U Narodnoj skupštini 20. 6. 1928. g. Seljačko-demokratska koalicija napušta skupštinu, a kralj iskorištava zaoštrene stranačke odnose i 6. 1. 1929. proglašava diktaturu, a Pribićević u tim okolnostima ostaje vjeran sporazumu s HSS-om sve do svoje smrti u emigraciji (u Pragu 1936.)

SLOVENSKA LJUDSKA STRANKA – već je 1892. bila organizirana u slovenskim zemljama pod Austrijom kao *Katolička narodna stranka*. 1905. mijenja ime u SLS. Vodstvo stranke bilo je sastavljeno od intelektualaca. Voda stranke Antun Korosec (kao i njegov nasljednik Fran Kulovac) bio je katolički svećenik.

Stranka je naglašavala slovensku političku individualnost i oštro se borila protiv centralističkog Vidovdanskog ustava, ali čim je 1927. stvorena Seljačko-demokratska koalicija, SLS prilazi srpskim radikalima i demokratima u vladu protiv «prečanske koalicije» Hrvata i Srba iako se dotad borila za slovensku autonomiju.

HRVATSKA ZAJEDNICA – nastala je 17. 7. 1919. spajanjem *Starčevićeve stranke prava* i *Napredne demokratske stranke*. Ona se izjasnila za narodno i državno jedinstvo i parlamentarnu monarhiju. 1921. HZ zajedno sa Hrvatskom strankom prava i HRSS-om ulazi u *Hrvatski blok*. Kada je Stjepan Radić 1925. priznao Vidovdanski ustav HZ je zajedno s desidentima HSS formirala 1926. *Hrvatsku federalističku seljačku stranku*. HZ posljednji je put nastupila kao samostalna politička formacija na izborima za Narodnu skupštinu 1926. pod imenom Hrvatski blok kada je osvojila 2 mandata.

JUGOSLAVENSKA MUSLIMANSKA ORGANIZACIJA – osnovana je u jesen 1920. Na vjerskom temelju uspjela je okupiti u svoje redove gotovo sve muslimane BiH. Pristala je glasati za Vidovdanski ustav kada se Pašić nagodio s vodstvom stranke u pogledu odštete za beglučke zemlje oduzete agrarnom reformom. Prvi predsjednik bio je M. Spaho, a nakon 1939. postaje Džafer beg Kulenović, koji za vrijeme rata prilazi ustašama.

SOCIJALDEMOKRATSKE STRANKE JUGOSLAVIJE – socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije osnovana je 1894. g., a članovi stranke su bili malobrojni industrijski radnici, obrtnici i sitno seljaštvo. U austrijskoj poli Monarhije osnovana je 1896. g. Jugoslavenska socijaldemokratska stranka koja je obuhvaćala radničko članstvo slovenskih zemalja te Dalmacije i Istre. Kasnije je osnovana i Socijaldemokratska stranka BiH, te Vojvođanska. Glede nacionalnog pitanja socijaldemokracija je dijelila stajalište austromarksizma. To je značilo da rješavanje nacionalnog pitanja povjerava građanskim strankama, a socijalnog pitanja socijaldemokratskim strankama.

ZEMLJORADNIČKA STRANKA – nastala je 1920. g. od 3 skupina: *Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga*, *Saveza težaka iz Bosne* i *Težačkog saveza iz Dalmacije*. Program stranke bio je formiranje zadružne države i staleškog parlamenta. U nacionalnom pitanju stranka se izjašnjavala za jugoslavenski unitarizam, a u pogledu državnog uređenja za centralizam. 1939. ulazi u vladu Cvetković-Maček.

KOMUNISTIČKA PARTIJA JUGOSLAVIJE – u 6. mj. 1920. na II. Vukovarskom kongresu dolazi do sjedinjenja svih socijaldemokratskih stranaka. Tom prilikom stranka se prozvala Komunistička partija Jugoslavije, te donosi svoj statut i program. Uspjeh KPJ na izborima 1920. pooštrio je vladin odnos prema stranci. Već u 12. iste g. vlada je uredbom donijela Obznanu kojom se zabranjuje svaka politička aktivnost KP, iako su komunistički poslanici i dalje djelovali u konstituenti, partija je stavljena u poluilegalni položaj.

Nakon donošenja Ustava, Skupština je izglasala Zakon o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi kojim se zabranjuje rad KP. Poslanici su izgubili imunitet i KP se povlači u ilegalu. U takvom se položaju nalazila sve do sloma Kraljevine 1941. g.

121. DIPLOMATSKA AKTIVNOST KRALJEVINE SHS

Nakon osnutka Kraljevina SHS sklopila je 3 međunarodna ugovora koji su se ticali njezinih sjevernih, južnih i zapadnih granica. Sva 3 ugovora bila su gubitnička jer su značili umanjevanje etničkog i povijesnog prostora Hrvata i Slovenaca.

122. UGOVOR O MIRU S AUSTRIJOM

Sklopljen je 10. 9. 1919. ali su ga predstavnici Kraljevine SHS potpisali 5. 12. 1919. U tom je ugovoru postojala odredba da će stanovnici Koruške plebiscitom odlučiti hoće li to područje ući u Kraljevinu SHS ili u Republiku Austriju. 10. 10. iste g. na koruškom plebiscitu 22.052 glasa bili su za Austriju, a 15.279 za Kraljevinu SHS.

123. RAPALSKI I RIMSKI UGOVOR S ITALIJOM

Rapalski ugovor sklopljen je 12. 11. 1920. u Rapalu između državne delegacije Italije i delegacije Kraljevine SHS. Tim ugovor Kraljevina SHS izgubila je Trst, Goricu i Gradišku, dio zapadne Kranjske, Istru, Zadar s okolicom, te otoke Cres, Lošinj, Lastovo i Palagružu. Ovim ugovor stvorena je samostalna tampon-država Rijeka, a obje strane ugovornice obvezale su se da će njezinu slobodu i nezavisnost poštovati. Istog je dana između obiju delegacija potpisan i tzv. *antihabsburška konvencija* kojom se obje stranke obvezuju da će spriječiti povratak Habsburgovaca na austrijsko, tj. mađarsko prijestolje.

Rimski pakt – vlada Kraljevine SHS potpisala ga je sa Mussolinijem 27. 1. 1924. Njime Kraljevina SHS priznaje Italiji suverenitet nad gradom i lukom Rijekom. Jugoslaviji je ostao suverenitet na susjednom Deltom i pristaništem Baroš, odakle se kasnije razvila jugoslavenska luka Sušak.

124. ŠESTOSIJEČANJSKA DIKTATURA 1929.

Nakon krvoprolića u Skupštini 20. 6. 1928., kralj je pod izgovorom da se više ne može surađivati s parlamentom 6. 1. 1929. u Službenim novinama objavio službeni proklamaciju u kojoj stoji: «Nastupio je čas kada između kralja i naroda ne može i ne smije biti posrednika». Kralj je ukinuo Ustav i raspustio Skupštinu te imenovao novu generalsku vladu na čelu s Petrom Živkovićem.

Ukidanje Ustava i proglašenje diktature bilo je brižljivo pripremano. Naime, kralj se poslije ubojstva prvaka HSS riješe najžešće oporbe i u razdoblju od oko 6 mj. osigurao potporu vojske, Pravoslavne crkve, krupnog kapitala i vladajućih krugova Engleske i Francuske.

Najvažniji zakoni koje je kralj Aleksandar donio za vrijeme diktature su:

a) Zakon o kraljevskoj vlasti i vrhovnoj državnoj upravi (6. 1. 1929.) – po tom zakonu kralj postaje nosilac sve vlasti u zemlji; imenuje vladu koja samo njemu odgovara; postavlja državne činovnike i suce; vrhovni je zapovjednik vojne sile; oglašuje rat i mir; sam donosi i proglašava zakone svojim ukazima;

Tim je zakonom Kraljevina SHS izgubila svojstvo parlamentarne i ustavne države. Ostala je samo nasljedna monarhija pod vlašću apsolutističkog, neodgovornog i nepovredivog vladara.

b) Zakon o zaštiti države (6. 1. 1929.) – ovim se zakonom zabranjuju i raspuštaju sva udruženja i političke stranke koje propagiraju ili uvjeravaju druge da treba promijeniti postojeći poredak u državi.

c) Zakon o državnom sudu za zaštitu države (8. 1. 1929.) – formiran je specifičan sud pri Kasacijskom sudu u Beogradu. Taj sud se obračunavao sa svim protivnicima kraljevske diktature, a posebno s komunistima i njihovim simpatizerima.

d) Zakon o izmjenama zakona o općinama i oblasnim samoupravama (11. 1. 1929.) – razriješene su dužnosti sve legalno izabrane općinske uprave i oblasne samouprave, a dekretom Velikih župana imenovane su nove općinske uprave od ljudi privrženih režimu.

e) Zakon o nazivu i podjeli kraljevine na upravna područja (3. 10. 1929.) – tim je zakonom država dobila naziv Kraljevina Jugoslavija i podijeljena je na 9 banovina umjesto dotadašnje 33 oblasti (Dravska-Ljubljana, Savska-Zagreb, Vrbaska-Banja Luka, Primorska-Split, Drinska-Sarajevo, Zetska-Cetinje, Dunavska-Noví Sad, Moravska-Niš, Vardarska-Skoplje). Grad Beograd sa Zemunom Pančevom tvorí je 10-to upravno područje.

Na temelju Zakona o banskoj upravi (7. 11. 1929.) banovina je bila definirana kao upravna i samoupravna jedinica, no zapravo nije dobila nikakvu samoupravu.

Šestosiječanjski režim potrajao je oko 3 g. Iako je prilikom proglašenja državnog vladara rečeno kako «ne treba posrednika između kralja i naroda» državni su vrhovi morali potražiti izlaz iz krize, odnosno ipak se nametala potreba za posrednicima.

U gospodarskom pogledu vladala je kriza svjetskih razmjera. S obzirom na nepovoljno gospodarsko i krizno političko stanje u zemlji, strani kapital koji je bio plasiran u zemlji tražio je jače garancije od onih koje je pružala otvorena kraljevska diktatura.

Savezničke zemlje Francuska, Čehoslovačka i Velika Britanija, koje su u početku pružale političku i finansijsku podršku apsolutizmu počele su zazirati od režima koji uloženi strani novac troši bez parlamentarne kontrole. Ti su razlozi primorali dvorske krugove i kralja Aleksandra da prekine izvan-ustavno stanje i donese Ustav.

125. OKTROIRANI USTAV IZ 1931.

Ustav je 3. 9. 1931. g. donio vladar svojim ukazom bez suradnje Narodne skupštine. Tako je nazvan oktroiranim i bio je na snazi sve do 31. 1. 1946. g.

U usporedbi s diktaturom nije donio bitne promjene. Država se naziva Kraljevina Jugoslavija, još se zabranjuju sva udruženja na vjerskoj, plemenskoj ili regionalnoj osnovi. Na prvom mjestu bilo je isticanje nasljednosti, tj. Kraljevina Jugoslavija je ustavna i nasljedna monarhija. Element parlamentarizma je izostavljen, što znači da vladar i vlada i upravlja zemljom.

Ovaj je ustav sankcionirao sljedeća osnovna načela: *centralističko uređenje države; integralno jugoslavenstvo u nacionalnom pitanju; načelo formalne diobe vlasti uz njezino faktično jedinstvo; vladarev apsolutizam prikriven formalnom ustavnošću; veoma ograničena prava građana; kapitalistički društveno-ekonomski sustav.*

126. ORGANIZACIJA IZVRŠNE VLASTI

Izvršna je vlast pripadala ponajprije vladaru, a zatim vladi. Kralj je bio odlučujući čimbenik državne vlasti jer je sudjelovao u vršenju svih temeljnih funkcija državne vlasti. On nije samo formalni već i stvarni šef uprave.

Imenuje i razrješava predsjednika Ministarskog savjeta i pojedine ministre, postavlja i državne činovnike. Bio je i vrhovni zapovjednik vojske, daje činove (časničke), oglašuje rat i zaključuje mir, predstavlja državu prema inozemstvu, imenuje svoje izaslanike u strane države...

Kraljevsko namjesništvo – Ako je kralj maloljetan, trajno nesposoban ili odsutan iz zemlje duže od 6 mj., kraljevsku vlast vrši Kraljevsko namjesništvo sastavljeno od 3 osobe. Nakon ubojstva Aleksandra u Marseilleu, a zbog maloljetnosti njegova sina Petra II. na temelju kraljeve oporuke, te na temelju Ustava, vršenje kraljevske vlasti preuzelo je Kraljevsko namjesništvo.

Ustav uopće ne spominje političku odgovornost ministara Narodnom predstavništvu. Skupština jedino može optužiti ministre za provedbu Ustava i zemaljskih zakona učinjenu u službenoj dužnosti.

127. ZAKONODAVNA VLAST

Zakonodavna vlast pripala je Senatu i Narodnoj skupštini.

Senat Kraljevine Jugoslavije bio je djelomično birano i djelomično imenovano tijelo. Mandat i biranih i imenovanih traje 6 g. Prema Zakonu o izboru senatora, biranih je senatora bilo 46. Kralj nije mogao imenovati više senatora od broja biranih. On ih je imenovao postupno prema političkim situacijama. Senator nije smio biti mlađi od 40 g. Na 300.000 stanovnika birao se 1 Senator, a biračko tijelo činili su: narodni poslanici svih kotara i mjesta određene banovine.

Senat je bio dom koji je zastupao interese vlasti, a ne narodne interese. Unatoč tome, senat i Narodna skupština bili su izjednačeni u donošenju zakona i u odlučivanju o revizijama Ustava. U slučaju nesuglasnosti

domova o pojedinim zakonskim prijedlozima, konačnu odluku donosio je kralj. On je također imao pravo apsolutnog veta.

I način formiranja Narodne skupštine podešen je ciljevima kraljevskog režima Narodna skupština bira se, doduše općim i neposrednim glasovanjem, ali ne tajnim, već javnim, i s takvom izbornom geometrijom koja automatski osigurava dvije trećine mandata kandidatskoj listi koja je dobila makar i relativno najveći broj glasova.

128. PRAVO KRALJEVINE JUGOSLAVIJE – OPĆENITO

Jugoslavenska je država unatoč svojem centralističkom uređenju prema oba ustava, Vidovdanskom iz 1921. i Oktobranskom iz 1931., u pravnom pogledu bila država pravnog partikularizma.

Postupno su unificirani (svoditi na jedinstvenu normu, sakupiti) propisi materijalnog i procesnog krivičnog prava, građanskog procesnog prava; djelomično je bilo unificirano radno i socijalno, stambeno, prometno i zemljišnoknjižno pravo. Doneseni su i različiti propisi o agrarnoj reformi i zaštiti seljaka. Ipak neunificirano je ostalo gotovo čitavo građansko i bračno pravo.

129. TZV. PRAVNI PARTIKULARIZAM I PRAVNA PODRUČJA

Za hrvatsku su postojala 2 pravna područja: hrvatsko-slavonsko, dalmatinsko-slovensko, jer su Dalmacija i Istra bile u austrijskoj, a Hrvatska i Slavonija u mađarskoj polu Austro-Ugarske Monarhije.

(1) Pravno područje **Hrvatske i Slavonije** – obuhvaćalo je predratnu Banovinu Hrvatsku i Slavoniju. Vrhovni sud na tom području bio je Stol sedmorice u Zagrebu, a vrijedile su 3 vrste partikularnog prava:

a) **Autonomno pravo hrvatske** – koje obuhvaća propise koje su donosili Hrvatski sabori i Zemaljska vlada. Važni autonomni zakoni bili su Zakoni o krivičnim zadrugama, o zemljišnim zajednicama, komasaciji, pojedini zakoni iz građanskog sudskog postupka, Zakonik o kaznenom postupku iz 1875. g....

b) **Hrvatsko-ugarsko zajedničko pravo** – obuhvaća propise što ih je po Hrvatsko-ugarskoj nagodbi donosio zajednički Ugarsko-hrvatski sabor, npr.: Trgovački zakon (1875.), Mjenični zakon (1876.), Obrtni zakon (1884.), Stečajni zakon (1897.).

c) **Recipirano pravo** – obuhvaća one propise koje su u Hrvatskoj doneseni neustavnim putem (carskim patentom za vrijeme Bachova apsolutizma) npr. Opći građanski zakoni (1852.), Kazneni zakonik (1852.), Redovni građanski postupnik (1852.)...

(2) **Dalmatinsko-slovensko** pravno područje – obuhvaćalo je sve Slovenske zemlje koje su pripadale Kraljevini Jugoslaviji, te Dalmaciju s otocima Rabom, Pagom i Krkom i područje kotara Kastav. Na tom području vrijedili su pravni propisi što ih je donijelo Carevinsko vijeće u Beču. Na tom pravnom području vrijedio je *Opći Građanski zakonik*, koji je bio noveliran 3 puta: 1914., 1916. i 1917.

(3) **Bosansko-hercegovačko** – obuhvaćalo je teritorij u nadležnosti Vrhovnog suda u Sarajevu. Vrijedilo je *običajno pravo, državno pravo turske, šerijatsko pravo i partikularno bosansko-hercegovačko pravo*.

(4) Pravno područje **Vojvodine, Međimurja i Prekmurja** – bilo je područje važenja *mađarskog prava*. Bilo je to područje u nadležnosti Kasacijskog suda u Novom Sadu.

(5) **Srbijansko** pravno područje – obuhvaćalo je teritorij predratne Kraljevine Srbije. Vrhovni sud tog područja bio je Kasacijski sud u Beogradu. Primjenjivalo se *pravo bivše Kraljevine Srbije*.

(6) **Crnogorsko** pravno područje – obuhvaća teritorij bivše Kraljevine Crne Gore i u nadležnosti je Velikog suda u Podgorici. Tu su primjenjivani *Danilov zakonik i Opšti imovinski zakonik*.

130. NEUNIFICIRANO PRAVO: GRAĐANSKO PRAVO S BRAČNIM

Neunificirana grana prava bilo je građansko, a unutar njega bračno pravo.

Građansko: Kraljevina Jugoslavija nije uspjela donijeti jedinstveni građanski zakonik. Početkom 1934. bila je štampana Predosnova građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju, i njoj je temeljni uzor bio novelirani austrijski OGZ. U tom projektu je bilo teško ujednačavati pravnu terminologiju budući da su gotovo za svaki pojam postojali različiti srpski i hrvatski termini. Prigovaralo se i tome što je Predosnova zadržavala Crkveni umjesto civilnog braka. Zbog nesuglasnosti stručnih i političkih faktora o nekim bitnim rješenjima unesenim u Predosnovu ona nikada nije stupila na snagu.

Bračno: Katoličko crkveno pravo brak smatra nerazrješivim za života supružnika. Stoga su katolički crkveni sudovi mogli izreći samo rastavu «od stola i postelje», dakle samo fizičko odvajanje supružnika dok je sam brak ostao i dalje u pravnoj snazi.

Duhovni sudovi pravoslavne crkve mogli su u određenim slučajevima izreći i razvod braka, ali su prije toga morali pokušati s mirenjem supružnika.

Protestanti i Židovi su sklapali brak pred svećenicima svoje vjere, ali su za pitanja valjanosti braka i njegova razrješenja kao, kao i sve druge bračne sporove, bili nadležni isključivo građanski sudovi.

Na pravnom području Slovenije i Dalmacije obavezna je religiozna forma sklapanja braka za pripadnike svih priznatih vjera, ali su svi bračni sporovi stavljeni u isključivu nadležnost redovnih građanskih sudova. Izuzetno se dopušta građansko vjenčanje kod tzv. građanskog braka po nuždi.

131. UNIFICIRANO PRAVO: KAZNENO; GRAĐANSKI I SUDSKI POSTUPAK: ZEMLJIŠNOKNJIŽNO PRAVO

Kazneno pravo: Za vrijeme diktature donesen je jedinstveni krivični zakonik 27. 1. 1929. koji se ubraja u modernije buržoaske krivične zakone. On stoji na načelu legaliteta u pogledu postojanja krivičnog djela i kazne za učinioa (*Nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege* – Nikakva krivnja bez zakonskog temelja, nikakva kazna bez zakonskog temelja). Osim toga delikte dijeli na 2 stupnja: *zločinstva* i *prijestupe*.

Zločinstva su krivična djela za koje zakon propisuje smrtnu kaznu, robiju ili zatočenje.

Prijestupi su manja krivična djela za koja zakon propisuje strogi zatvor, zatvor ili novčanu kaznu.

Krivični zakonik ne poznaje prekršaje. Istodobno je donesen jedinstven i relativno moderan Zakon o sudskom krivičnom postupku. U pogledu mjesne nadležnosti prihvaćeno je opće načelo «*forum delicti commissi*» (sudska nadležnost koja se utvrđuje prema mjestu izvršenja krivičnog djela) kojem je kao osnova poslužio Mažuranićev zakonik o krivičnom postupku (1875.). Postupak je usmen, neposredan i javan.

Osim navedenih zakona bio je donesen i poseban Zakon o izvršenju kazni lišenja slobode koji je usvojio izdržavanje kazni u četiri stadija: čelija, zajednički zatvor, odjel za slobodnjake i uvjetni otpust.

Radno zakonodavstvo: Među važnim propisima donesenim iz oblasti radnog i socijalno-zaštitnog zakonodavstva spominjemo: Zakon o inspekciji rada; Zakon o zaštiti radnika; Zakon o osiguranju radnika. Rad i položaj državnih službenika regulirala su 2 zakona: Zakon o državnim činovnicima i službenicima građanskog reda, koji je kasnije zamijenjen Zakonom o činovnicima, te za kraj spomenimo Zakon o radnom vremenu.

Među važnim sredstvima zaštite radnika ubrajaju se i kolektivni ugovori, zaključeni između poslodavaca i radničkih sindikata.

Građanski parnični i izvanparnični postupak: Donesen je 13. 7. 1929. Zakonik o sudskom postupku- Građanski parnični postupak. On je znatno modernizirao dotadašnje partikularno pravo izbacivši mnoge nepotrebne formalizme koji su odugovlačile sudski postupak. Ovaj zakon ozakonjuje načelo *materijalne istine* i *slobodnog sudačkog uvjerenja*. To znači da sudac pri ocjenjivanju dokaza nije vezan ni za kakva dokazna zakonska pravila, već prosuđuje uspjeh dokazivanja prema rezultatima cjelokupne usmene rasprave.

Sud se mora i po službenoj dužnosti brinuti da se postupak ne razvlači već da se sav procesni materijal što prije prikupi, temeljito prođe i ispravno ocijeni kako se više nije mogao promijeniti tužbeni zahtjev ako je parnica počela, niti su se mogli ponuditi novi dokazi ako je došlo do zaključenja dokaznog postupka.

Zemljišnoknjižno pravo: Zemljišne knjige u staroj Jugoslaviji bile su javni registri u koje su se upisivala sva stvarna prava na nekretninama.

Zakonom o zemljišnim knjigama (1830.) provedena je unifikacija zemljišnoknjižnog prava.

Upis u zemljišne knjige ima konstitutivni karakter, što znači da se stvarna prava na nekretninama mogu stjecati samo upisom u zemljišne knjige. Na temelju načela javnosti svatko ima pravo uvida u zemljišne knjige.

Agrarni propisi: Agrarna reforma je provedena kao akt političke i socijalne nužde, a započeta je u veljači 1919. Trajala je sve do 19. 06. 1931. kada je donesen Zakon o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima.

132. STRANAČKI ŽIVOT U RAZDOBLJU VAŽENJA OKTROIRANOG USTAVA IZ 1931.

Nakon uvođenja sestosiječanske diktature građanske su se stranke razjedinile, a za vrijeme otvorene diktature sve su stranke formalno prestale postojati.

Nakon proglašenja Oktroiranog ustava (3. 9. 1931.) režim lažne ustavnosti pokušao je stvaranjem *Jugoslavenske nacionalne stranke* održati privid jugoslavenskog nacionalnog jedinstva pod «parolom jedan kralj, jedan narod, jedna država».

JUGOSLAVENSKA NARODNA STRANKA (JNS) – u njoj su se okupili svi političari koji su i dotle pomagali sestosiječanski režim i koji su to nastavili i za vrijeme Oktroiranog ustava. Kada je predsjednik i vođa JNS Bogoljub Jevtić 1935. zbačen s vlasti ta dvorska stranka se faktično raspala (prestala postojati). Ali na njezino mjesto stupila je nova dvorska formacija:

JUGOSLAVENSKA RADIKALNA ZAJEDNICA (JRZ) – koja je kao i JNS zastupala unitarizam i centralizam. Predsjednik ove stranke bio je Milan Stojadinović. JRZ je zapravo bio sastavljen od 3 dijela: *srpskih radikala*, *slovenskih klerikalaca* i *bosansko-hercegovačkih muslimana*.

Uz te 2 dvorske stranke postojala je i UDRUŽENA OPOZICIJA (UO). Na čelu je bio Vladimir Maček. U ovu udruženu opoziciju okupile su se: *Seljačko-demokratska koalicija*, dio *Demokratske stranke*, dio *Zemljoradničke stranke* i *mala skupina radikala oko Glavnog odbora*.

133. OSNIVANJE I UREĐENJE BANOVINE HRVATSKE

Pregovori između Cvetkovića i Mačeka počeli su početkom travnja 1939., a trajali su sve do sredine istog mjeseca. U prvom planu bilo je teritorijalno pitanje. U tekstu sporazuma od 22. travnja 1939. o pitanju teritorija je rečeno da treba odmah izvršiti spajanje Savske i Primorske banovine s gradom i kotarom Dubrovnik u jednu jedinicu pod imenom Banovina Hrvatska.

Definitivan pak opseg Banovine Hrvatske odredit će se odlukom naroda putem glasanja u preostalim dijelovima BiH, Dalmacije te Srijema i Vojvodine. Tako je 27. travnja 1939. utvrđen tekst sporazuma koji su Cvetković i Maček smatrali konačnim. Čekalo se još samo odobrenje Namjesništva no ono ga je odbilo odobriti. Konačno, 24. kolovoza 1939. Namjesništvo je odobrilo sporazum Cvetković-Maček i Uredbu o Banovini Hrvatskoj. Ti su akti postali izvršni 26. kolovoza 1939.

Čitav postupak u vezi s formiranjem Banovine Hrvatske imao je karakter ustavne faktično revizije jer su nosioci tog sporazuma formalno ostali u granicama Ustava, ali su stvarno izmijenili neka njegova bitna načela, tj. centralizam i ideologiju jugoslavenskog nacionalnog unitarizma.

Uredba o Banovini Hrvatskoj donijela je u jugoslavenskom pravno-političkom sustavu ove temeljne promijene:

- (1) Uredbom je stvorena Banovina Hrvatska kao zasebno državnopravno područje. Zagreb je bio upravno sjedište tog čitavog područja.
- (2) Na teritoriju Banovine Hrvatske razlikujemo 2 okvira vlasti: *banovinski* i *državni*. U nadležnost Banovine preneseni su: unutrašnja uprava, pravosuđe, prosvjeta i kultura, fizički odgoj, poljoprivreda, trgovina, šume i rude, industrija, građevine, socijalna politika, narodno zdravlje i financije.
U nadležnosti središnjih državnih organa ostali su: vanjski poslovi, vojska i mornarica, obavještajne službe, državna sigurnost, suzbijanje antidržavne propagande, rudarsko zakonodavstvo, vanjska trgovina, zajedničke financije i državljanstvo.
- (3) Načelno je dogovoreno da se Banovini Hrvatskoj za (uspješno) obavljanje poslova svoje nadležnosti osigura posebna financijska samostalnost. To je regulirana Uredbom o financiranju Banovine Hrvatske 1940. Njom je ostavljen Banovini Hrvatskoj jedan dio prihoda za pokriće autonomnih potreba.
- (4) Organi vlasti u Banovini bili su:

a. *Sabor* – vrhovno zakonodavno predstavničko tijelo za područje Banovine Hrvatske. Zakonodavnu vlast u Banovini vrše Kralj i Sabor zajednički. Sabor sastavljaju narodni zastupnici koje narod bira općim, jednakim, neposrednim i tajnim glasovanjem, s predstavničkim manjinama. Narodni zastupnici uživaju imunitetna prava. Zaključke Sabora potvrđuje kralj uz supotpis bana.

b. *Ban i banska vlada* – predstavljaju organ izvršne vlasti. Organizacija banske uprave regulirana je Uredbom o uređenju banske vlasti od 9. 9. 1939. Ban je na čelu banske vlasti koja je vrhovni organ uprave. Bana postavlja kralj, a on (ban) je politički odgovoran njemu i Saboru, ali ne središnjoj vladi od koje je potpuno nezavisan. Prvi i jedini ban Banovine Hrvatske bio je dr. Ivan Šubašić.

Banska vlast dijelila se na 11 odjela koji umnogome odgovaraju ministarstvima u središnjoj vladi.

Sudstvo Banovine Hrvatske bilo je samostalno. Vrhovna sudska instancija Banovine Hrvatske bio je Stol sedmorice u Zagrebu, koji je obuhvatio i područje Apelacijskog suda u Splitu. Odjeljenje B Stola sedmorice premješteno je 1. 11. 1939. iz Zagreba u Ljubljani pod imenom Vrhovno sudišće v Ljubljani.

134. BANOVINA HRVATSKA I PITANJE PREUREĐENJA DRŽAVE

Uspostavom Banovine Hrvatske otvoren je proces preuređenja države u smjeru federalizacije. Postojala su različita mišljenja:

- a) Vodstvo HSS zalagalo se za to da se najprije treba raspisati parlamentarne izbore, a onda pred Narodno predstavništvo podnijeti akte o Banovini Hrvatskoj.
- b) Zastupnici drugog mišljenja (sve političke grupe u Srbiji i neki u opoziciji) zahtijevali su da se najprije osnuju druge državnopravne jedinice, a nakon toga raspišu izbori.

Drugo sporno pitanje bio je broj državnopravnih jedinica: a) U tom pogledu svi politički činitelji u Srbiji zahtijevali su da prostor istočno od Banovine Hrvatske bude uključen u treću, srpsku jedinicu; b) Najveći dio Muslimana BiH tražio je da ona bude uspostavljena kao posebna jedinica; c) U Crnoj Gori su postojala 2 gledišta. Jedni su za uključivanje Crne Gore u srpsku jedinicu, a drugi su za Crnu Goru kao posebnu jedinicu.

Spor oko postupka cjelovitog preuređenja države bio je prekinut razbijanjem Jugoslavije u travanjskom ratu 1941. g.

Hrvatsko-srpski sporazum otvorio je put federalizaciji države. Sporazum Cvetković-Maček državu dijeli na 3 dijela: *Slovenski* dio, *Hrvatski* (izgubio bi Boku kotorsku i Srijem, ali bi dobio određene povijesno bosansko-hercegovačke kotareve), a *Srpski* dio dobiva izlaz na more.

S političkog gledišta osnutak Banovine značio je pobjedu hrvatskih federalista. Organizacijski se banovina vrlo brzo sredila. *Uredba o Banovini Hrvatskoj* bila je novost u ustavnopravnoj teoriji Kraljevine Jugoslavije. Banovina je, po Uredbi, imala točno određen *teritorij*; zasebnu *organizaciju vlasti*; istaknuta je funkcija bana kao šefa izvršne vlasti, jer je on pored vladara supotpisivao sve zakonske i druge akte Banovine. Međutim, taj teritorij Banovine bio je sastavni dio teritorija Kraljevine Jugoslavije.

U Banovini Hrvatskoj dolazile su do izražaja HS i Hrvatska građanska zaštita. Oni su zahtijevali da vojni obveznici iz Banovine Hrvatske služe vojsku samo na svom području. Ti zahtjevi, dakako, nisu bili prihvaćeni. Prema tome, u pogledu Zaštite, nije postignut sporazum s vojnim vlastima kako je to željelo vodstvo HSS-a.

14. 1. 1940. donesena je Uredba *o izbornom redu i ustrojstvu Sabora Banovine Hrvatske*, ali do izbora nije došlo (aktivno biračko pravo samo muške osobe s 24 g.).

U 10. mj. 1939. g. donesena je *Uredba o zaštiti seljačkog posjeda od ovrhe*, koja nije pružala potpunu zaštitu već samo u slučajevima novčanih potraživanja. Izmjenom zakona o neposrednim porezima u 12. mj. iste g. oslobođene su od poreza neke kategorije zemljoradnika.

1940. g. donesena je *Uredba o rješavanju radnih sporova* koja je bila loša verzija tzv. Stojadinovićeve uredbe iz 1937. g. Prema toj uredbi postupak arbitraže bio je produžen i zakompliciran na štetu radnika. Poslije neuspješno obavljene procedure mirenja, radnici nisu mogli odmah stupiti u štrajk, a poslodavac ih je mogao i otpustiti za vrijeme mirenja, dok je u slučaju neuspješnog mirenja imao pravo na lokaut – masovno otpuštanje radnika. Ovom uredbom zabranjen je i opći štrajk.

Sporazumom od 20. 8. 1939. g. predviđeno je donošenje političkih zakona. Vlada će donijeti nove propise o štampi, udruženjima, o izboru narodnih poslanika... donesena je i *Uredba o političkim zakonima*. Uredbom je ukinut i Zakon o izboru narodnih poslanika za Narodnu skupštinu iz 1931. Potkraj 1939. donesene ja Uredba o izmjeni i dopuni Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi.

Vlada Cvetković-Maček donijela je 1939/1940. još niz uredaba u cilju učvršćenja svog nestabilnog režima, međutim, sve te uredbe bile su izraz i plod već dugo prisutne i sve oštrije socijalne diferencijacije unutar Hrvatske.

135. DOGAĐANJA OD 25. I 27. OŽUJKA 1941.

Njemačka, Italija i Japan potpisale su 27. 9. 1940. g. Trojni pakt kojim su međusobno regulirali podjelu svijeta. Nakon sklapanja tog ugovora pozvane su i druge zemlje da se pridruže tom paktu.

Jugoslavija je bila isprepletena mrežom njemačkih obavještajaca koji su kao turisti sakupljali sve potrebne podatke za napad na nju. Pod učestalim pritiscima osovinskih sila, a svjesna svoje vojne nemoći i bez mogućnosti očekivanja pomoći od saveznika, 25. 3. 1941. jugoslavenska vlada u Beču potpisala je pristup Trojnom paktu pod sljedećim uvjetima: a) sile osovine su se obvezale da će poštovati teritorijalni integritet i suverenitet Kraljevine Jugoslavije; b) da neće zahtijevati vojnu pomoć. Jugoslavije je pristupila kao 5. ovom paktu.

-Razlog pristupanja Jugoslavije silama osovine može potražiti u vanjsko-političkim zbivanjima koja su pokazala apsolutnu supremaciju Njemačke u Europi.

-Unutarnje političke razloge mogli bismo naći u nezadovoljstvu svih društvenih slojeva u zemlji, jer se rješenje nacionalnog pitanja u Hrvatskoj osnutkom Banovine nije pokazalo kao čimbenik koji bi stabilizirao međunacionalne odnose.

Još prije pristupanja Trojnom paktu grupa visokih časnika, povezana s britanskom izvještajnom službom, pripremala je akciju ako dođe do sporazuma. 2 dana nakon potpisivanja sporazuma, 27. 3. iste g., zavjernici na čelu s Dušanom Simovićem i zrakoplovnim generalom Mirkovićem, izveli su državni udar; *uklonili instituciju Namjesništva*, a Petar II. pročitao je preko radiopostaje proglas kojim se *proglašava vladarom; mijenja se vlada Cvetković-Maček*, a mandat za sastavljanje nove vlade povjerava se Dušanu Simoviću.

S državnopravnog gledišta ovaj državni udar 27. 3. 1941. predstavlja drugu faktičnu ustavnu reviziju. Ukinuto je Namjesništvo kao ustavna institucija, a maloljetni Petar II. (17 g.) proglasio se punoljetnim i preuzeo atribuciju vlasti.

Nakon državnog udara Simovićeva je vlada obavijestila Berlin da je puč unutarnja stvar i da nova vlada ostaje uz potpisani dokument o pristupu Jugoslavije Trojnom paktu, no, Hitler je na vijest o državnom udaru, ne čekajući na znakove lojalnosti nove vlade, odlučio da Jugoslaviju i vojnički i državno uništi – misija pod šifrom *Pothvat 25*.

136. SLOM KRALJEVINE JUGOSLAVIJE I NJEGOVE POSLJEDICE

Vlada generala Simovića nakon 27. 3. 1941. g., iako je izjavila da je voljna priznati obveze prethodne vlade, nije mogla naći kompromis s Hitlerom. Iznenađen političkim prevratom u Jugoslaviji, koji je poremetio

njegov plan napada (Barbarosa) na Sovjetski Savez, Hitler se odlučio da uništi i vojnički i kao državu Jugoslaviju.

Napad Njemačke i Italije na Jugoslaviju počeo je 6. 4. 1941. g. bez objave rata, bombardiranjem Beograda. Napadu na Jugoslaviju pridružile su se 11. 4. Mađarska, a 19. Bugarska. Rat sila Osovine protiv Jugoslavije trajao je ukupno 12 dana.

Zbog raspada na svim frontama jugoslavenska vlada u Nikšiću, na posljednjoj sjednici održanoj u zemlji (15. 4.) odlučila je da zajedno s kraljem Petrom napusti zemlju. Pred odlazak iz zemlje vlada je odredila opunomoćenike koji su trebali ishoditi *akt o primirju*. Međutim, odnos snaga na bojištu doveo je do toga da su delegati Vrhovne komande, umjesto akta o primirju, morali potpisati akt o kapitulaciji. Taj akt potpisali su 17. 4. u Beogradu general jugoslavenske vojske Janković i general njemačkih oružanih snaga von Weichson. Njemački general uopće nije želio ni o čemu razgovarati nego je drugoj strani izručio njemački tekst akta o kapitulaciji. Taj tekst je sadržavao: **a)** potpisivanjem ugovora o primirju jugoslavenska oružana sila ima kapitulirati bezuvjetno i odvodi se u ratno zarobljeništvo; **b)** prema vojnicima koji su poslije zaključenog primirja i izvršenog prikupljanja, udalje iz svojih jedinica promijenit će se smrtna kazna; **c)** Vojnim licima zabranjeno je da napuste zemlju. Tko bude sudjelovao u borbi protiv sila Osovine, s njime će se postupati kao sa franktirerom (slobodni strijelac).

Na temelju akta bezuvjetne kapitulacije jugoslavenske vojske Osovinske sile su izvele zaključak da je Jugoslavija, ne samo vojnički poražena i okupirana, nego da je prestala postojati kao državi (tzv. *debalacija*). Na temelju takvog tumačenja one su potpuno raskomadale jugoslavenski državni teritorij. Prema stajalištu međunarodnog prava, ratna okupacija, i čitavog državnog teritorija, ne znači još prestanak postojanja pobijedene države, ako ranija vlada te države, uz pomoć saveznika s kojima se nalazi u ratnom savezu, pridruži borbu iz savezničkog inozemstva. Jugoslavenska vlada generala Simovića dala je takvu službenu izjavu o produženju rata sa silama Osovine već na vladinoj sjednici u Ateni 17. 4., pa su sve kasnije aneksije jugoslavenskog teritorija, koje su obavili okupatori, bile ništave.

Posljedice sloma Jugoslavije:

Njemačka je vlada u razdoblju od 27. 3. do 10. 4. 1941. g. pokušavala ostvariti svoj generalni plan sa što manje žrtava, pa je nastojala raskomadati Jugoslaviju još prije vojnog napada. To je naumila postići odcjepljenjem Hrvatske od ostatka Jugoslavije.

S tom namjerom Njemačka se vlada obratila dr. Mačeku, koji je to odbio, te otišao u Beograd i 3. 4. pristupio Simovićevoj vladi. Pošto je dr. Maček odbio proglašenje odcjepljenja Hrvatske, Nijemci su smatrali da se moraju obratiti ustašama u zemlji, tj. hrvatskim nacionalistima, da oni provedu plan o proglašenju hrvatske države. Kad se dr. Maček vratio iz Beograd, Nijemci mu se drugi put obraćaju s istim prijedlogom, ali ih on opet odbija. Tada je predstavnik ustaša u zemlji, Slavko Kvaternik, 10. 4. 1941. g. proglasio Nezavisnu državu Hrvatsku (NDH).

- **Slovenija** je bila podijeljena između Njemačke i Italije. 2/3 Slovenije, i to: *Štajerska* i *Gorenjska* pripale su pod njemačku upravu, i imale su status zemalja koje treba anektirati Njemačkoj. Drugi dio Slovenije anektirala je Italija. Kraljevskim dekretom formirala je *Ljubljansku* pokrajinu s određenom autonomijom u sklopu talijanske države. Poslije kapitulacije Italije, 9. 9. 1943. g. njemački okupacijski sustav se proširio na cijelu Sloveniju.

- **Srbija** je bila ograničena na prostor iz 1912. g. Bugarska je anektirala zajednički, *pirotski* i *vranjski* okrug, a stanovništvo tih prostora smatrala je moravskim Bugarima. Treći Reich je Srbiju smatrao posebnim područjem pod okupacijskim sustavom.

- **Banat** su okupirale njemačke trupe u prvim danima travanjskog rata. Kako je u Banatu bila značajna njemačka većina, za to područje je bio predviđen poseban političko-teritorijalni status kao Slobodna država Banat.

- **Crna Gora** se u dogovorima Rima i Berlina smatrala talijanskom interesnom sferom. Italija je okupirala Crnu Goru ali s obzirom na obiteljske veze talijanske kraljice Jelene s crnogorskom dinastijom Petrović-Njegoš Italija je namjeravala stvoriti realnu uniju između Italije i Crne Gore i formirati vladu pod protektoratom Italije. Ustanak u Crnoj Gori prisilio je Musolinija da odustane od navedenih kombinacija. Tako su Talijani okupirali Crnu Goru i upravljali njome preko vojnog zapovjednika.

- **Makedonija** je najvećim dijelom bila anektirana od Bugarske, osim zapadnog dijela koji je priključen Albanije. Od anektiranih dijelova Makedonije Bugari su formirali 2 oblasti: *skopsku* i *bitoljsku*.

- **Bačka, Baranja, Međimurje i Prekmurje** su okupirale mađarske Horthyve trupe. Mađarski parlament je to područje anektirao Kruni sv. Stjepana.

- **Kosovo i Metohija** su bili podijeljeni na 3 dijela: jedan je ostao u sastavu Srbije; drugi su okupirale bugarske trupe; a treći je okupirala talijanska vojska i tako se našao u sklopu Albanije.

137. OSNIVANJE NDH

Hitlerova akcija uključivanja Jugoslavije u Trojni pakt bila je zasnovana na cjelokupnosti jugoslavenske države. Državni udar 27. 3. 1941. g. izmijenio je Hitlerov stav, te je on odlučio na razbijanje Jugoslavije, što je prihvatio i Mussolini.

Mussolini je počeo kontaktirati s ustašama u Italiji, osobito s dr. Antom Pavelićem. Dao mu je do znanja da će Italija omogućiti ustašama preuzimanje vlasti. Kako Nijemci nisu računali na malobrojnu ustašku skupinu u Italiji (cca. 250 ljudi), njihova je akcija bila usmjerena na dr. Vlatka Mačeka i HSS. Oni su nastojali spriječiti Mačekov ulazak u Simovićevu vladu, te cjelokupno stvaranje samostalne Hrvatske vezuju za njega. Kako Maček odbija ponudi i putuje u Beograd na pregovore sa Simovićem o očuvanju Banovine Hrvatske, gdje je poslije uvjeravanja Simovića o poštovanju sporazuma iz 1939. i ušao u njegovu vladu, Nijemci su uspostavili vezu s domaćom grupom ustaša na čelu sa Slavkom Kvaternikom.

Nakon napada osovinskih sila na Jugoslaviju, kada su njemačke trupe bile nadomak Zagreba, i Maček se vratio u Zagreb, a tada mu njemački opunomoćenik Edmund Veesenmayer, koji je sa Slavkom Kvaternikom pripremao proglašenje samostalne države, ponovno poziva dr. Mačeka da proglasi osnutak NDH, međutim, Maček to opet nije prihvatio. Za vrijeme ulaska njemačkih trupa u Zagreb, Slavko Kvaternik je na radiopostaji pročitao proglas o uspostavi Nezavisne Države Hrvatske. Nakon toga je pročitana i Mačekova izjava upućena narodu i HSS i nižim upravnim organima da prihvate novu vlast.

Proglašenje NDH bio je rezultat dogovora ustaške skupine u Zagrebu i njemačkih predstavnika. Italija u tome nije sudjelovala. Dr. Ante Pavelić se u trenutku proglašenja nalazio u Pistoji, te je krenuo preko Trsta, Rijeke i Karlovaca, s grupom od 250 ljudi, u Zagreb. U Karlovcu se susreo s talijanskim i njemačkim predstavnikom i od njih je dobio suglasnost da stupi na čelo NDH.

Dana 12. 4. 1941. osniva se u Zagrebu hrvatsko državno vodstvo, a 15. 4. 1941. objavljena je *Uredba o osnutku prave hrvatske vlade* koju je potpisao, kao poglavnik, dr. Ante Pavelić. On je pored funkcije šefa države bio i predsjednik vlade i ministar vanjskih poslova. Slavko Kvaternik imenovan je vojskovođom i zamjenikom poglavara.

138. USTROJSTVO NDH

NDH nije imala Ustav u smislu kodificiranog pravnog akta, već ustav u materijalnom smislu riječi.

Osnovno obilježje vlasti je totalitarizam personificiran u osobi poglavnika, odnosno diktature s elementima terora.

Poglavnik je bio državni poglavar, predsjednik vlade, dakle *šef egzekutive*. U prvo vrijeme je obnašao dužnost ministra vanjskih poslova. Karakterizira ga apsolutna nadređenost i dominacija nad cijelim upravnim aparatom. Daljnja karakteristika poglavnika kao totalitarnog vođe je njegova *legislativna funkcija*.

Vrhovno upravno tijelo u NDH bila je Državna vlada. Imala je predsjednika, dopredsjednika, a broj ministara je varirao prema potrebi.

NDH nije imala izabrano zakonodavno tijelo. Legislativne dužnosti obavljao je poglavnik. No, Pavelić je 24. 1. 1942. donio *Odluku o osnivanju Hrvatskog državnog sabora*. Istina, to nije bio izabrani parlament, već je Pavelić u Sabor imenovao sam određene zastupnike. Takav sabor zasjedao je samo 3 puta tijekom 1942. g. Sabor u tom sastavu svojim memorandumom kritizira vanjsku politiku NDH i biva raspušten.

Sudbena vlast je načelno bila odvojena od uprave. Sudovi su se dijelili na *redovite* i *izvanredne*. *Vrhovno sudbeno središte* joj je bio Stol sedmorice sa sjedištem u Zagrebu, a svaka župa imala je svoj *sudbeni stol*. U svakom kotaru je trebao biti *kotarski sud I. stupnja*. Postojala je i mreža *izvanrednih sudova*. Te sudove je postavljao ministar pravosuđa. Valja napomenuti da su postojali još i *pokretni prijeki sudovi*, *ustaški stegovni sudovi* i dr.

139. UPRAVNA ORGANIZACIJA

Za dužnosti činovnika bilo je izrazito malo kandidata pa je Pavelić bio primoran osloniti se na činovništvo iz Banovine Hrvatske, te na njemu stvarati nov upravni aparat. U tu svrhu Pavelić donosi odredbu prema kojoj se svi dotadašnji upravni službenici i činovnici stavljaju pod nadležnost nadležnog ministra. Ono ih je moglo opozvati, preseliti na novu dužnost ili ih staviti na raspolaganje nekom drugom ministarstvu.

Osnovna tijela lokalne uprave u NDH bile su *velike župe*. Župa se definirala kao jedinica državne uprave, na čijem čelu je bio veliki župan. On vodi svekoliku građansku upravu, a imenuje ga poglavnik. Veliki župani su bili vrhovni predstavnici izvršne vlasti na području velike župe.

Grad Zagreb, nalazio se pod izravnim vodstvom državnih središnjih tijela vlasti.

Kotarevi su bili manja administrativno-teritorijalna cjelina na području velikih župa, a obuhvaćali su više općina. Na čelu kotara bili su kotarski predstojnici koje je postavljao, nadzirao i smjenjivao ministar

unutrašnjih poslova. Ti kotarski predstojnici bili su odgovorni velikom županu koji im je bio nadređen. U drugom stupnju kotarski su predstojnici odgovarali ministru unutarnjih poslova.

Gradske ili *seoske općine* bile su mjesne administrativno teritorijalne jedinice koje su obavljale upravne poslove na područje seoske cjeline ili grada. Gradom je rukovalo gradsko vijeće kao tijelo lokalne samouprave, dok je izvršnu vlast obavljao gradonačelnik kojeg je imenovao ministar unutrašnjih poslova, izuzev onog zagrebačkog kojeg je postavljao sam poglavnik.

140. TERITORIJ NDH

NDH je obuhvaćala prostor nekadašnje Kraljevine Hrvatske i Slavonije i BiH. Stvaratelji NDH polazili su sa stajališta da su muslimani hrvatske narodnosti, ali druge vjere.

Dana 13. 5. 1941. dogovorena je granica s Trećim Reichom. To je uglavnom bila stara granica između Hrvatske i Slovenije, tj. granica Kraljevine Hrvatske i Slavonije i austrijskih krunovina Kranjske i Štajerske.

U odnosu prema Srbiji bila je klasična granica BiH koja je išla do Cavtata.

U svezi sa Sandžakom nastao je spor između Nijemaca, Talijana i NDH. S obzirom na to da u Sandžaku žive pretežno muslimani, NDH ga je željela inkorporirati u svoj državni prostor, no, od toga je sredinom 1941. g. morala odustati.

Granica s Mađarskom također je bila sporna. Mađarski parlament je donio odluku o anektiranju Međimurja i Baranje. Iako je vlada NDH prosvjedovala protiv tog jednostranog akta, Međimurje i Baranja postali su sastavni dio Mađarske.

Najosjetljivija je bila granica prema Italiji. Ona je riješena Rimskim ugovorom (sporazumom između Pavelića i Mussolinija). Rimski ugovor se sastojao od 3 dokumenta:

Prvi – njime je utanačena granica između Kraljevine Italije i Kraljevine Hrvatske. Hrvatskoj je ostao u primorju samo podvelebitski dio, gdje je imala izlaz na more, i otok Pag. Dobila je još samo luke Metković i Gruž, a sve drugo pripalo je Italiji.

Drugim – ugovorom NDH se obvezala da neće na jadransko-primorsko područje podizati nikakve vojne objekte, držati ratnu mornaricu, osim manjih jedinica za potrebe policijske i financijske službe.

Trećim – ugovorom o jamstvu i suradnji Italije i Hrvatske Italiji je pripalo jamstvo za 25-godišnju nezavisnost Hrvatske i za njezinu teritorijalnu cjelovitost, a Hrvatska se obvezala da neće sklapati međunarodne sporazume u protivnosti s talijanskom politikom.

141. PITANJE DRŽAVNOSTI NDH

Međunarodno pravo utvrđuje 3 elementa država: *teritorij, pučanstvo i organizaciju vlasti*.

NDH je imala određeni teritorij na kojemu je željela ostvariti svoju vlast, ali je taj teritorij bio sastavni dio međunarodnog teritorija Kraljevine Jugoslavije. Isto tako na području NDH je živjelo određeno pučanstvo, pa je NDH imala i taj segment svoje državnosti, no, državljane NDH moglo se još uvijek smatrati državljanima Kraljevine Jugoslavije. U NDH je postojala i organizacija vlasti. Istina, nije bila pravno utemeljena jer Haška konvencija ne odobrava okupatoru formiranje novih organa.

NDH je bila međunarodno priznata od određenog broja osovinskih država. Iz Europe NDH su bezuvjetno *explicite* priznale: Mađarska, Njemačka, Italija, Slovačka, Bugarska, Rumunjska, Španjolska, Finska i Danska. S Vatikanom su izmijenjene stalne diplomatske delegacije, a svojevrсни ugovori o gospodarskoj i kulturnoj suradnji potpisani su s Francuskom i Švicarskom, što očito potvrđuje *de facto* uvaženje NDH kao države. Od Azijskih zemalja NDH je priznao: Japan, Mandžurija, Nacionalna Kina, Tajland, Bruma, te Filipini. NDH je imala s nekim od ovih država uspostavljene pune diplomatske odnose na razini veleposlanstava. Isto tako je sklopila i velik broj ostalih bilateralnih sporazuma, a pristupila je i nekim iznimno bitnim multilateralnim ugovorima i međunarodnim organizacijama.

Zaključno, kad govorio o NDH kao o međunarodnom subjektu moramo uzeti u obzir međunarodno priznata pravna pravila. No i politički čimbenici, naročito u ratnim prilikama imaju određenu težinu. NDH je nastala i zaživjela u okviru sila Osovine. Da su taj politički sustav i okruženje potrajali, međunarodne konvencije ne bi bile premise temeljem kojih bi se mogli izvoditi zaključci o postojanju bilo koje državne organizacije unutar tog sustava.

Za kraj, nakon svrgnuća Mussolinija i kapitulacije Italije, u rujnu 1943. g., Pavelić je donio izjavu, pa i zapovijed da se prihvati nova vlast. U rujnu iste godine mjesto predsjednika vlade Pavelić prepušta Nikoli Mandiću. Ta nova ustaška vlada formirana je 11. 10. 1943. g.

142. GENEZA DRUGE JUGOSLAVIJE

Najjača i najutjecajnija stranka u Hrvatskoj, HSS, bila je već u Banovini zahvaćena procesom raslojavanja na desno i lijevo krilo, te umjereni centar. To se poslije osnutka NDH očitovalo u prilaženju *desnici*

– ustaškom poretku; *ljevići* – Narodnooslobodilačkom pokretu; a *sredina stranke* kao i njezino vodstvo priklonilo se politici čekanja.

Vodstvo članke na čelu s dr. Mačekom bilo je za nastavljjanje dotadašnje politike i imalo je u vidu obnovu jugoslavenske države s Banovinom Hrvatskom kao čvrstom, juridički potvrđenom jedinicom unutar Jugoslavije.

Izjava lojalnosti novoj vlasti neposredno poslije proglašenja NDH imala je bez sumnje cilj očuvati stranku i narod od političkih krajnosti i sukoba, političkom pasivizacijom valjalo je, po Mačeku, čekati ishod sukoba velikih sila.

Tako izražena pasivizacija nije odgovarala političkom vrhu NDH. Maček je najprije bio interniran na svojem posjedu u Kupnicu, a u 10. mj. 1941. odveden je u logor Jasenova, da bi se potpuno izolirao od članova stranke.

Prvi partizanski odred u Hrvatskoj, a i na čitavom području bivše Jugoslavije, osnovan je u blizini Siska. Napad Njemačke na SSSR 22. 6. 1941. g., sisački partizanski odred shvatio je kao signal za početak antifašističke borbe. Partizanske jedinice počele su se umnožavati i Narodnooslobodilačka borba se počela razvijati kao jedinstven proces na cijelom teritoriju bivše Jugoslavije.

U rujnu 1941. g. osniva se Vrhovni štab koji će upravljati narodnooslobodilačkom borbom; sredinom listopada iste godine osniva se Glavni štab za Hrvatsku koji je često mijenjao svoje sjedište zbog sukoba s njemačkim, talijanskim, četničkim i ustaškim snagama. Iako je Glavni štab Hrvatske bio povezan s Vrhovnim štabom i vrhovnim zapovjednikom Josipom Brozom Titom, on je planirao i vodio samostalne operacije u Hrvatskoj.

Partija je, vjerujući u pobjedu saveznika, bila svjesna da će se definitivno preuzimanje vlasti nakon rata izvršiti izborima. Mreža narodnooslobodilačkih odbora putem svojih političkih odluka uoči izbora i putem kontrole biračkog tijela tijekom izbora, sigurno će djelovati u korist Komunističke partije.

143. OSNIVANJE I DJELOVANJE AVNOJA – POSEBNO I. I II. ZASJEDANJE

AVNOJ¹ je bilo vrhovno predstavničko, zakonodavno i izvršno tijelo naroda Jugoslavije u vrijeme narodnooslobodilačke borbe.

AVNOJ je trebao voditi političku akciju u zemlji i inozemstvu u smislu ukazivanja na vojne uspjehe NOB²-e i na kolaboraciju četnika Draže Mihajlovića s okupatorskim snagama.

Prvo zasjedanje:

Osnivačko zasjedanje AVNOJ-a održano je 26. i 27. 11. 1942. g. u Bihaću na inicijativu Vrhovnog štaba. Vrhovni štab je s potpisom Tita kao vrhovnog komandanta uputio poziv najistaknutijim političkim i vojnim predstavnicima NOP-a³. Od 71 pozvanog zbog raznih uvjeta došla su 54 vijećnika (nisu stigli delegacije: Slovenije i Makedonije).

AVNOJ je na I. zasjedanju predstavljao političko predstavništvo naroda Jugoslavije. Donesena su i 3 dokumenta: *Rezoluciju o osnivanju*, *Rezoluciju o organiziranju AVNOJ-a* i *proglas narodima Jugoslavije*.

Jedan od najvažnijih zadataka AVNOJ-a je bio da u svojim nacionalnim sredinama potakne osnutak zemaljskih antifašističkih vijeća. Dana 13-14. lipnja 1943. u Otočcu je osnovano Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske⁴, a tijekom 1943. g. po istom se modelu osnivaju zemaljska antifašistička vijeća za Sloveniju, Crnu Goru, BiH i Sandžak.

Drugo zasjedanje:

Drugo zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu, u noći od 29. na 30. 11. 1943. g. Delegacije za to zasjedanje izabrale su vrhovna predstavništva NOP-a pojedinih jugoslavenskih zemalja.

Sastav AVNOJ-a na II. zasjedanju činili su delegati koje su izabrala zemaljska antifašistička vijeća, ali kako u svim dijelovima zemlje takvih organa nije bilo, AVNOJ je verificirao mandate onih koji nisu bili birani na sugerirani način, štoviše i mandate onih delegata koji u Jajce nisu ni došli.

AVNOJ je na tom zasjedanju donio važnu političku deklaraciju i 3 odluke koje predstavljaju temelj ustavnosti nove jugoslavenske države, te nekoliko odluka zakonskog karaktera:

Prva odluka – sadrži privremenu organizaciju nove države. Tom odlukom se AVNOJ proglašava vrhovnim zakonodavnim tijelom nove Jugoslavije. Ustanovljena su 3 organa nove državne vlasti: *plenum AVNOJ-a*, *njegovo Predsjedništvo*, i *Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije*⁵, kao privremena vlada nove Jugoslavije.

¹ ANTIFAŠISTIČKO VIJEĆE NARODNOG OSLOBOĐENJA JUGOSLAVIJE

² NARODNOOSLOBODILAČKE BORBE

³ NARODNOOSLOBODILAČKI POKRET

⁴ ZAVNOH

⁵ NKOJ

Druga odluka – njome su oduzeta emigrantskoj vladi Kraljevine Jugoslavije «sva prava zakonite vlade Jugoslavije» i zabranjen je povratak kralju Petru u zemlju dok jugoslavenski narod poslije rata svojom slobodnom odlukom ne riješi pitanje kralja i monarhije.

Trećom odlukom – rješava se u osnovi jugoslavensko nacionalno pitanje.

Za odluke AVNOJ-a smatralo se da imaju ustavni karakter, iako s formalno-pravnog stajališta nisu bile takve, jer su donijete izvan uobičajenog ustavnog postupka, s obzirom na ratnu situaciju.

Odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a osjetila se pogođenom emigrantska vlada u Londonu, na čelu s B. Purićem. Tjedan dana nakon proglašenja odluka AVNOJ-a izdala je deklaraciju u kojoj se narodnooslobodilački pokret kvalificira kao nasilni i teroristički «koji ne odgovara demokratskim i socijalnim shvaćanjima našeg naroda», a odluke AVNOJ-a nazivaju se aktima nasilja.

Usporedno se aktivirao i četnički pokret u Srbiji. Draža Mihailović, želeći brzo parirati odlukama AVNOJ-a saziva predstavnike bivših građanskih stranaka iz Srbije, Crne Gore i Slovenije, pojedine jugonacionaliste iz Hrvatske, te neke javne radnike, na četničkim kongres u selu Ba. Na njemu je proklamirana ideja ustavne i trijalističke monarhije kao protuteža proklamiranom federativnom uređenju u Jajcu. Međutim, četnički vojni neuspjesi doveli su do sloma planova Draže Mihailovića, tako da su Purićeva nastojanja da pred domaćom i svjetskom javnošću kompromitira odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a, doživjela potpun politički fiasco.

144. MEĐUNARODNO PRIZNANJE DRUGE JUGOSLAVIJE – SPORAZUM TITO-ŠUBAŠIĆ

Na II. zasjedanju AVNOJ-a konstituirana je savezna država, a tijekom 1944. g. konstituirale su se i države članice jugoslavenske federacije. No, i dalje je otvoreno pitanje međunarodnog priznanja nove države.

Paralelno sa zasjedanjem AVNOJ-a u Jajcu održana je u Teheranu konferencija savezničkih vođa, tzv. «velike trojice»⁶. Među vojnim odlukama Teheranske konferencije bila je i odluka «da partizani u Jugoslaviji budu potpomognuti u najvećoj mogućoj mjeri u opskrbi i materijalu kao i operacijama komandosa». Među političkim odlukama te konferencije bilo je i to da će se «Jugoslavija kao država obnoviti u potpunom teritorijalnom opsegu i nezavisnosti».

Teheranski zaključci značili su *de iure* priznanje NOVJ⁷ kao vojnog saveznika. Vlada Velike Britanije još je neko vrijeme pokušavala podržavati vladu u Londonu, ali nakon Teheranske konferencije Britanci opozivaju svoju vojnu misiju kod Mihailovića i otkazuju mu daljnju materijalnu pomoć.

Odluke AVNOJ-a i odluke Teheranske konferencije o Jugoslaviji imaju kao neposrednu posljedicu i početak pismene korespondencije između maršala Tita i engleskog predsjednika vlade Winstona Churchilla. Tako je nakon II. zasjedanja počela i složena diplomatska i politička borba za priznanje nove revolucionarne vlasti u Jugoslaviji.

Odlukama AVNOJ-a uspostavljena je vlada u zemlji

U drugoj polovici 1944. g. zaključena su 2 sporazuma između predsjednika NKOJ-a maršala Tita i dr. Ivana Šubašića, koji dovode do djelomične suradnje.

Sporazum Tito-Šubašić:

Prvi sporazum – između maršala Tita i dr. Šubašića, designiranog predsjednika kraljevske jugoslavenske vlade potpisan je 10. 6. 1946. g. na Visu.

Ovim sporazumom Šubašićeva vlada je priznala AVNOJ, NKOJ i Vrhovni Štab NOV i POJ⁸ kao legitimne organe vlasti u zemlji i pristala na suradnju s njima. S druge strane, Šubašićevu vladu priznali su AVNOJ, NKOJ i Vrhovni štab NOV uz označene obveze.

Šubašićeva vlada je tek 17. 8. 1944. objavila Deklaraciju što je bila obvezna učiniti Viškim sporazumom. Deklaracijom je izrazila priznanje otporu naroda organiziranom u NOV i spremnost da prihvati «privremenu upravu» AVNOJ-a i NKOJ-a, dok se ne obrazuje jedinstveno predstavništvo zemlje.

Drugi sporazum – do ovog sporazuma Tita i Šubašića došlo je 1. 11. 1944. g. u oslobođenom Beogradu.

Prema ovom sporazumu Tito-Šubašić trebalo je da privremena vrhovna vlast nove Jugoslavije bude sastavljena od 4 organa: AVNOJ-a, njegova Predsjedništva, Kraljevskog namjesništva i vlade.

U sporazumu je bilo izričito utvrđeno da će takav oblik ostati do odluke Ustavotvorne skupštine.

145. KONSTITUIRANJE FEDERALNIH JEDINICA

Odluka AVNOJ-a o izgradnji Jugoslavije na federativnom načelu postavila je temelj zajednici ravnopravnih naroda. Izgradnja federacije nastavila se odmah poslije II. zasjedanja AVNOJ-a konstituiranjem vrhovnih organa državne vlasti pojedinih federalnih jedinica u 1944. g.

⁶ STALJIN ZA SSSR, FRANKLIN D. ROOSEVELT ZA SAD, I WINSTON CHURCHILL ZA VELIKU BRITANIJU.

⁷ NARODNOOSLOBODILAČKOG VIJEĆA JUGOSLAVIJE

⁸ POKRET OSLOBOĐENJA JUGOSLAVIJE

Tako se u 1944. g. izgrađuje državnost federalnih jedinica posebnim ustavnim odlukama njihovih najviših zemaljskih organa: u Sloveniji – SNOS⁹; u Hrvatskoj – ZAVNOH; u BiH – ZAVNOBIH¹⁰; u Crnoj Gori – CASNO¹¹, u Makedoniji – ASNOM¹²; u Srbiji – VASNOS¹³.

Zemaljska vijeća izjavljuju da će izvršavati svoje obveze koje proizlaze iz njihove pripadnosti Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji (DFJ). Odriču pravo izbjegličkoj vladi da ih predstavlja pred inozemstvom, jer je njihov pravi predstavnik samo AVNOJ, pa stoga traže da saveznici priznaju NKOJ kao jedinu zakonitu vladu Jugoslavije.

Treći ustavni akt o zemaljskih vijeća sadržavao je deklaraciju o osnovnim pravima naroda i građana. U tim deklaracijama garantiraju se svim građanima ravnopravnost i ista prava bez obzira na narodnost, rasu i vjeroispovijest. Žene uživaju jednaka prava kao i muškarci. Svakom građaninu se osigurava osobna sigurnost, pravo vlasništva i privatne inicijativne u okviru zakona, te pravo izbora predstavničkih tijela na temelju jednakog, općeg i neposrednog izbornog prava, i to već nakon navršenih 18 g. života. Deklaracija obvezuje na oružje sposobne građane da stupe u Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije.

Sve navedene odluke zemaljskih vijeća s njihovih konstitutivnih zasjedanja održanih u tijeku 1944. imaju ustavni karakter, jer su u njima sadržane temeljne odrednice o društvenopolitičkom uređenju članica jugoslavenske federacije.

146. ZAVNOH

Prilikom priprema za osnutak AVNOJ-a razmišljalo se o osnutku zemaljskih vijeća. Početkom 12. mj. 1942. g. u Slunju je osnovano posebno tijelo pod nazivom Vijećnica AVNOJ-a iz Hrvatske, sa zadatkom da pripremi konstituiranje ZAVNOH-a. Zbog ratnih operacija 1. 3. 1943. u selu Ponori kraj Korenice osnovan je Inicijativni odbor ZAVNOH-a. Taj Inicijativni odbor izdao je proglas u kojem ističe da je preuzeo rukovođenje nad svim poslovima narodne vlasti u Hrvatskoj do osnutka ZAVNOH-a.

Na prvom zasjedanju ZAVNOH se konstituirao kao tijelo koje se sastoji od *plenuma* (112 vijećnika) i *Izvršnog odbora* (predsjednik Vladimir Nazor). Na prvom zasjedanju ZAVNOH donosi 3 dokumenta: *Proglas naroda Hrvatske* (objavljuje se osnivanje i ciljevi ZAVNOH-a), *poslovnik o radu NOO* i *Plitvičku rezoluciju*. Dana 20. 9. 1943. Izvršni odbor ZAVNOH-a kao vrhovni politički predstavnik hrvatskog naroda donosi odluku o priključenju Hrvatskoj Istre, Rijeke, Zadra i ostalih dijelova koje je Italija anektirala. Temeljem prava samoodređenja ZAVNOH proglašava ništetnim sve ugovore i konvencije koje su «razne velikosrpske vlade i izdajnik Pavelić sklopile s Italijom» i odlučuje da se svi otkinuti dijelovi «priključe matici zemlji Hrvatskoj», a preko nje Jugoslaviji.

Drugo zasjedanje ZAVNOH-a održalo se u Plaškom. Sastav ZAVNOH-a proširuje se pristupanjem znatnog broja istaknutih članova HSS i SDS, koji su u ljeto i jesen prišli NOP-u. Kada je plenarna sjednica Drugog zasjedanja AVNOJ-a kooptirala 66 novih vijećnika, među njima je bio znatan broj članova HSS i SDS. ZAVNOH je iz svoje sredine birao Izvršni odbor koji obavlja političke funkcije, a redovito poslove obavlja Tajništvo ZAVNOH-a, koje je kontroliralo rad odjela ZAVNOH-a.

ZAVNOH u tom razdoblju donosi niz propisa iz svih sfera društvenog i političkog života. Oni nemaju formalni karakter zakona, ali se provode, koliko je god to moguće u ratnim uvjetima.

Treće zasjedanje ZAVNOH-a održano je u Topuskom 8. i 9. 5. 1944. Tada ZAVNOH postaje nositelj suvereniteta naroda i države Hrvatske kao ravnopravne federalne jedinice DFJ. Dotadašnje vrhovno političko predstavništvo Hrvatske konstituira se sada u «pravi državni sabor Hrvatske». ZAVNOH donosi četiri ustavna akta:

- a) *Odluka o odobrenju rada predstavnika Hrvatske na II. zasjedanju AVNOJ-a;*
- b) *Odluku o ZAVNOH-u kao «vrhovnom zakonodavnom i izvršnom narodnom predstavničkom tijelu i najvišem organu državne vlasti demokratske Hrvatske»*
- c) *Deklaraciju o osnovnim pravima naroda i građana demokratske Hrvatske;*
- d) *Odluku o ustroju i poslovanju NOO-a u Federalnoj Državni Hrvatskoj.*

ZAVNOH se 21. 7. 1945. sastaje u sabornici na Markovom trgu u Zagrebu na svoje Četvrto zasjedanje. Istog dana donosi zakon o promjeni naziva ZAVNOH-a u Narodni sabor Hrvatske, da bi i tom promjenom imena naglasio povijesni kontinuitet hrvatskog zakonodavnog tijela. Tom preobrazbom ZAVNOH ujedno i završava ratno razdoblje svog djelovanja.

⁹ SLOVENSKI NARODNOOSVOBODILNI SVET

¹⁰ ZEMALJSKO ANTIFAŠISTIČKO VIJEĆE NARODNOG OSLOBOĐENJA BIH

¹¹ CRNOGORSKA ANTIFAŠISTIČKA SKUPINA NARODNOG OSLOBOĐENJA

¹² ANTIFAŠISTIČKO SOBRANJE NARODNOG OSLOBOĐENJA MAKEDONIJE

¹³ VELIKA ANTIFAŠISTIČKA NARODNOOSLOBODILAČKA SKUPŠTINA SRBIJE

147. PITANJE GRANICA HRVATSKE U DRUGOJ JUGOSLAVIJI

Pitanje neposrednog teritorijalnog razgraničenja općenito nije razmatrano ni nakon II. zasjedanja AVNOJ-a. No, kada je rat ušao u završnu etapu počelo se određenje raditi na poslijeratnoj organizaciji Jugoslavije, neposrednije se nametnulo i pitanje unutrašnjeg razgraničenja.

- Hrvatske su granice sa *Srbijom* relativno kratke, no, unatoč njihovoj kratkoći, problemi s njima su najsloženiji. Poslije predlaganja niza kombinacija definitivno rješenje bilo je da: Hrvatskoj ostaje Ilok i mjesta uz Ilok. Vojvodina dobiva kotar Šid i određena mjesta istočno od Šida do Zemuna. Zaključno 1945. Hrvatska je dobila Baranju, ali razgraničenje sa Srijemom provedeno je na njenu štetu, jer je Hrvatska u usporedbi s 1918. g. izgubila najveći dio Srijema.

- Razgraničenje s *Crnom Gorom* vraćeno je na stanje kakvo je bilo pri osnivanju oblasti 1922. g. U usporedbi sa stanjem iz 1918. g. hrvatski teritorij je smanjen za područje Boke kotorske i dalje na jugoistok.

- U razgraničenju između Hrvatske i *Slovenije* 1945. g. pojavio se problem koji je postojao i prije. Riječ je o Međimurju, u kotaru Čakovec, odnosno općini Štrigova. Godine 1946. razgraničenje je provedeno tako što je dio općine ostao u Sloveniji, a veći dio je uključen u Hrvatsku.

- Glede granica sa *BiH* treba napomenuti da je:

- a) Dubrovačka republika ustupila 1699. g. Turskoj Neum radi stvaranja tampon-zone prema Mletačkoj Republici. Nakon propasti Mletačke Republike i Dubrovačke Republike Sutorina je predana Crnoj Gori, no Neum nije uključen u Hrvatsku;

- b) Kotar Dvor izuzet je bio iz hrvatskog teritorija 1929. g. i uključen u Vrbasku banovinu. U Hrvatsku je ponovno ušao 1945. g.

- Granica s *Italijom*. Nakon završetka II. svjetskog rata u Parizu je 29. 7. do 15. 10. 1946. g. održana konferencija mira zemalja pobjednica u II. svjetskom ratu. Sporno pitanje je bilo određivanje granice između Jugoslavije i Italije. Jugoslavensko izaslanstvo je zahtijevalo granicu koja je bila povijesna austro-talijanska granica. Protiv tog bili su američki, engleski i francuski prijedlozi, i sovjetski, koji je doduše bio najbliži jugoslavenskom.

Poslije dužih rasprava konferencija je prihvatila, većinom glasova, francusku liniju, po kojoj je u Jugoslaviji i Italiji ostalo približno jednako nacionalnih manjina.

Konačan tekst ugovora o miru donio je Savjet ministara vanjskih poslova 4 velesile (SAD, Engleska, Francuska i SSSR) na zasjedanju u New Yorku 1946. g. Jugoslavija je potpisala mirovne ugovore u Parizu s Mađarskom, Bugarskom i Italijom. Tim ugovorima bio je anuliran Rapalski iz 1920., te Rimski ugovor Pašića i Mussolinija iz 1924. g. Ovaj ugovor o miru s Italijom sadržavao je 11 dijelova i 90 članaka.

Ugovor je sadržavao specijalni statut Slobodnog teritorija Trsta koji je trebao biti tampon državnica između Jugoslavije i Italije. Teritorij Trsta se podijelio na 2 zone: ZONA A – koja je imala anglo-američku vojnu upravu obuhvaćala je grad Trst i neposrednu okolicu s talijanskim življem. ZONA B – je bila pod jugoslavenskom vojnom upravom.

Godine 1945. sporazumno je ukinuta vojna uprava u obje zone. Londonskim sporazumom iz 1954. ZONA A prepuštena je na civilnu upravu Italiji, a ZONA B Jugoslaviji.

Osim sporazumima sklopljenim 1975. utvrđena je definitivna granica između SFRJ i Republike Italije. Londonskim sporazumom iz 1954., a posebno nakon ratifikacije Osimskih sporazuma 1975. g. uklonjeni su teritorijalni problemi između Jugoslavije i Italije nastali kao posljedica II. svjetskog rata.